ΟΕΔΒ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΠΑΙΔΩΝ 2003-2007
πρόοδος όχι αφαίρεση πολλαπλασιασμός όχι διαίρεση

ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ ΜΕΤΡΟ 1.1
ΕΝΕΡΓΕΙΑ 1.1.1
ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ:
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ/ΕΛΚΕ
ΥΠΕΥΘΥΝΕΣ ΕΡΓΟΥ:
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΑΝΝΑ ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΘΑΛΕΙΑ ΔΡΑΓΩΝΑ

Η ΠΡΑΞΗ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΕΙΤΑΙ ΑΠΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ (ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ) ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ ΚΑΤΑ 80% ΚΑΙ 20% ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΑ, ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ
ΕΛΛΑΔΑ 2008
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης και Αρχικής Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΥΠΕΠΘ – ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Από τους πρώτους ανθρώπους ως την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (330 μ.Χ.)

Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

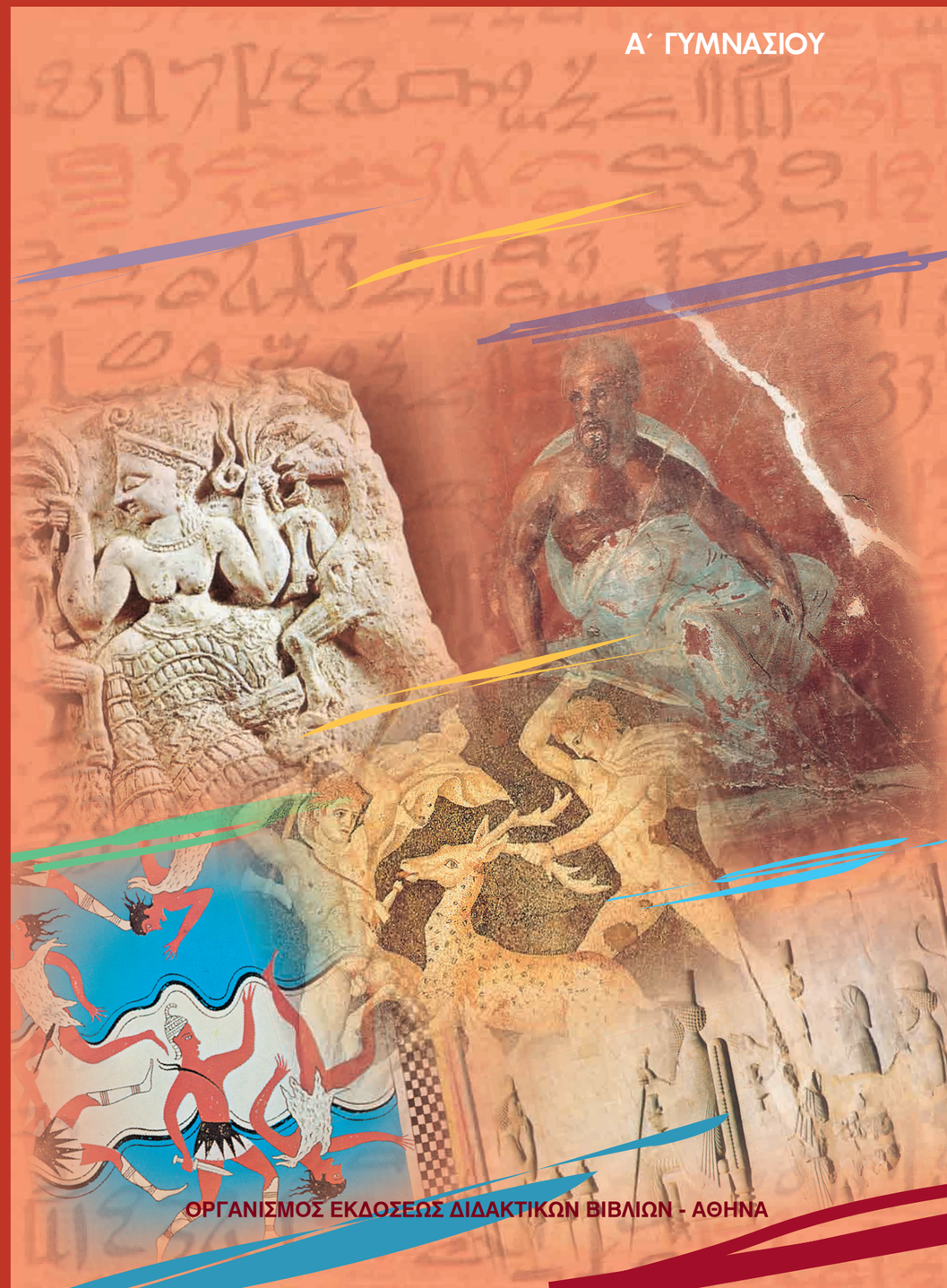

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ

Τίτλος πράξης: «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων 2005–2007»
ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Επιστημονικές υπεύθυνες
Άννα Φραγκουδάκη
κοινωνιολόγος της εκπαίδευσης, καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αθηνών
Θάλεια Δραγώνα
κοινωνική ψυχολόγος, καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αθηνών

Δράση: Σύντμηση και αναμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού Ιστορίας της Α΄ γυμνασίου

Επιστημονική υπεύθυνη
Έφη Αβδελά
ιστορικός, καθηγήτρια Πανεπιστημίου Κρήτης

Επιμέλεια ύλης
Θεοδώρα Ρόμπου-Σαμαρά
αρχαιολόγος, διδάσκουσα Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Επεξεργασία υλικού – Συντονισμός
Φωτεινή Ασημακοπούλου
ιστορικός, επίκουρη καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αθηνών
Θεοδώρα Ρόμπου-Σαμαρά

Συγγραφείς
Θεοδώρα Ρόμπου-Σαμαρά
Ηλίας Αρναούτογλου
ερευνητής, Κέντρο Έρευνας της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου / Ακαδημία Αθηνών
Δημήτρης Καράμπελας
δρας Ιστορίας του Δικαίου
Γιάννης Τελέλης
Κέντρο Έρευνας Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας / Ακαδημία Αθηνών

Γλωσσική και φιλολογική επιμέλεια
Ιωάννα Μεϊτάνη
φιλόλογος, επιμελήτρια επιστημονικών εκδόσεων
Ελένη Μπεχράκη
φιλόλογος-αρχαιολόγος, επιμελήτρια επιστημονικών εκδόσεων

Σχεδιασμός δραστηριοτήτων
Αναστασία Δημητρίου, δασκάλα
Βικτωρία Λαγοπούλου, δασκάλα
Βασίλης Κουργιαντάκης
φιλόλογος, καθηγητής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης
Γλυκερία Μπασδέκη
φιλόλογος, καθηγήτρια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης
Τριαντάφυλλος Πετρίδης
φιλόλογος, καθηγητής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Σχεδιασμός χαρτών
Γιώργος Σιδηρόπουλος
χωροτάκτης, δρας Γεωγραφίας, διδάσκων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
Γιάννης Κορωνιός
πολιτικός μηχανικός, γραφικές τέχνες

Επιμέλεια χαρτών
Παρασκευάς Κονόρτας
ιστορικός, αναπληρωτής καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Σύνταξη χρονολογικών πινάκων
Κλεοπάτρα Παπουτσή
ιστορικός, διδάσκουσα Πανεπιστημίου Μακεδονίας
Δημήτρης Κάκος
ιστορικός
Βασίλης Κουργιαντάκης

Σχεδιασμός έκδοσης – Σελιδοποίηση
Γιάννης Κορωνιός
Εύα Χαλδαίου
γραφικές τέχνες, φωτογράφος, ηλεκτρονική επεξεργασία εικόνας

Η παραγωγή του βιβλίου άρχισε την περίοδο 2002–2004, κατά τη δεύτερη φάση του Προγράμματος Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων, οπότε και ολοκληρώθηκε σε μια πρώτη μορφή. Επιστημονικός υπεύθυνος εκείνη την περίοδο ήταν ο Παρασκευάς Κονόρτας, ιστορικός, αναπληρωτής καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών.

Συνεργάστηκαν επίσης, εκτός από τους παραπάνω, οι: Γιάννης Γιγουρτζής, φιλόλογος, καθηγητής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, Παρασκευή Δεληκάρη, φιλόλογος, καθηγήτρια δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, και Μαρία Πουλοπούλου, γλωσσολόγος, Ε.Ε.ΔΙ.Π. Πανεπιστημίου Κρήτης.

Η ΠΡΑΞΗ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΕΙΤΑΙ ΚΑΤΑ 80% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΚΑΙ ΚΑΤΑ 20% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ

ΥΠΕΠΘ – ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ:

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ
Από τους πρώτους ανθρώπους ως την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (330 μ.Χ.)

Α΄ Γυμνασίου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κεφάλαιο 1

Από τους πρώτους ανθρώπους ως το νεολιθικό πολιτισμό 2.000.000–3000 π.Χ. περίπου

Α. Οι πρώτοι άνθρωποι 12
Β. Πώς χωρίζουμε τις εποχές 13
Γ. Η Εποχή του Λίθου στον ελλαδικό χώρο και σε άλλες περιοχές 13

Κεφάλαιο 2

Από το λίθο στα μέταλλα Η Εποχή του Χαλκού 3000–1100 π.Χ.

1. Η τρίτη χιλιετία (3000–2000 π.Χ.)
Α. Ο κυκλαδικός πολιτισμός 20
Β. Ο πολιτισμός της Τρωάδας και του βορειοανατολικού Αιγαίου 22
Γ. Ο πολιτισμός της Κρήτης (μινωικός πολιτισμός) 22
Δ. Ο πολιτισμός της ηπειρωτικής Ελλάδας 23
Ε. Οι πολιτισμοί της ευρύτερης περιοχής 24

2. Η δεύτερη χιλιετία (2000–1100 π.Χ.)
Α. Ο μινωικός πολιτισμός 26
Β. Ο μυκηναϊκός πολιτισμός 32
Γ. Οι πολιτισμοί της ευρύτερης περιοχής 38
Δ. Διακίνηση ιδεών και αγαθών την Εποχή του Χαλκού 42
Ε. Η Μεσόγειος σε αναταραχή και το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού 46

Κεφάλαιο 3

Από το χαλκό στο σίδηρο Ο κόσμος αλλάζει 1100–700 π.Χ.

Α. Οι Σκοτεινοί Αιώνες (1100–900 π.Χ.) 48
Β. Η Γεωμετρική Εποχή (900–700 π.Χ.) 49
Γ. Η «ελληνική αναγέννηση» τον 8ο αιώνα π.Χ. 53
Δ. Η ανατολική Μεσόγειος και η Εγγύς Ανατολή 58

Κεφάλαιο 4

Η Αρχαϊκή Εποχή Οι αιώνες των μεταρρυθμίσεων 700–480 π.Χ.

Α. Η άνοδος της πόλης-κράτους 62
Β. Αποικισμός – Η ελληνική εξάπλωση στη Μεσόγειο και στον Εύξεινο Πόντο 63
Γ. Η πόλη-κράτος σε κρίση – Πολιτεύματα και νομοθέτες 67
Δ. Ιερά, μαντεία και αγώνες – Εκδηλώσεις πολιτιστικής ενότητας 72
Ε. Τέχνες και γράμματα – Οι πόλεις ανταγωνίζονται και συναγωνίζονται 77
ΣΤ. Το Περσικό Βασίλειο και οι σχέσεις του με τους Έλληνες 81

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κεφάλαιο 5

Η Κλασική Εποχή
478–323 π.Χ.

1. Ο ελληνικός κόσμος μετά τους Περσικούς Πολέμους – Ακμή και παρακμή της Αθήνας

Α. Η Πεντηκονταετία – Αθηναϊκή ηγεμονία και δημοκρατία 88
Β. Η Πεντηκονταετία – Η Αθήνα πολιτιστικό κέντρο του ελληνικού κόσμου 92
Γ. Κοινωνία και οικονομία στην Αθήνα 96
Δ. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος (431–404 π.Χ.) 103

2. Από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο ως το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (404–323 π.Χ.)

Α. Το τέλος των ηγεμονιών 108
Β. Το Βασίλειο της Μακεδονίας 111
Γ. Η πνευματική ζωή και οι τέχνες 118

Κεφάλαιο 6

Ο ελληνιστικός κόσμος
323–146 π.Χ.
Η επέκταση «προς Ανατολάς»

Α. Η κληρονομιά και οι κληρονόμοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου 122
Β. Τα ελληνιστικά κράτη τον 3ο και το 2ο αιώνα π.Χ. 123
Γ. Οικονομία και κοινωνία 126
Δ. Η Ρώμη κατακτά τον ελλαδικό χώρο (215–146 π.Χ.) 132

Κεφάλαιο 7

Η Ρώμη και ο ελληνικός κόσμος
146 π.Χ. – 330 μ.Χ.

Α. Η συγκρότηση του ρωμαϊκού κράτους (9ος – 1ος αιώνας π.Χ.) 134
Β. Η αυτοκρατορική περίοδος (1ος αιώνας π.Χ. – 3ος αιώνας μ.Χ.)
Κράτος, κοινωνία και οικονομία 139
Γ. Ο ελληνικός κόσμος κάτω από την κυριαρχία της Ρώμης
(1ος αιώνας π.Χ. – 3ος αιώνας μ.Χ.) 144
Δ. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία αντιμετωπίζει εσωτερικά και εξωτερικά
προβλήματα (3ος αιώνας μ.Χ.) 146
Ε. Από τη Ρωμαϊκή στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία 148

Πώς είναι το βιβλίο

Χρώμα κεφαλαίου. Κάθε κεφάλαιο έχει διαφορετικό χρώμα.

Αριθμός κεφαλαίου

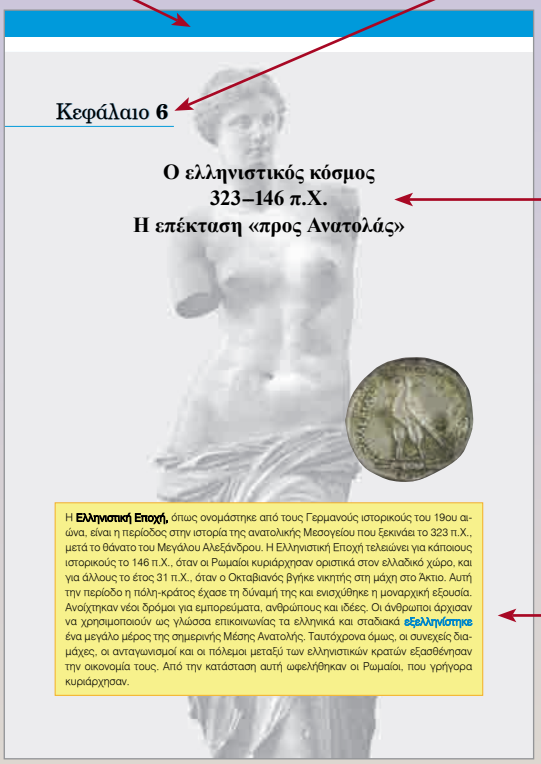

Τίτλος κεφαλαίου

Εισαγωγικό κουτί στο κεφάλαιο

Χρώμα κεφαλαίου
Χρονική περίοδος κεφαλαίου

Αριθμός κεφαλαίου

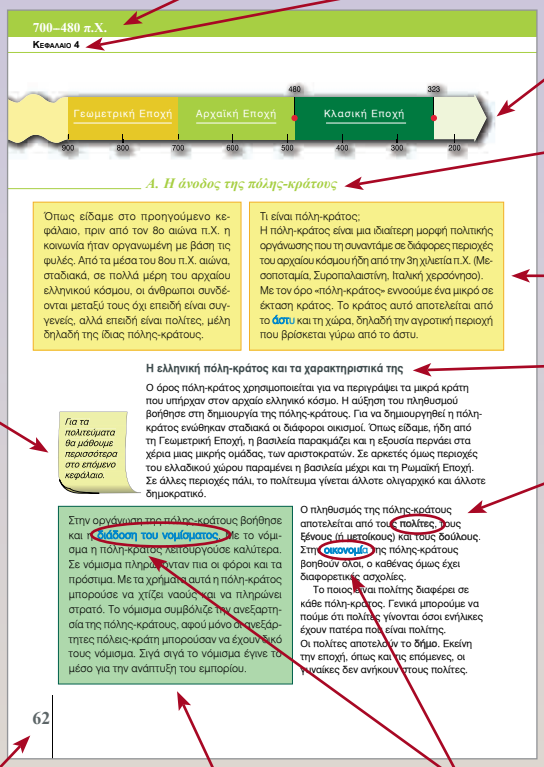

Ιστορική γραμμή

Τίτλος υποκεφαλαίου

Εισαγωγικό κουτί στο υποκεφάλαιο

Τίτλος ενότητας

Σημειώνεται πού μιλάμε ξανά για το ίδιο θέμα.

Όροι/φράσεις με έντονα μαύρα γράμματα: λέξεις κλειδιά

Αριθμός σελίδας

Κουτί με σημαντικές πληροφορίες

Όροι/φράσεις με έντονα μπλε γράμματα. Παραπέμπουν στη «Λίγη ακόμη ιστορία...» όπου εξηγούνται αναλυτικά.

Χρώμα κεφαλαίου
Χρονική περίοδος κεφαλαίου

Αριθμός κεφαλαίου

Τίτλος ενότητας

Τίτλος κεφαλαίου

Αρίθμηση πηγής. Ο πρώτος αριθμός δηλώνει το κεφάλαιο και ο δεύτερος τον αύξοντα αριθμό της στο κεφάλαιο.

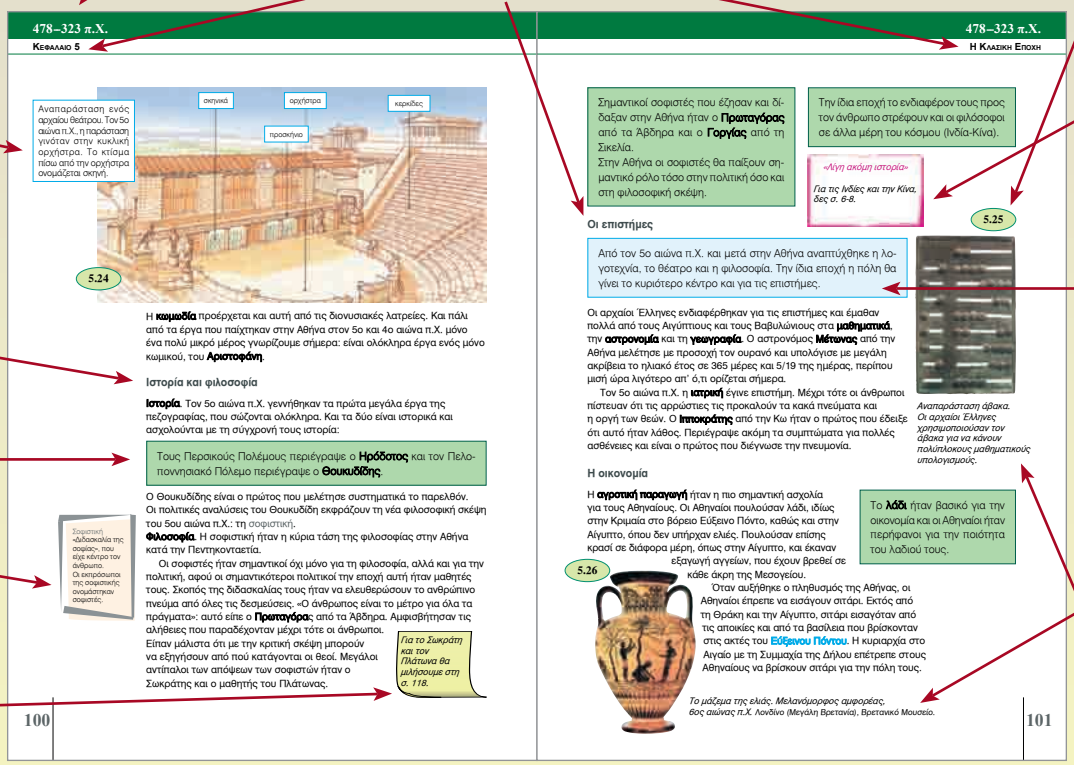

Λεζάντα

Τίτλος ενότητας

Κουτί με σημαντικές πληροφορίες

Επεξηγούνται όροι, έννοιες, λέξεις.

Σημειώνεται πού μιλάμε ξανά για το ίδιο θέμα.

Σημειώνεται πού μιλάμε ξανά για το ίδιο θέμα στη «Λίγη ακόμη ιστορία...».

Εισαγωγικό κουτί στην ενότητα

Λεζάντα

Αριθμός σελίδας

Πώς είναι η «Λίγη ακόμη ιστορία...»

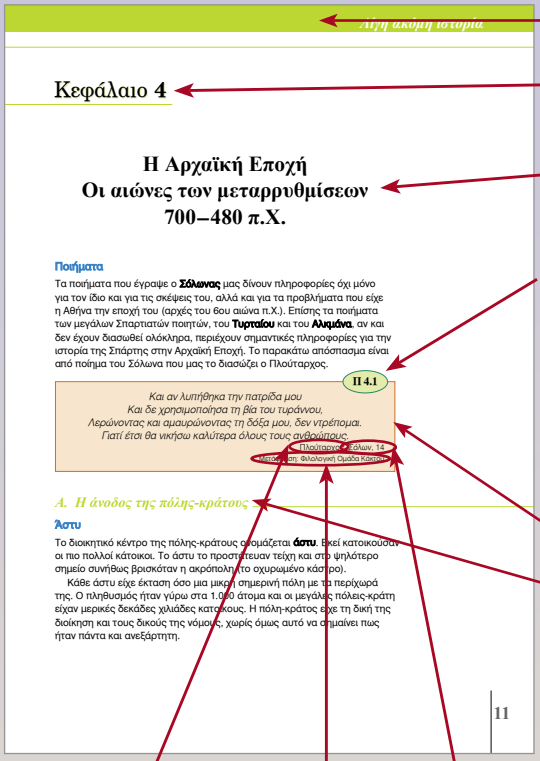

Λίγη ακόμη ιστορία

Κεφάλαιο 4

Η Αρχαϊκή Εποχή
Οι αιώνες των μεταρρυθμίσεων
700–480 π.Χ.

Ποιήματα

Τα ποιήματα που έγραψε ο **Σόλωνας** μας δίνουν πληροφορίες όχι μόνο για τον ίδιο και για τις σκέψεις του, αλλά και για τα προβλήματα που είχε η Αθήνα την εποχή του (αρχές του 6ου αιώνα π.Χ.). Επίσης τα ποιήματα των μεγάλων Σπαρτιατών ποιητών, του **Τυρταίου** και του **Αλκμάνα**, αν και δεν έχουν διασωθεί ολόκληρα, περιέχουν σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία της Σπάρτης στην Αρχαϊκή Εποχή. Το παρακάτω απόσπασμα είναι από ποίημα του Σόλωνα που μας το διασώζει ο Πλούταρχος.

Π 4.1

Και αν λυπήθηκα την πατρίδα μου
Και δε χρησιμοποίησα τη βία του τυράννου,
Λερώνοντας και αμαυρώνοντας τη δόξα μου, δεν ντρέπομα.
Γιατί έτσι θα νικήσω καλύτερα όλους τους ανθρώπους.

Πλούταρχος, Σόλων: 14
Μετάφραση: Φιλολογική Ομάδα Κάκτος

Α. Η άνοδος της πόλης-κράτους

Άστυ

Το διοικητικό κέντρο της πόλης-κράτους ονομάζεται **άστυ**. Εκεί κατοικούσαν οι πιο πολλοί κάτοικοι. Το άστυ το προστατεύαν τείχη και στο ψηλότερο σημείο συνήθως βρισκόταν η ακρόπολη (το οχυρωμένο κάστρο).

Κάθε άστυ είχε έκταση όσο μια μικρή σημερινή πόλη με τα περίχωρά της. Ο πληθυσμός ήταν γύρω στα 1.000 άτομα και οι μεγάλες πόλεις-κράτη είχαν μερικές δεκάδες χιλιάδες κατοίκους. Η πόλη-κράτος είχε τη δική της διοίκηση και τους δικούς της νόμους, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως ήταν πάντα και ανεξάρτητη.

11

Χρώμα κεφαλαίου. Είναι το ίδιο με το κεφάλαιο στο βιβλίο.

Αριθμός κεφαλαίου

Τίτλος κεφαλαίου

Τίτλος ενότητας

Αρίθμηση πηγής. Το γράμμα Π σημαίνει ότι βρισκόμαστε στη «Λίγη ακόμη ιστορία...», ο πρώτος αριθμός δηλώνει το κεφάλαιο και ο δεύτερος τον αύξοντα αριθμό.

Κουτί με γραπτή ιστορική πηγή

Τίτλος υποκεφαλαίου

Κουτί με τις σημαντικές πληροφορίες

Συγγραφέας γραπτής πηγής

Τίτλος πηγής. Σημειώνεται πάντα με πλάγια γράμματα.

Ο μεταφραστής της πηγής. Όταν δεν υπάρχει όνομα μεταφραστή, η μετάφραση έγινε από τους συγγραφείς του βιβλίου.

Όροι/φράσεις που εξηγούνται.

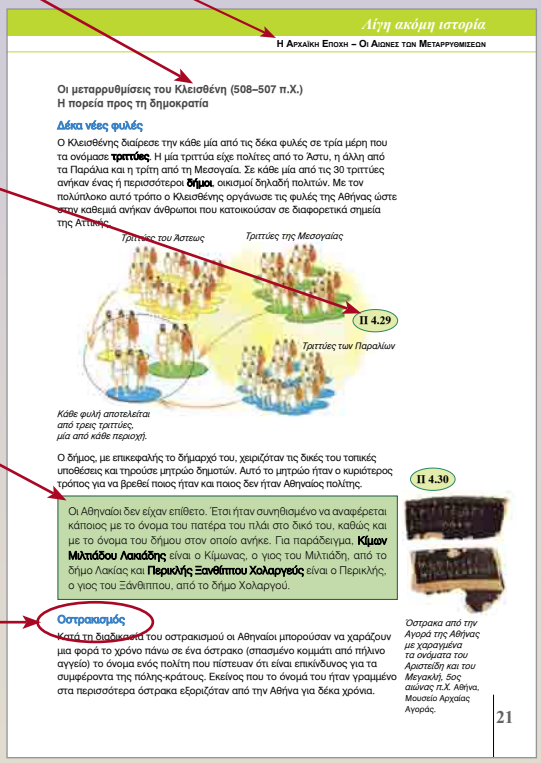

Λίγη ακόμη ιστορία

Η Αρχαϊκή Εποχή – Οι Αιώνες των Μεταρρυθμίσεων

Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη (508–507 π.Χ.)
Η πορεία προς τη δημοκρατία

Δέκα νέες φυλές

Ο Κλεισθένης διαίρεσε την κάθε μία από τις δέκα φυλές σε τρία μέρη που τα ονόμασε **τριττύες**. Η μία τριττύα είχε πολίτες από το Άστυ, η άλλη από τα Παράλια και η τρίτη από τη Μεσογαία. Σε κάθε μία από τις 30 τριττύες ανήκαν ένας ή περισσότεροι **δήμοι**, οικισμοί δηλαδή πολιτών. Με τον πολύπλοκο αυτό τρόπο ο Κλεισθένης οργάνωσε τις φυλές της Αθήνας ώστε στην καθεμιά ανήκαν άνθρωποι που κατοικούσαν σε διαφορετικά σημεία της Αττικής.

Τριττύες του Άστεως *Τριττύες της Μεσογαίας*

Π 4.29

Τριττύες των Παραλίων

Κάθε φυλή αποτελείται από τρεις τριττύες, μία από κάθε περιοχή.

Ο δήμος, με επικεφαλής το δήμαρχό του, χειριζόταν τις δικές του τοπικές υποθέσεις και τηρούσε μητρώο δημοτών. Αυτό το μητρώο ήταν ο κυριότερος τρόπος για να βρεθεί ποιος ήταν και ποιος δεν ήταν Αθηναίος πολίτης.

Π 4.30

Οι Αθηναίοι δεν είχαν επίθετο. Έτσι ήταν συνηθισμένο να αναφέρεται κάποιος με το όνομα του πατέρα του πλάι στο δικό του, καθώς και με το όνομα του δήμου στον οποίο ανήκε. Για παράδειγμα, **Κίμων Μιλτιάδου Λακιάδης** είναι ο Κίμωνας, ο γιος του Μιλτιάδη, από το δήμο Λακίας και **Περικλής Ξανθίππου Χολαργεύς** είναι ο Περικλής, ο γιος του Ξάνθιππου, από το δήμο Χολαργού.

Οστρακισμός

Κατά τη διαδικασία του οστρακισμού οι Αθηναίοι μπορούσαν να χαράζουν μια φορά το χρόνο πάνω σε ένα όστρακο (σπασμένο κομμάτι από πήλινο αγγείο) το όνομα ενός πολίτη που πίστευαν ότι είναι επικίνδυνος για τα συμφέροντα της πόλης-κράτους. Εκείνος που το όνομά του ήταν γραμμένο στα περισσότερα όστρακα εξοριζόταν από την Αθήνα για δέκα χρόνια.

Όστρακα από την Αγορά της Αθήνας με χαραγμένα τα ονόματα του Αριστείδη και του Μεγακλή, 5ος αιώνας π.Χ. Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

21

Πώς είναι οι δραστηριότητες

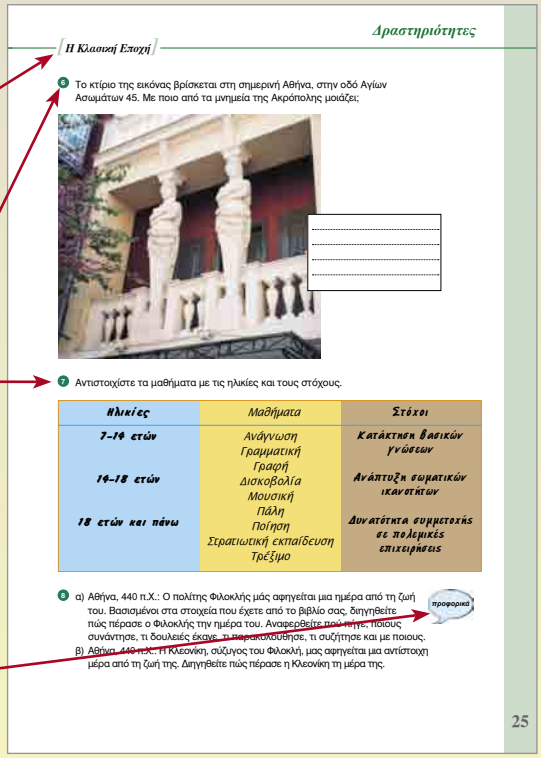

Η Κλασική Εποχή *Δραστηριότητες*

6 Το κτίριο της εικόνας βρίσκεται στη σημερινή Αθήνα, στην οδό Αγίων Ασωμάτων 45. Με ποιο από τα μνημεία της Ακρόπολης μοιάζει;

7 Αντιστοιχίστε τα μαθήματα με τις ηλικίες και τους στόχους.

Ηλικίες	Μαθήματα	Στόχοι
7–14 ετών	Ανάγνωση Γραμματική Γραφή	Κατάκτηση βασικών γνώσεων
14–18 ετών	Δισκοβολία Μουσική Πάλη	Ανάπτυξη σωματικών ικανοτήτων
18 ετών και πάνω	Ποίηση Στρατιωτική εκπαίδευση Τρέξιμο	Δυνατότητα συμμετοχής σε πολεμικές επιχειρήσεις

8 α) Αθήνα, 440 π.Χ.: Ο πολίτης Φιλοκλής μάς αφηγείται μια ημέρα από τη ζωή του. Βασισμένοι στα στοιχεία που έχετε από το βιβλίο σας, διηγηθείτε πώς πέρασε ο Φιλοκλής την ημέρα του. Αναφερθείτε πού πήγε, ποιους συνάντησε, τι δουλειές έκανε, τι παρακολούθησε, τι συζήτησε και με ποιους.

προφορικά

β) Αθήνα, 440 π.Χ.: Η Κλεονίκη, σύζυγος του Φιλοκλή, μας αφηγείται μια αντίστοιχη μέρα από τη ζωή της. Διηγηθείτε πώς πέρασε η Κλεονίκη τη μέρα της.

25

Τίτλος κεφαλαίου

Αριθμός δραστηριότητας

Ένδειξη ότι η δραστηριότητα είναι προφορική.

Λίγα λόγια για τη χρονολόγηση

Η χρονολόγηση είναι ένας τρόπος για να μετράμε το χρόνο. Οι άνθρωποι σε διάφορες εποχές μετρούσαν το χρόνο διαφορετικά. Κάθε πολιτισμός έχει το δικό του τρόπο χρονολόγησης. Για παράδειγμα, οι χριστιανοί χρονολογούν από τη γέννηση του Χριστού, την οποία τοποθετούν στο έτος 1. Οι μουσουλμάνοι χρονολογούν από τη χρονιά που ο Μωάμεθ έφυγε από τη Μέκκα για τη Μεδίνα (Εγίρα). Αυτό, σύμφωνα με τη χριστιανική χρονολόγηση, έγινε 622 χρόνια μετά τη γέννηση του Χριστού. Οι αρχαίοι Έλληνες άρχιζαν τη χρονολόγησή τους από τη χρονιά που έγινε η πρώτη Ολυμπιάδα, δηλαδή 776 χρόνια πριν από τη γέννηση του Χριστού. Σήμερα χρησιμοποιείται διεθνώς το χριστιανικό σύστημα χρονολόγησης.

Σύμφωνα με τη χριστιανική χρονολόγηση

1. Αρχίζουμε να μετράμε από το έτος 1, δηλαδή τη γέννηση του Χριστού. Ό,τι έγινε ύστερα από αυτή τη χρονιά, λέμε ότι έγινε **μετά Χριστόν (μ.Χ.)**. Ό,τι έγινε πριν από αυτή τη χρονιά, λέμε ότι έγινε **προ Χριστού (π.Χ.)**.
2. Ο πρώτος αιώνας **μετά τη γέννηση του Χριστού (μ.Χ.)** αρχίζει το έτος 1 μ.Χ. και τελειώνει το έτος 100 μ.Χ. Ο δεύτερος αιώνας μετά Χριστόν (μ.Χ.) αρχίζει το έτος 101 μ.Χ. και τελειώνει το έτος 200 μ.Χ. Ο 21ος αιώνας αρχίζει το έτος 2001 μ.Χ. και τελειώνει το έτος 2100 μ.Χ.
3. Στα χρόνια όμως **πριν από τη γέννηση του Χριστού** μετράμε αντίστροφα: Ο πρώτος αιώνας προ Χριστού (π.Χ.) αρχίζει το έτος 100 π.Χ. και τελειώνει το έτος 1 π.Χ. Ο δεύτερος αιώνας αρχίζει το έτος 200 π.Χ. και τελειώνει το έτος 101 π.Χ.

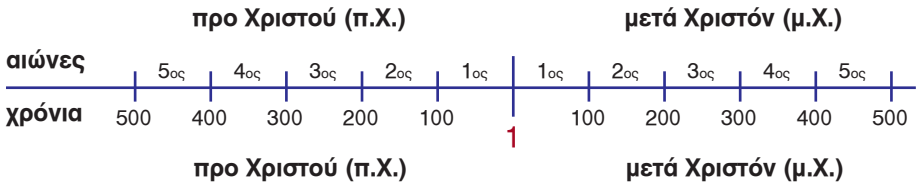

4. Το ίδιο συμβαίνει και με τις χιλιετίες: Η πρώτη χιλιετία **μετά τη γέννηση του Χριστού (μ.Χ.)** αρχίζει το έτος 1 μ.Χ. και τελειώνει το έτος 1000 μ.Χ. Η δεύτερη χιλιετία μετά Χριστόν (μ.Χ.) αρχίζει το έτος 1001 μ.Χ. και τελειώνει το έτος 2000 μ.Χ. Και η τρίτη χιλιετία μ.Χ. αρχίζει το έτος 2001 μ.Χ. και τελειώνει το έτος 3000 μ.Χ.
5. Στα χρόνια **πριν από τη γέννηση του Χριστού** πάλι μετράμε αντίστροφα: Η πρώτη χιλιετία πριν από τη γέννηση του Χριστού (π.Χ.) αρχίζει το έτος 1000 π.Χ. και τελειώνει το έτος 1 π.Χ. Η δεύτερη χιλιετία προ Χριστού αρχίζει το έτος 2000 π.Χ. και τελειώνει το έτος 1001 π.Χ.

6. Έτος μηδέν (0) δεν υπάρχει.

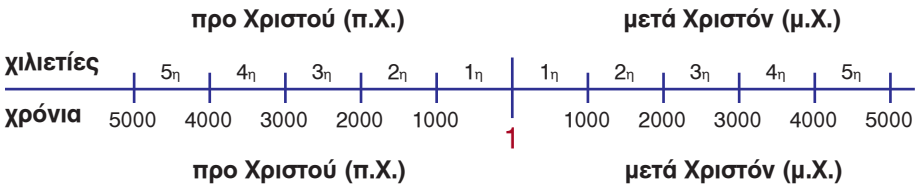

Παραδείγματα

Κάτι που έγινε 330 χρόνια μετά τη γέννηση του Χριστού λέμε ότι έγινε το 330 μ.Χ. ή τον 4ο αιώνα μ.Χ. Και κάτι που έγινε 415 χρόνια πριν από τη γέννηση του Χριστού λέμε ότι έγινε το 415 π.Χ. ή τον 5ο αιώνα π.Χ.
Επίσης, κάτι που έγινε 1.492 χρόνια μετά τη γέννηση του Χριστού λέμε ότι έγινε το 1492 μ.Χ. ή τη δεύτερη χιλιετία μ.Χ. Και κάτι που έγινε 3.500 χρόνια πριν από τη γέννηση του Χριστού λέμε ότι έγινε το 3500 π.Χ. ή την 4η χιλιετία π.Χ.

Κεφάλαιο 1

Από τους πρώτους ανθρώπους ως το νεολιθικό πολιτισμό 2.000.000–3000 π.Χ. περίπου

Η εξέλιξη του ανθρώπου κράτησε εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια και πέρασε από διάφορα στάδια. Σε αυτά τα εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια έγιναν στον πλανήτη μας μεγάλες αλλαγές στο κλίμα. Ένα μεγάλο διάστημα (2.000.000–15.000 χρόνια πριν) ονομάζεται **Εποχή των Παγετώνων**. Μεγάλο μέρος της κεντρικής και της βόρειας Ευρώπης ήταν σκεπασμένο με πάγους.

Α. Οι πρώτοι άνθρωποι

Με τα ευρήματα που έχουμε μέχρι σήμερα, οι επιστήμονες πιστεύουν ότι η εξέλιξη του ανθρώπου πέρασε από διάφορα στάδια: οι Αυστραλοπίθηκοι ήταν τα πρώτα όντα που έμοιαζαν με ανθρώπους (τα πρώτα ανθρωποειδή). Πιστεύουμε ότι έζησαν πριν από 4 έως 1 εκατομμύρια χρόνια. Οστά (κόκαλα) από το σκελετό Αυστραλοπίθηκων βρέθηκαν το 1959 στην Τανζανία, στην ανατολική Αφρική. Η περιοχή αυτή θεωρείται η πιο σημαντική πηγή πληροφοριών για την εξέλιξη του ανθρώπου.

Από το γένος ***Homo*** (άνθρωπος) προέρχονται όλα τα είδη του ανθρώπου, μέχρι το σημερινό άνθρωπο.

Το πρώτο είδος λέγεται ***Homo habilis*** –ο ικανός άνθρωπος–, επειδή μπορούσε να κατασκευάσει **εργαλεία**. Σε ένα φαράγγι στην Τανζανία βρέθηκαν πολλά εργαλεία που χρονολογούνται πριν από 1.900.000 χρόνια.

Πριν από 1.600.000 μέχρι 200.000 χρόνια έζησε ο ***Homo erectus*** – ο όρθιος άνθρωπος. Είχε μεγαλύτερο εγκέφαλο και μικρότερα δόντια από τον *Homo habilis*. Είχε μάλλον το ίδιο σώμα με το σύγχρονο άνθρωπο, αλλά μεγαλύτερα δόντια και μικρότερο εγκέφαλο. Ο *Homo erectus* κατασκεύαζε καλύτερα εργαλεία και ανακάλυψε τη **φωτιά**. Κατάγεται από την Αφρική, αλλά μετανάστευσε και σε άλλες περιοχές. Ίχνη του έχουν βρεθεί στην Κίνα, στην Ιάβα (Ινδονησία) και στην Ευρώπη.

1.1

Οστά του Αυστραλοπίθηκου «Λούση». Η πιο διάσημη πρόγονος του ανθρώπου βρέθηκε στην Αιθιοπία το 1974 και ονομάστηκε «Λούση». Τα οστά που βρέθηκαν (40% του σκελετού της) δείχνουν ότι ήταν μια νέα γυναίκα με ύψος περίπου 1,10 μ.

1.2

Τα πρώτα λίθινα εργαλεία έχουν βρεθεί σε πολλά μέρη της Ευρώπης, της Εγγύς Ανατολής και της Αφρικής.

1.3

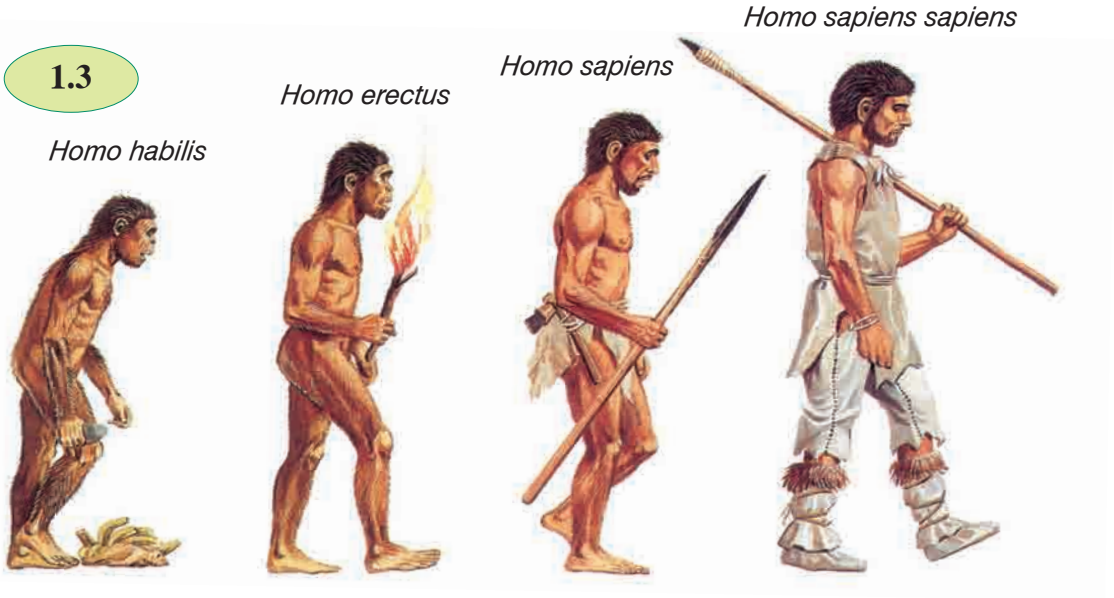

Στο επόμενο στάδιο της εξέλιξης ανήκει ο *Homo neaderthalensis* – ο άνθρωπος του Νεάντερταλ. Είναι ο πρώτος που κατασκεύασε καλύβες και ενδύματα (ρούχα) για να προστατευτεί από το κρύο. Επίσης είναι ο πρώτος που έμοιαζε με το σημερινό άνθρωπο. Οι άνθρωποι του Νεάντερταλ είχαν οικογένεια, έθαβαν τους νεκρούς και ίσως είχαν κάποια θρησκεία.

Ο πιο κοντινός σε μας, ο *Homo sapiens* –ο σοφός άνθρωπος– εμφανίστηκε στην ανατολική Αφρική πριν από 100.000 χρόνια περίπου. Ανέπτυξε την ικανότητα επικοινωνίας με το λόγο και την τέχνη, που είναι βασικά στοιχεία της ανθρώπινης ζωής. Εξαπλώθηκε σε όλη τη Γη, έως την Αυστραλία και την Αμερική.

Β. Πώς χωρίζουμε τις εποχές

Οι διάφορες εποχές στην εξέλιξη του ανθρώπου πήραν το όνομά τους από τα υλικά που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος για να κατασκευάσει εργαλεία. Έτσι, την περίοδο που ο άνθρωπος έφτιαχνε εργαλεία και όπλα από λίθο (πέτρα) την ονομάζουμε **Εποχή του Λίθου**. Αργότερα ο άνθρωπος αφήνει σιγά σιγά τα λίθινα εργαλεία και αρχίζει να χρησιμοποιεί μέταλλα (πρώτα χαλκό και αργότερα σίδηρο). Οι εποχές αυτές είναι γνωστές ως **Εποχή του Χαλκού** και **Εποχή του Σιδήρου** αντίστοιχα.

Για τις πολύ παλιές εποχές δεν υπάρχουν γραπτές πηγές, έτσι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πολλά για τη ζωή των ανθρώπων. Ό,τι γνωρίζουμε για τους παλιότερους ανθρώπους βασίζεται σε **αρχαιολογικά ευρήματα**.
Τέτοια ευρήματα είναι τα εργαλεία, τα όπλα, τα αγγεία, τα κτίσματα, οι σκελετοί. Οι αρχαιολόγοι βρίσκουν ορισμένα από αυτά στην επιφάνεια της γης, αλλά τα περισσότερα έρχονται στο φως με τις ανασκαφές.

Γ. Η Εποχή του Λίθου στον ελλαδικό χώρο και σε άλλες περιοχές

Από την Παλαιολιθική στη Νεολιθική Εποχή

Η Εποχή του Λίθου χωρίζεται σε τρεις περιόδους: την **Παλαιολιθική**, τη **Μεσολιθική** και τη **Νεολιθική**.

Οι παλαιολιθικοί άνθρωποι ήταν **νομάδες**, δηλαδή δεν κατοικούσαν μόνιμα σε ένα μέρος. Ζούσαν κυρίως από τη συλλογή καρπών και το κυνήγι.

Έτρωγαν όσπρια (φακές και αρακά), άγρια δημητριακά και καρπούς (φιστίκια και αμύγδαλα). Κυνηγούσαν διάφορα είδη ελαφιών, άγρια βόδια, αγριογούρουνα, πουλιά και λαγούς. Ξέρουμε επίσης ότι ψάρευαν και μάζευαν όστρεα (όστρακα). Τα εργαλεία τους ήταν όλα σχεδόν φτιαγμένα από πέτρα. Πολύ λίγα ήταν από οστά ζώων.

1.4

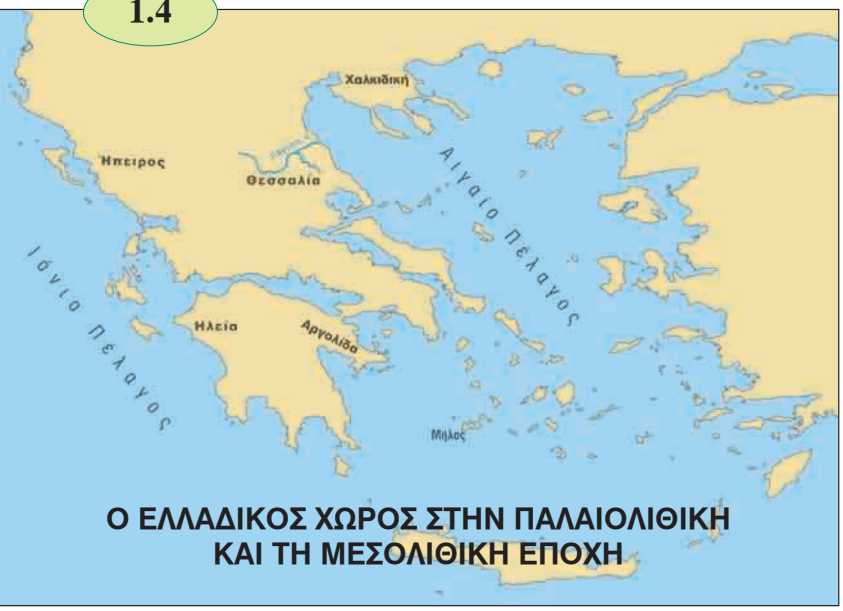

Ο ΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Παλαιολιθική Εποχή: Άνθρωποι κατοικούν στον ελλαδικό χώρο τουλάχιστον 45.000 χρόνια πριν από σήμερα. Αυτό το δείχνουν αρχαιολογικά ευρήματα που βρέθηκαν σε διάφορα μέρη του ελλαδικού χώρου.

Μεσολιθική Εποχή: Η περίοδος αυτή μοιάζει πολύ με την Παλαιολιθική. Υπάρχει όμως μια σημαντική διαφορά: η **ναυτιλία**. Ο μεσολιθικός άνθρωπος κατασκευάζει για πρώτη φορά πλεούμενα και έτσι ταξιδεύει και στη θάλασσα. Αυτό το γνωρίζουμε επειδή ο **οψιανός**, που βρίσκεται κυρίως στη Μήλο (νησί των Κυκλάδων), βρέθηκε και σε πολλά άλλα μέρη.

Η Νεολιθική Εποχή

Οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής άρχισαν να καλλιεργούν τη γη, εξημέρωσαν ορισμένα ζώα και οργάνωσαν τους πρώτους οικισμούς μένοντας πια **μόνιμα** σε μία περιοχή.

Για τη Μεσοποταμία θα μάθουμε περισσότερα στη σ. 25.

Οι αρχαιότερες κοινωνίες εμφανίστηκαν (ανάμεσα στο 10.000 και το 6000 π.Χ.) στην περιοχή που απλώνεται από την παραλία της Συρίας και του Λιβάνου μέχρι και τη **Μεσοποταμία**. Η περιοχή αυτή είναι γνωστή ως η **Εύφορη Ημισέληνος**.

Στην Εύφορη Ημισέληνο δημιουργήθηκαν οι πρώτοι συνοικισμοί. Εκεί αργότερα εξημερώθηκαν ζώα και καλλιεργήθηκαν φυτά. Εκεί ο άνθρωπος ανακάλυψε δύο πολύ σημαντικές τεχνικές: πώς να δουλεύει (να κάνει λεία) την πέτρα, για να φτιάξει καλύτερα εργαλεία, και πώς να δουλεύει τον πηλό, για να φτιάξει αγγεία και σκεύη. Παλιότερα οι ερευνητές πίστευαν ότι όλα αυτά έγιναν ξαφνικά. Σήμερα πιστεύουμε ότι η εξέλιξη αυτή κράτησε πολύ, ίσως και πάνω από 4.000 χρόνια, και πέρασε από πολλά στάδια.

1.5

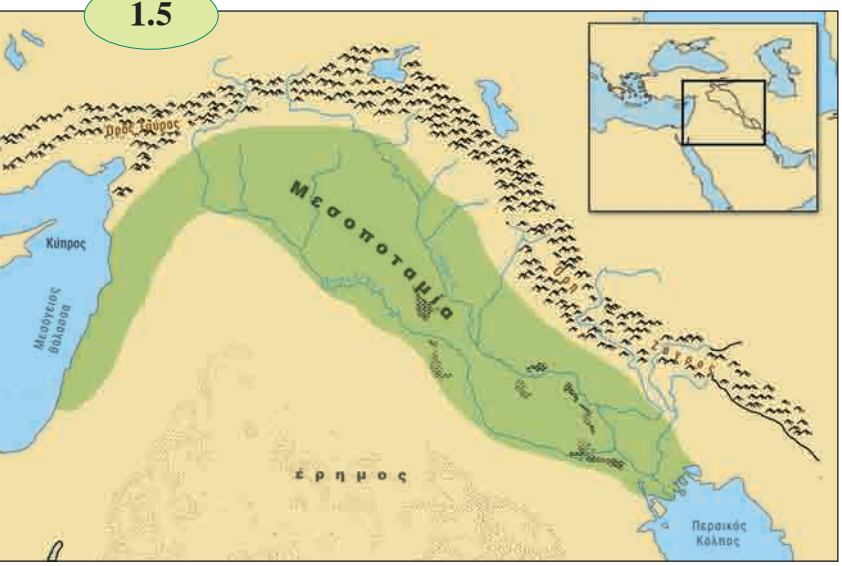

Στην ηπειρωτική Ελλάδα, στα νησιά του Αιγαίου, στη Βαλκανική χερσόνησο και στην υπόλοιπη Ευρώπη δεν υπήρχαν ανάλογα στάδια.

Στην Εγγύς Ανατολή οι εξελίξεις είναι πολύ πιο παλιές και αργές, ενώ στην Ευρώπη έγιναν αργότερα (άρχισαν γύρω στα 7000 π.Χ.) και με πιο γρήγορους ρυθμούς.

Η διαφορά αυτή δείχνει ότι ο νέος τρόπος ζωής και οι νέες τεχνικές γεννήθηκαν στην Εγγύς Ανατολή και από εκεί πέρασαν στον ελλαδικό χώρο και στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Στον ελλαδικό χώρο βρέθηκαν πολλοί οικισμοί της Νεολιθικής Εποχής. Οι σημαντικότεροι από αυτούς είναι στη Θεσσαλία: το **Σέσκλο** και το **Διμήνι**.

Η κοινωνία και ο τρόπος ζωής

Οι πιο πολλοί νεολιθικοί οικισμοί ήταν μικροί, οι κάτοικοί τους λίγοι και η παραγωγή μικρή.
Μεγάλη σημασία για τη ζωή των ανθρώπων είχαν η γη και το νερό. Γι' αυτό διάλεγαν πεδινές περιοχές κοντά σε πηγές, σε ποτάμια ή σε παραλίες.

1.6

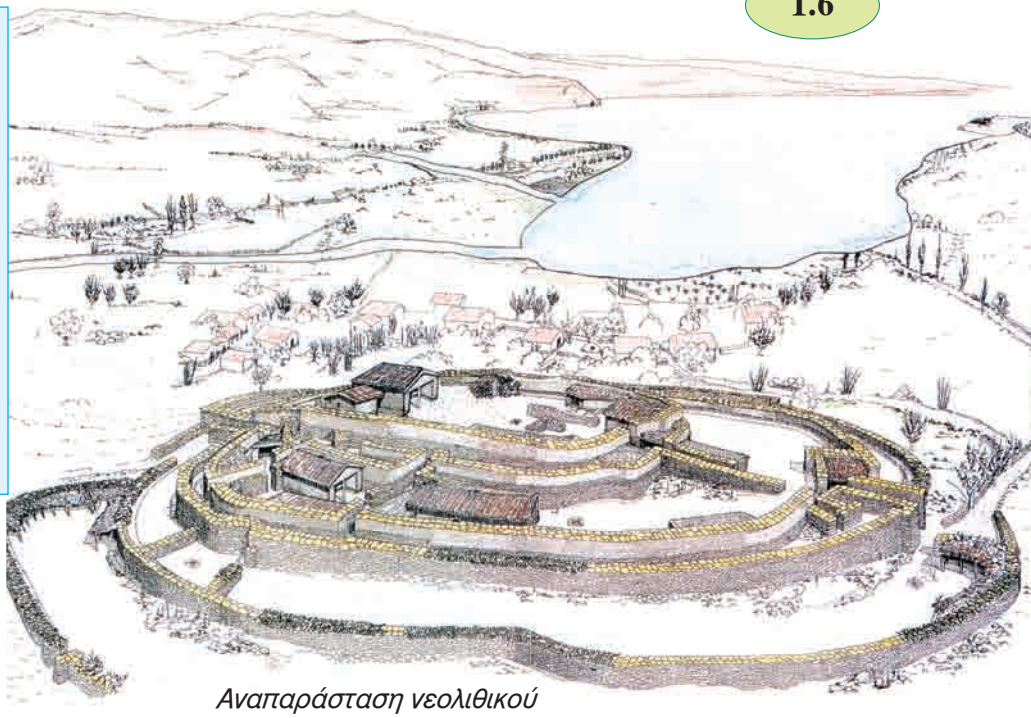

Αναπαράσταση νεολιθικού οικισμού στο Διμήνι (Θεσσαλία).

Πώς έφτιαχνε σπίτια ο νεολιθικός άνθρωπος; Χρησιμοποιούσε διάφορα υλικά, όπως πέτρες (ντόπιες πάντα), χαλίκια και βότσαλα, κι ακόμη πλάκες και πλίνθους (τούβλα) από πηλό που είχε στεγνώσει στον ήλιο. Αυτά τα υλικά αντέχουν στο χρόνο και τα βρίσκουν οι αρχαιολόγοι. Χρησιμοποιούσε όμως και άλλα υλικά, όπως δέρματα, ψάθες και **ξύλο**, που δε διατηρούνται στο χρόνο. Από όσα γνωρίζουμε, τα νεολιθικά σπίτια ήταν μικρά, με ένα ή δύο δωμάτια, και είχαν στέγες κυρίως από άχυρο.

Για τη νεολιθική κοινωνία ξέρουμε κάτι ακόμη: οι άντρες και οι γυναίκες έκαναν διαφορετικές δουλειές.
Οι γυναίκες φρόντιζαν τα παιδιά και μάζευαν καρπούς, έφτιαχναν υφάσματα και έπλεκαν καλάθια. Οι άντρες κυνηγούσαν και ψάρευαν, έκαναν γεωργικές εργασίες, έχτιζαν και δούλευαν την πέτρα.

1.7

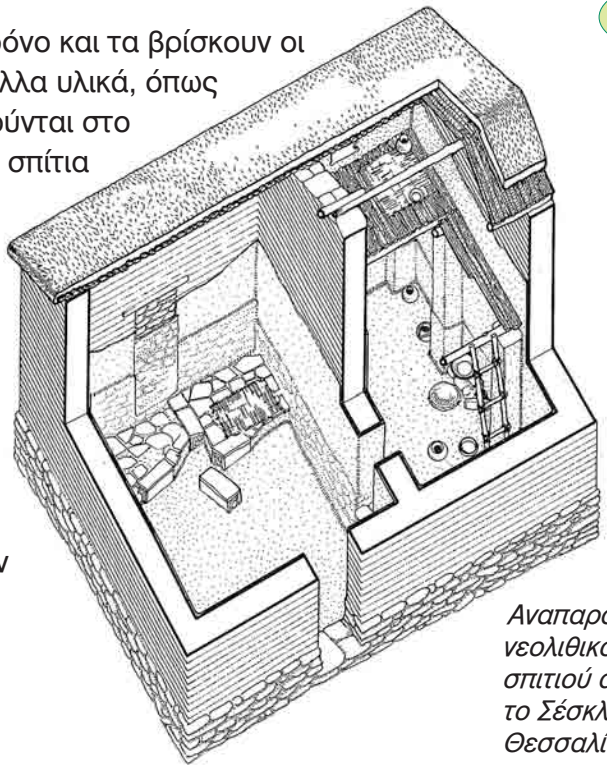

Αναπαράσταση νεολιθικού σπιτιού από το Σέσκλο της Θεσσαλίας.

1.8

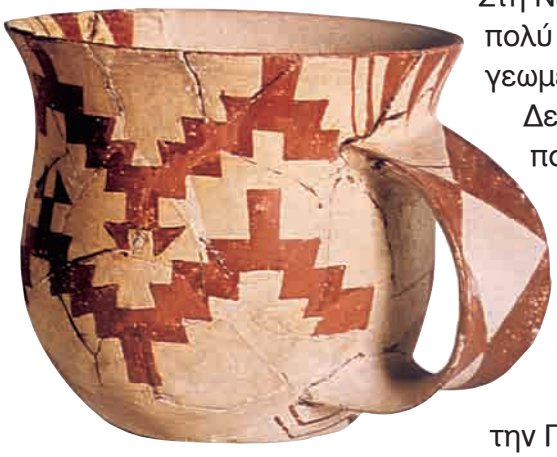

Πήλινο νεολιθικό κύπελλο από την Καρδίτσα (Θεσσαλία), 5000–4000 π.Χ. περίπου. Βόλος (Θεσσαλία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Στη Νεολιθική Εποχή υπάρχουν ήδη τεχνίτες που φτιάχνουν πολύ όμορφα πήλινα **αγγεία** διακοσμημένα με διάφορα γεωμετρικά σχέδια.

Δεν ξέρουμε τι γλώσσα μιλούσαν οι νεολιθικοί άνθρωποι που ζούσαν στον ελλαδικό χώρο, σε τι πίστευαν ή ποια ήταν η θρησκεία τους. Τα λίγα που ξέρουμε για τη ζωή τους τα γνωρίζουμε από τα **ταφικά έθιμα** (πώς δηλαδή συνήθιζαν να θάβουν τους νεκρούς τους) και από κάποια αντικείμενα, όπως είναι τα **ειδώλια** (μικρά αγάλματα).

Για τα ταφικά έθιμα έχουμε στοιχεία ακόμη και από την Παλαιολιθική Εποχή. Στην Ευρώπη και στην Ασία οι παλαιολιθικοί άνθρωποι έθαβαν τους νεκρούς τους σε σπηλιές: δίπλα τους βρέθηκαν λίθινα εργαλεία, κοσμήματα, κέρατα και κόκαλα ζώων. Ακόμη και λουλούδια βρέθηκαν δίπλα σε νεκρό σε σπήλαιο του Ιράκ.

Στη Νεολιθική Εποχή έθαβαν τους νεκρούς συνήθως σε λάκκους στο χώμα. Μαζί τους έβαζαν αντικείμενα, εργαλεία, κοσμήματα και αγγεία, που σήμερα τα βλέπουμε στα μουσεία.

Τα περισσότερα ειδώλια που έχουν βρεθεί παριστάνουν γυναίκες. Ίσως παριστάνουν τη Μητέρα Θεά. Είναι η θεά που λάτρευαν οι άνθρωποι από τη Μεσοποταμία μέχρι την Ευρώπη. Μπορεί όμως τα ειδώλια να είναι απλώς παιχνίδια.

Αν τα γυναικεία ειδώλια δεν είναι θεές, τότε δεν ξέρουμε τίποτα για τη θρησκεία των ανθρώπων αυτής της εποχής. Δεν πρέπει όμως να νομίζουμε ότι οι νεολιθικοί άνθρωποι δεν είχαν θρησκεία. Μάλλον είχαν, αλλά εμείς δεν τη γνωρίζουμε, ίσως επειδή οι χώροι λατρείας δεν ξεχωρίζουν από τους χώρους κατοικίας.

1.9

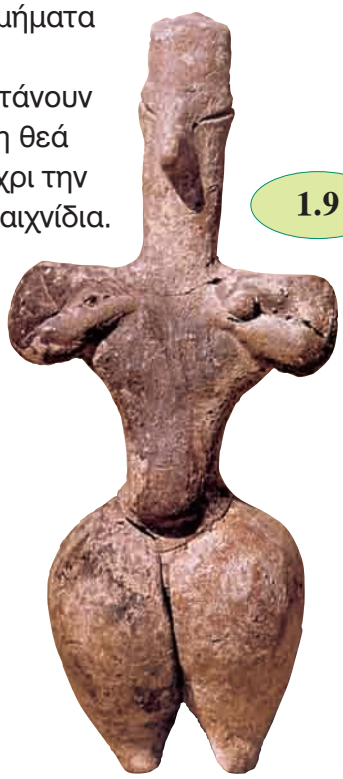

Πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής από τη Θεσσαλία, 6000–5000 π.Χ. περίπου. Βέροια (Μακεδονία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

> Στη Νεολιθική Εποχή οι άνθρωποι επειδή καλλιεργούσαν τη γη έμεναν μόνιμα κάπου και απέκτησαν πλούτο που δεν είχαν παλιότερα.

Από αντικείμενα που φτιάχτηκαν σε μια περιοχή και βρέθηκαν σε μια άλλη γνωρίζουμε ότι οι νεολιθικοί άνθρωποι ταξίδευαν και μετέφεραν αλλού αντικείμενα (αγγεία), τρόφιμα και πρώτες ύλες (αλάτι, οψιανός), αλλά και ζώα, τεχνολογία, υφάσματα και ξύλινα σκεύη. Έχουν ακόμη βρεθεί μέχρι την κεντρική Ευρώπη κοσμήματα, βραχιόλια και δαχτυλίδια από ένα θαλάσσιο όστρεο που υπάρχει μόνο στο

Αιγαίο.
Οι άνθρωποι που φορούσαν κοσμήματα φαίνονταν πιο σημαντικοί από τους άλλους. Αυτό δείχνει άλλη μια αλλαγή, καθώς οι άνθρωποι έπαψαν να θεωρούνται όλοι ίσοι.

Η Νεολιθική Εποχή σε άλλες περιοχές: δύο παραδείγματα

Τσατάλ Χογιούκ (Μικρά Ασία)

Είδαμε παραπάνω ότι οι νεολιθικοί οικισμοί ήταν μικροί και οι κάτοικοί τους λίγοι. Ο πληθυσμός συνήθως δεν είναι μεγαλύτερος από 1.000 άτομα. Γι' αυτό είναι μοναδικός και εντυπωσιακός ο οικισμός του Τσατάλ Χογιούκ, που είχε πολύ μεγάλη έκταση (200.000 τετραγωνικά μέτρα).

Το Τσατάλ Χογιούκ βρίσκεται στη σημερινή νότια Τουρκία και χρονολογείται στην 6η χιλιετία π.Χ. περίπου. Όταν βρέθηκε ο οικισμός, οι αρχαιολόγοι υπολόγισαν ότι ο πληθυσμός του ήταν 5 με 6 χιλιάδες κάτοικοι. Το Τσατάλ Χογιούκ λοιπόν ήταν το ίδιο μεγάλο με μια

1.10

Νεολιθικό κόσμημα φτιαγμένο από πέτρα, κόκαλο και όστρεο από το Αιγαίο. Βρέθηκε στο Λεπένσκι Βιρ στις όχθες του Δούναβη, στη βόρεια Σερβία. Βελιγράδι (Σερβία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

1.11

Σχέδιο του νεολιθικού οικισμού του Τσατάλ Χογιούκ (Τουρκία). Είναι παράξενος ο οικισμός αυτός: τα σπίτια είναι χτισμένα το ένα δίπλα στο άλλο, χωρίς δρόμους ή περάσματα – φαίνεται ότι οι άνθρωποι έμπαιναν στα σπίτια από την οροφή.

1.12

Πήλινο νεολιθικό ειδώλιο από το Τσατάλ Χογιούκ, που απεικονίζει μια γυναικεία μορφή καθισμένη σε θρόνο που τον φυλάνε δύο λιοντάρια. Άγκυρα (Τουρκία), Μουσείο των Πολιτισμών της Ανατολίας.

σημερινή πόλη.
Το Τσατάλ Χογιούκ είναι ο μοναδικός οικισμός όπου βρέθηκαν πολλά στοιχεία για τη θρησκεία και τις τελετουργίες των νεολιθικών ανθρώπων. Στους νεολιθικούς οικισμούς στον ελλαδικό χώρο δεν έχουμε βρει ανάλογα στοιχεία.

Κύπρος

Η Κύπρος, το τρίτο μεγαλύτερο νησί της Μεσογείου, βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της. Το νησί βρισκόταν κοντά στους πολιτισμούς της Ανατολής και της Αιγύπτου, γι' αυτό αναπτύχθηκε γρήγορα. Οι πρώτοι άνθρωποι στο νησί ήταν νομάδες και κυνηγοί. Αργότερα έχουμε τους πρώτους μόνιμους οικισμούς και με αυτούς ξεκινάει η Νεολιθική Εποχή. Ο σημαντικότερος νεολιθικός οικισμός είναι η **Χοιροκοιτία**. Τα σπίτια είναι κυκλικά, χτισμένα με πέτρες και πλίνθους. Με τις ανασκαφές βρέθηκαν πολλά ευρήματα, όπως εργαλεία, αγγεία και ειδώλια.

1.13

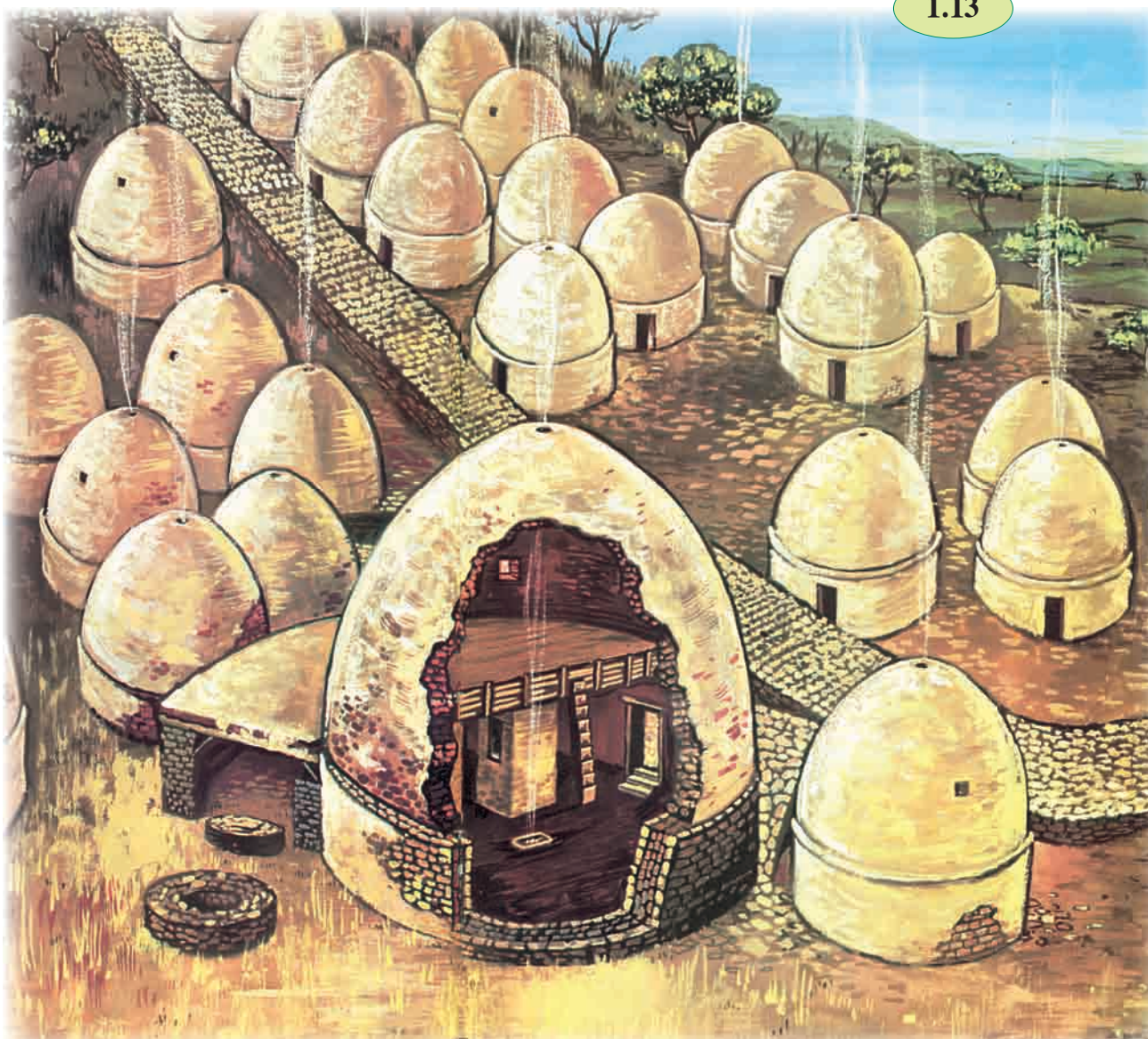

Αναπαράσταση του νεολιθικού οικισμού στη Χοιροκοιτία (Κύπρος). Οι νεότερες ανασκαφές απέδειξαν ότι οι στέγες των σπιτιών ήταν επίπεδες και όχι θολωτές.

Κεφάλαιο 2

Από το λίθο στα μέταλλα
Η Εποχή του Χαλκού
3000–1100 π.Χ.

Την **Εποχή του Χαλκού** η πιο σημαντική πρώτη ύλη ήταν ο **χαλκός**. Σιγά σιγά ο χαλκός πήρε τη θέση της πέτρας και έγινε απαραίτητος για την κατασκευή εργαλείων, όπλων και σκευών. Έτσι οι άνθρωποι μπόρεσαν να κατασκευάσουν με το χαλκό περισσότερα και καλύτερα αντικείμενα. Η χρήση του χαλκού επηρέασε τη γεωργία, το κυνήγι, την ξυλουργική, καθώς και την αρχιτεκτονική και τη ναυπηγική. Ο χαλκός έπαιξε σημαντικό ρόλο και στον πόλεμο.

Την Εποχή του Χαλκού στην περιοχή του Αιγαίου και στην ηπειρωτική Ελλάδα αναπτύχθηκαν τέσσερις ξεχωριστοί πολιτισμοί με ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τους:

Ο **κυκλαδικός πολιτισμός**.

Ο **πολιτισμός της Τρωάδας** και του **βορειοανατολικού Αιγαίου**.

Ο **πολιτισμός της Κρήτης (μινωικός πολιτισμός)**.

Ο **πολιτισμός της ηπειρωτικής Ελλάδας** που εξελίχθηκε αργότερα στο **μυκηναϊκό πολιτισμό**.

1. Η τρίτη χιλιετία (3000–2000 π.Χ.)

Το πέρασμα από τη Νεολιθική Εποχή στην Εποχή του Χαλκού μάλλον έγινε ειρηνικά, χωρίς καταστροφές. Στην ηπειρωτική Ελλάδα, στο Αιγαίο και στην Κρήτη υπήρχαν μόνο μικροί γεωργικοί οικισμοί, χωρίς μνημειακή αρχιτεκτονική (μεγάλα και σύνθετα κτίρια). Την τρίτη χιλιετία οι άνθρωποι δεν ήξεραν ακόμη να γράφουν.

Α. Ο κυκλαδικός πολιτισμός

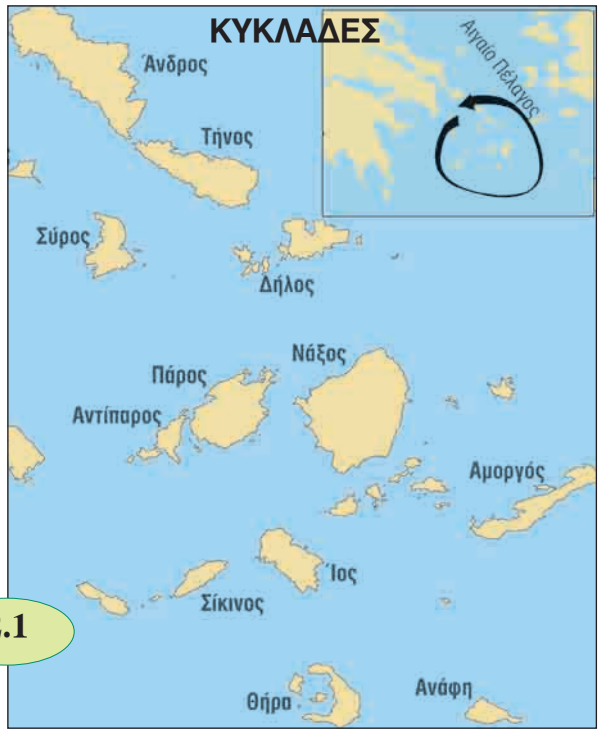

2.1

Από την αρχαιολογική έρευνα γνωρίζουμε το σημαντικό πολιτισμό της 3ης χιλιετίας π.Χ. στα μικρά νησιά του κεντρικού Αιγαίου, τις **Κυκλάδες**.

Οι οικισμοί του κυκλαδικού πολιτισμού στην αρχή δεν είχαν τείχη. Αργότερα οχυρώθηκαν, για να προστατευτούν από τις εχθρικές επιδρομές. Στις Κυκλάδες βρέθηκαν πολλά νεκροταφεία, που δείχνουν ότι τα νησιά είχαν πολλούς κατοίκους. Το **κυνήγι**, το **ψάρεμα**, η **κτηνοτροφία** και η **γεωργία** ήταν οι καθημερινές ασχολίες τους.

Οι Κυκλάδες ονομάστηκαν έτσι από τους αρχαίους Έλληνες, γιατί σχημάτιζαν κύκλο γύρω από τη Δήλο, το ιερό νησί του Απόλλωνα.

2.2

Κάτοψη του οικισμού στο Καστρί της Σύρου (Κυκλάδες). Εκτός από την οχύρωση με τους προμαχώνες (Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ), βλέπουμε τα στενά δρομάκια ανάμεσα στα σπίτια, τα οποία συναντάμε ακόμη και σήμερα στα χωριά των Κυκλάδων.

Την 3η χιλιετία π.Χ. στις Κυκλάδες **αναπτύχθηκε η μεταλλουργία** και μαζί της το εμπόριο. Αυτό το γνωρίζουμε από αντικείμενα άλλων περιοχών που βρέθηκαν στις Κυκλάδες, αλλά και από κυκλαδικά αντικείμενα που βρέθηκαν στην Κρήτη και αλλού. Οι κάτοικοι των Κυκλάδων χρειάζονταν μέταλλα. Γι' αυτό ταξίδευαν με τα πλοία τους στην Κρήτη, στη Μικρά Ασία, στην Αττική και στην Πελοπόννησο. Αναπτύχθηκε επίσης η αγγειοπλαστική (το πλάσιμο των αγγείων από πηλό) και η γλυπτική σε μάρμαρο. Οι άνθρωποι της εποχής δούλευαν το μάρμαρο που υπήρχε σε αρκετά νησιά. Έτσι πολύ σημαντικά έργα της 3ης χιλιετίας π.Χ. στις Κυκλάδες είναι τα μαρμάρινα **κυκλαδικά ειδώλια** και τα μαρμάρινα σκεύη.

Στις Κυκλάδες έχουν βρεθεί πήλινα σκεύη τα οποία οι αρχαιολόγοι δεν ξέρουν σε τι χρησίμευαν. Τα σκεύη αυτά ονομάζονται **τηγανόσχημα** επειδή μοιάζουν με τηγάνι.
Σε ορισμένα υπάρχουν παραστάσεις πλοίων χαραγμένες πάνω στον πηλό. Από αυτές τις παραστάσεις μαθαίνουμε για τη **ναυσιπλοΐα** στο Αιγαίο την 3η χιλιετία π.Χ.
Έτσι γνωρίζουμε ότι το **ιστίο** (πανί) χρησιμοποιείται μετά το 2000 π.Χ.

Μετά το 2000 π.Χ. η ζωή στις Κυκλάδες άλλαξε, ίσως γιατί έφτασαν νέοι πληθυσμοί από τις ακτές της Μικράς Ασίας ή τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου.

2.3

Πήλινο τηγανόσχημο σκεύος: απεικονίζεται ένα χαμηλό και μακρόστενο πλοιάριο, χωρίς ιστίο, που πλέει με τη βοήθεια κωπηλατών, 2300 π.Χ. περίπου.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

2.4

Τοπίο κυκλαδικού νησιού. Τα νησιά είναι ξερά και λίγη γη μπορεί να καλλιεργηθεί.

Β. Ο πολιτισμός της Τρωάδας και του βορειοανατολικού Αιγαίου

Την 3η χιλιετία π.Χ. αναπτύχθηκε ένας σημαντικός πολιτισμός στα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου (Λήμνο, Λέσβο και Χίο) και σε κάποια από τα παράλια της Μικράς Ασίας, όπως στην Τρωάδα και στο οχυρωμένο λιμάνι του **Λιμάν Τεπέ**, στον κόλπο της Σμύρνης. Η γεωγραφική θέση της Τροίας ήταν πολύ σημαντική, γιατί η πόλη είχε τον έλεγχο του θαλάσσιου δρόμου προς τον Εύξεινο Πόντο. Η **Τροία** είχε επαφές όχι μόνο με το Αιγαίο αλλά και με πιο μακρινές περιοχές στη σημερινή κεντρική Τουρκία. Σπουδαίος ήταν και ο οικισμός της **Πολιόχνης** στη Λήμνο. Η Πολιόχνη είναι η **αρχαιότερη πόλη** σε ευρωπαϊκό έδαφος.

2.5

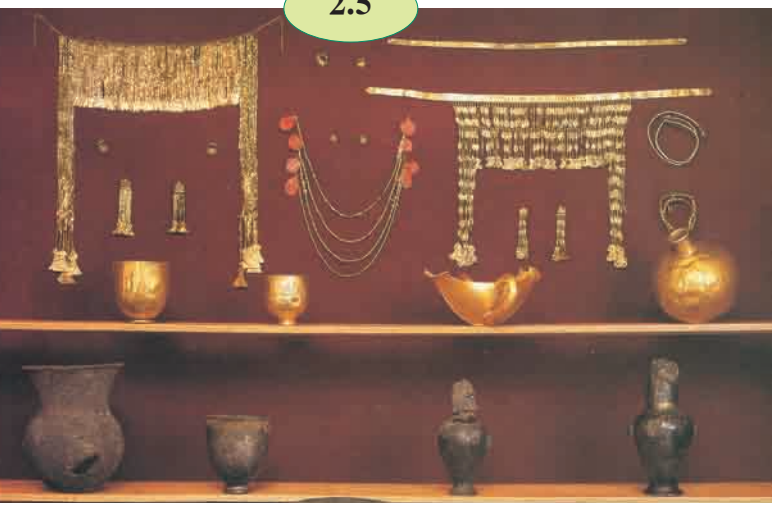

Χρυσά κοσμήματα και χρυσά και χάλκινα σκεύη από τις ανασκαφές του Σλήμαν στην Τροία (Τουρκία), 3η χιλιετία π.Χ. Μόσχα (Ρωσία), Μουσείο Πούσκιν.

Ο **Ερρίκος Σλήμαν** πίστευε ότι είναι αληθινά όσα μας λέει ο Όμηρος στην *Ιλιάδα* για τον Τρωικό Πόλεμο. Έτσι αρχίζει το 1871 ανασκαφές, για να βρει την ομηρική Τροία. Κάνει ανασκαφές στο λόφο Χισαρλίκ, στη σημερινή βορειοδυτική Τουρκία. Εκεί βρίσκει τα ερείπια ενός οικισμού, που πίστεψε ότι είναι η **Τροία**, η πόλη του μυθικού βασιλιά Πριάμου.

Σήμερα οι αρχαιολόγοι υποστηρίζουν ότι η πόλη που αποκάλυψε ο Σλήμαν ανήκει στον πολιτισμό της 3ης χιλιετίας π.Χ. και δεν είναι η ομηρική Τροία. Η ομηρική Τροία βρέθηκε αργότερα στην ίδια θέση και είναι χτισμένη πολύ μετά την πόλη που βρήκε ο Σλήμαν.

Γ. Ο πολιτισμός της Κρήτης (μινωικός πολιτισμός)

Η Κρήτη βρίσκεται κοντά σε τρεις ηπείρους: την Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική. Γι' αυτό το λόγο αναπτύχθηκε γρήγορα. Η Κρήτη κατοικήθηκε για πρώτη φορά στη Νεολιθική Εποχή. Οι πρώτοι κάτοικοι έφτασαν στο νησί μάλλον από τη Μικρά Ασία.

Ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε στην Κρήτη την Εποχή του Χαλκού ονομάστηκε **μινωικός**. Την ονομασία αυτή –από το μυθικό βασιλιά Μίνωα– την έδωσε ο Βρετανός Αρθούρος Έβανς, ο αρχαιολόγος που έκανε ανασκαφές στην **Κνωσό** στις αρχές του 20ού αιώνα.

Την 3η χιλιετία π.Χ. η Κρήτη είχε μικρούς γεωργικούς οικισμούς και σχέσεις με άλλες περιοχές. Αντικείμενα που βρέθηκαν στην Κρήτη, αλλά που προέρχονται από άλλες περιοχές, δείχνουν ότι υπήρχαν εμπορικές σχέσεις με το Βορρά και την Ανατολή.

Δ. Ο πολιτισμός της ηπειρωτικής Ελλάδας

Την 3η χιλιετία π.Χ. πληθυσμοί προχωρούν προς τα νότια, δηλαδή προς τη σημερινή Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Αυτή η μετακίνηση έφερε πολλές αλλαγές.

Η αρχιτεκτονική άλλαξε και τα απλά σπίτια έγιναν πιο σύνθετα. Παράδειγμα είναι ο οχυρωμένος οικισμός της **Λέρνας** στην Πελοπόννησο, όπου βρέθηκε ένα μεγάλο κτίριο. Το κτίριο αυτό όμως είναι πολύ πιο μικρό και πιο απλό από τα μνημειακά οικοδομήματα που χτίζονται, όπως θα δούμε παρακάτω, την ίδια εποχή στην Αίγυπτο (οι πυραμίδες) και στη Μεσοποταμία (τα ζιγκουράτ).

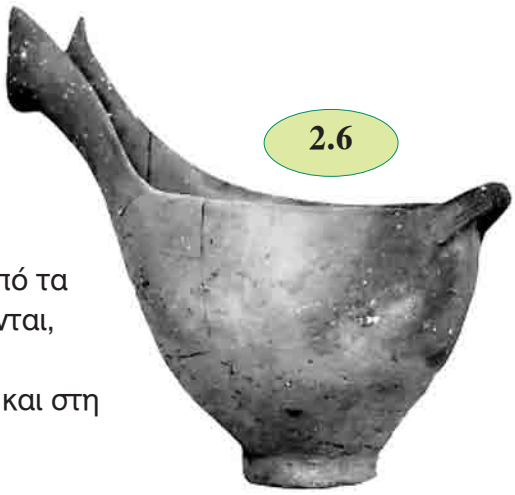

2.6

Πήλινο αγγείο από τη Λέρνα, 3η χιλιετία π.Χ. Άργος (Πελοπόννησος), Αρχαιολογικό Μουσείο.

2.7

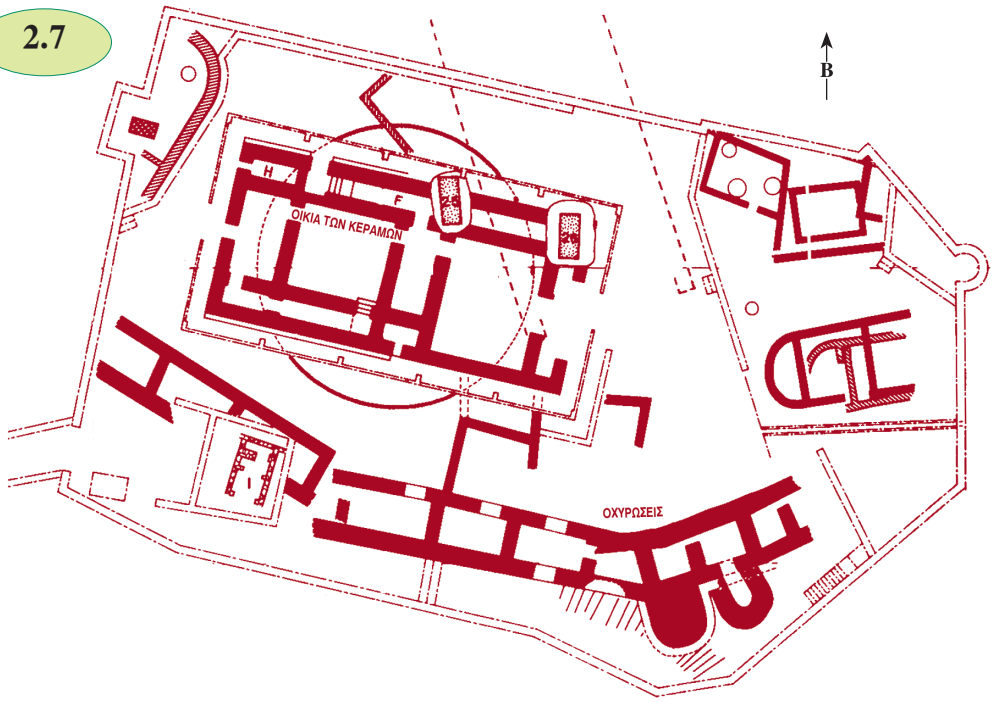

Κάτοψη του οικισμού της Λέρνας: η «Οικία των Κεράμων» πήρε το όνομά της από τα πολλά κεραμίδια που βρέθηκαν εκεί. Βλέπουμε επίσης και τα τείχη του οικισμού.

Οι ειδικοί πιστεύουν ότι οι πληθυσμοί που μετακινήθηκαν στα τέλη της 3ης χιλιετίας ανήκουν στους Ινδοευρωπαίους. Δε συμφωνούν όμως από πού ήρθαν: κάποιοι πιστεύουν ότι ήρθαν από την Ανατολή, κάποιοι άλλοι από το Βορρά ή ακόμη από πολλές περιοχές ταυτόχρονα. Σημασία έχει πάντως ότι οι άνθρωποι αυτοί, απ' όπου κι αν ήρθαν, έφεραν μια νέα γλώσσα. Η γλώσσα που μιλούσαν οι κάτοικοι της περιοχής μέχρι τότε ονομάζεται προελληνική. Οι νέοι πληθυσμοί μιλούσαν μια καινούργια γλώσσα, την πρώτη μορφή της ελληνικής γλώσσας. Οι αλλαγές φέρνουν αύξηση του πληθυσμού, αλλά και τεχνολογική ανάπτυξη: τώρα τα αγγεία δε φτιάχνονται πια μόνο στο χέρι αλλά και στον τροχό.

Τον τροχό τον ανακάλυψαν οι Σουμέριοι, *δες σ. 25.*

Ε. Οι πολιτισμοί της ευρύτερης περιοχής

Ένα κοινό χαρακτηριστικό της 3ης χιλιετίας π.Χ. είναι η ανάπτυξη πολιτισμών γύρω από ποτάμια, όπως στην Αίγυπτο και στη Μεσοποταμία. Εκεί είναι εύκολη και η καλλιέργεια της γης και η επικοινωνία ανάμεσα σε απομακρυσμένες περιοχές.

2.8

Η Αίγυπτος

Η Αίγυπτος βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο της Αφρικής και ονομάζεται «δώρο του Νείλου». Πράγματι ο **Νείλος**, που είναι ο μεγαλύτερος σε μήκος ποταμός της Γης, δημιουργεί μια εύφορη κοιλάδα στις όχθες του και χύνεται στη Μεσόγειο Θάλασσα σχηματίζοντας ένα πλατύ δέλτα.

Στο τέλος της 4ης χιλιετίας π.Χ. δημιουργήθηκαν δύο κράτη: η **Άνω Αίγυπτος** και η **Κάτω Αίγυπτος**.

2.9

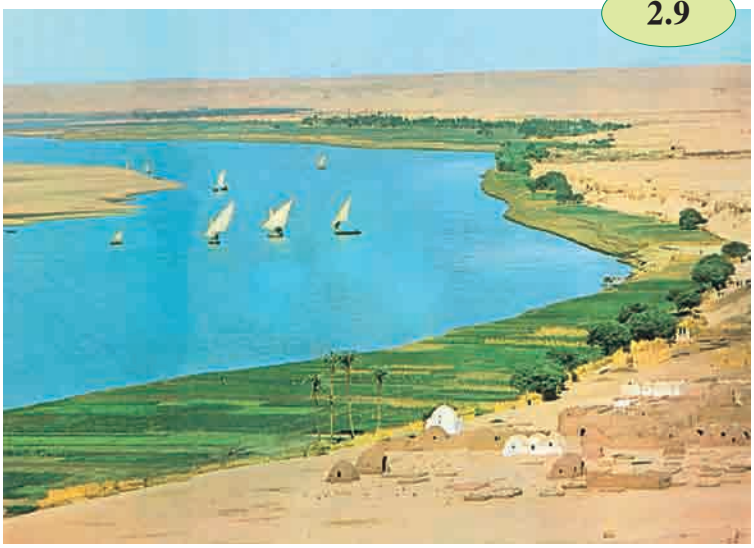

Τοπίο της Αιγύπτου: ο ποταμός Νείλος και η εύφορη κοιλάδα.

2.10

Περίπου 80 πυραμίδες σώζονται μέχρι σήμερα. Οι τρεις μεγαλύτερες και καλύτερα διατηρημένες είναι οι πυραμίδες της Γκίζας, στα περίχωρα του Καΐρου.

Το 3100 π.Χ. τα δύο κράτη, της Άνω Αιγύπτου και της Κάτω Αιγύπτου, ενώνονται και ιδρύεται η πρωτεύουσα Μέμφιδα. Την ίδια εποχή ανακαλύπτεται η γραφή.

Τα μεγάλα έργα του αρχαίου αιγυπτιακού πολιτισμού που θαυμάζουμε σήμερα, οι **πυραμίδες** και η **Σφίγγα**, κατασκευάστηκαν ανάμεσα στο 2700 και το 2200 π.Χ.

Οι μεγαλόπρεπες πυραμίδες ήταν οι τάφοι των **φαραώ**. Οι πυραμίδες δείχνουν ότι οι αρχαίοι Αιγύπτιοι πίστευαν πως η ψυχή ζει και μετά το θάνατο. Για να ζήσει όμως η ψυχή, πίστευαν ότι έπρεπε να διατηρηθεί και το σώμα των νεκρών. Έτσι αναπτύχθηκε **η τέχνη της ταρίχευσης**.

Η Μεσοποταμία

Παράλληλα με τον πολιτισμό της Αιγύπτου, ένας άλλος πολιτισμός αναπτύχθηκε στη Μεσοποταμία, δηλαδή περίπου στο σημερινό Ιράκ. Μεσοποταμία ονόμασαν αργότερα οι Έλληνες την περιοχή αυτή, επειδή βρίσκεται ανάμεσα στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη, όπου σχηματίζεται μια εύφορη πεδιάδα.

2.11

Ο πολιτισμός της Μεσοποταμίας ήταν κι αυτός σπουδαίος. Οι πρώτοι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν στη νότια Μεσοποταμία. Αυτή η περιοχή ονομάστηκε Σουμερία και οι κάτοικοί της **Σουμέριοι**.

Στην Αίγυπτο υπήρχε ένα ενωμένο βασίλειο, ενώ στη Μεσοποταμία αναπτύχθηκαν πόλεις-κράτη. Η καθεμιά τους είχε τον έλεγχο της γύρω περιοχής. Από τα μέσα της 4ης χιλιετίας (3500 π.Χ.) οι Σουμέριοι άρχισαν να χτίζουν **μνημειακούς ναούς - τα ζιγκουράτ** (κλιμακωτοί πύργοι).
Οι Σουμέριοι ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν γραφή και ανακάλυψαν τον **τροχό**, το άροτρο και τη μεταλλουργία.

Για τις πόλεις-κράτη στον αρχαίο κόσμο θα μιλήσουμε στο κεφ. 4.

Η δυτική Ευρώπη

Από το 3500 ως το 2000 π.Χ. οι κάτοικοι της δυτικής Ευρώπης έφτιαξαν μεγάλους κύκλους από όρθιους ογκόλιθους.
Αυτές οι **μεγαλιθικές κατασκευές** προκαλούν θαυμασμό. Ακόμη όμως και σήμερα δε γνωρίζουμε καλά τι ακριβώς ήταν και σε τι χρησίμευαν.

2.12

Μεγαλιθική κατασκευή στην Κορσική (νησί της Γαλλίας), 2000 π.Χ. περίπου.

2. Η δεύτερη χιλιετία (2000–1100 π.Χ.)

Α. Ο μινωικός πολιτισμός

Όλα όσα γνωρίζουμε για το μινωικό πολιτισμό βασίζονται στα αρχαιολογικά ευρήματα. Τα κτίρια, οι τάφοι, τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης, καθώς και τα έργα τέχνης μάς δίνουν μια εικόνα για τη ζωή και την οργάνωση της κοινωνίας.

Η κοινωνία και ο τρόπος ζωής

Η Κρήτη ήταν χωρισμένη σε πολλές αυτόνομες περιοχές. Η καθεμιά τους είχε κέντρο ένα ανάκτορο (παλάτι). Τα πρώτα ανάκτορα χτίστηκαν λίγο πριν από το 2000 π.Χ.

2.13

Στο χάρτη της Κρήτης σημειώνονται οι σημαντικότεροι οικισμοί και τα μεγαλύτερα ανάκτορα που έχουν ανακαλυφθεί.

2.14

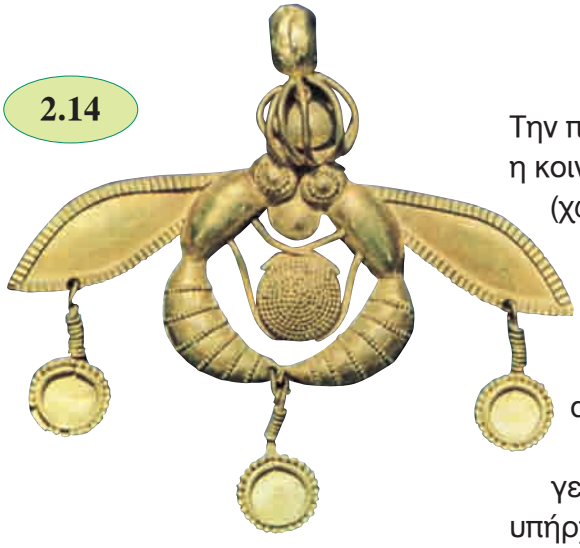

Χρυσό κόσμημα. Παριστάνει δύο μέλισσες που στέκονται αντικριστά και έχουν ανάμεσά τους μια κερήθρα. Βρέθηκε στα Μάλια (Κρήτη), 2η χιλιετία π.Χ. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Την περίοδο που χτίζονται τα πρώτα ανάκτορα η κοινωνία της μινωικής Κρήτης ήταν **ιεραρχημένη** (χωρισμένη σε κοινωνικές ομάδες). Αυτό το δείχνουν τα πολύτιμα αντικείμενα, όπως τα κοσμήματα, η εμφάνιση ειδικευμένων τεχνιτών και η μνημειακή αρχιτεκτονική. Αντικείμενα κύρους έχουν βρεθεί μέσα στα ανάκτορα και μάλλον ανήκαν σε ανθρώπους με ξεχωριστή θέση στην κοινωνία.

Η οικονομία της αρχαίας Κρήτης στηριζόταν στη γεωργία και στην κτηνοτροφία. Σε κάθε ανάκτορο υπήρχε κεντρική διοίκηση, που είχε τον οικονομικό έλεγχο. Αυτό το γνωρίζουμε από τις **πήλινες πινακίδες με γραφή** και από τα **πήλινα σφραγίσματα** (τα αποτυπώματα των σφραγίδων), που βρέθηκαν στις αποθήκες των ανακτόρων. Τον έλεγχο του εξωτερικού εμπορίου είχε η κεντρική εξουσία.

Στη μινωική Κρήτη, όπως και στα άλλα νησιά του Αιγαίου, οι άνθρωποι ζούσαν ειρηνικά και πλούσια. Αυτό βοήθησε στην ανάπτυξη του **εμπορίου**, της **τέχνης** και της **μινωικής θαλασσοκρατίας**.

2.15

Σχέδιο μινωικού πλοίου με πανί από αποτύπωμα σφραγίδας.

Γύρω στα 2000 π.Χ. οι κάτοικοι του Αιγαίου έφτιαξαν ένα **νέο τύπο πλοίου** που χρησιμοποιούσαν και οι Μινωίτες. Το πλοίο αυτό ήταν ελαφρύ, μπορούσε να ταξιδεύει με πανί και κουπιά και ήταν πολύ σταθερό. Αυτή η ανακάλυψη ενίσχυσε πολύ το εμπόριο και την επικοινωνία ανάμεσα στους λαούς της Μεσογείου.

2.16

Οι αποθήκες στη δυτική πτέρυγα του ανακτόρου της Κνωσού. Στα ανάκτορα αποθηκεύονταν σε μεγάλα πιθάρια και σφραγίζονταν διάφορα γεωργικά προϊόντα, κυρίως σιτηρά και λάδι.

Τα ανάκτορα

Όπως είδαμε παραπάνω, γύρω στα 2000 π.Χ. χτίζονται τα ανάκτορα στην Κρήτη: στην Κνωσό, στη Φαιστό και στα Μάλια. Το ανάκτορο της Κνωσού ήταν τόσο μεγάλο και με τόσα πολλά δωμάτια, που σήμερα μπορούμε να καταλάβουμε πώς δημιουργήθηκε ο μύθος του **λαβύρινθου**.

Γύρω στα 1700 π.Χ. τα πρώτα αυτά ανάκτορα και οι οικισμοί της Κρήτης καταστρέφονται.

2.17

Κάτοψη του ανακτόρου της Κνωσού: το ανάκτορο είχε έκταση 22.000 τετραγωνικά μέτρα και πάνω από 1.500 δωμάτια.

Τα χρόνια ανάμεσα στο 1700 και στο 1450 π.Χ. είναι η περίοδος της μεγάλης ακμής του μινωικού πολιτισμού. Τότε χτίζονται νέα ανάκτορα, πολυτελείς επαύλεις αλλά και μικρότερα ανάκτορα. Τότε αναπτύσσονται οι οικισμοί και γίνονται μεγάλα αστικά κέντρα.

Οι καταστροφές αυτές και οι πυρκαγιές που ακολούθησαν οφείλονται ίσως σε εσωτερικές αναταραχές. Όμως η ζωή δε σταμάτησε. Αντίθετα, πολύ γρήγορα πάνω στα ερείπια των παλιών ανακτόρων ξαναχτίζονται καινούργια. Μάλιστα χτίζεται άλλο ένα ανάκτορο στη Ζάκρο.

Στην κεντρική αυλή των ανακτόρων οι Κρήτες οργάνωναν διάφορα θεάματα και έκαναν θρησκευτικές τελετές: οι πιο γνωστές είναι τα **ταυροκαθάψια** που απεικονίζονται σε τοιχογραφίες και σε άλλα αντικείμενα.

Τοιχογραφία που απεικονίζει ταυροκαθάψια και βρέθηκε στο ανάκτορο της Κνωσού (Κρήτη), 2η χιλιετία π.Χ. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

2.18

2.19

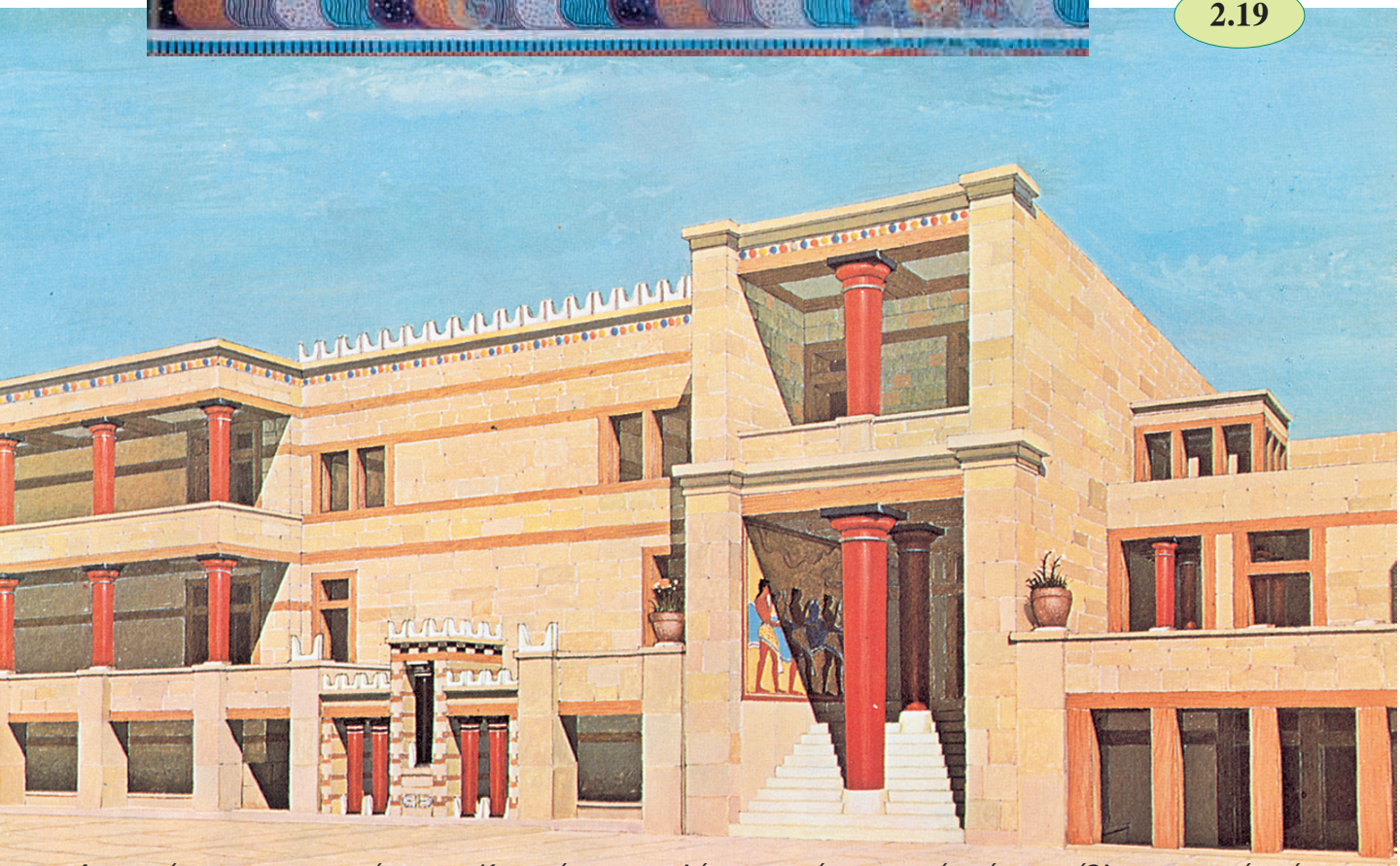

Αναπαράσταση του ανακτόρου της Κνωσού, του μεγαλύτερου από τα μινωικά ανάκτορα. Όλα τα μινωικά ανάκτορα έχουν κοινό αρχιτεκτονικό σχέδιο. Κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η μεγάλη κεντρική αυλή που ενώνει τα διαφορετικά τμήματα του ανακτόρου: τις μεγάλες αποθήκες, τις αίθουσες των επισήμων και τους χώρους λατρείας.

Το εμπόριο

Ήδη από τα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ. η Κρήτη είχε επαφές με τη Συροπαλαιστίνη στην ανατολική Μεσόγειο. Την ίδια εποχή αρχίζουν και οι σχέσεις με την Αίγυπτο. Οι σχέσεις αυτές έγιναν πιο συχνές αργότερα και έφτασαν να είναι πολύ πυκνές γύρω στα 1500 π.Χ., με το εμπόριο πρώτων υλών και αγαθών.

Από την Αίγυπτο έρχονταν προϊόντα, όπως ελεφαντόδοντο, χρυσός, έβενος, αβγά στρουθοκαμήλου, ημιπολύτιμες πέτρες, ζώα (μαϊμούδες και αντιλόπες) και εξωτικά πουλιά. Ακόμη έρχονταν και αντικείμενα, όπως αλαβάστρινα αγγεία και αγγεία από φαγεντιανή. Οι Κρήτες έστελναν στην Αίγυπτο κέρατα για την κατασκευή τόξων, φασόλια, λάδι, φαρμακευτικά βότανα, πήλινα και μεταλλικά αγγεία και υφάσματα.

Φαγεντιανή
Μείγμα άμμου και άλλων υλικών που όταν ψηθεί σχηματίζει στην επιφάνεια ένα υάλωμα που μοιάζει με πορσελάνη.

Πολύτιμες πληροφορίες για τις σχέσεις ανάμεσα στους Κρήτες και στους Αιγύπτιους έχουν βρεθεί στην Αίγυπτο.

Όπως φαίνεται από τις μινωικές τοιχογραφίες, τα πλοία ήταν αρκετά μεγάλα. Αυτό έκανε δυνατή την απευθείας σύνδεση της Κρήτης με την Αίγυπτο. Στην επιστροφή τα πλοία ακολουθούσαν την ακτή της Συροπαλαιστίνης. Από εκεί κατευθύνονταν προς την Κύπρο, τη Ρόδο και τις Κυκλάδες. Με καλό καιρό η Κάρπαθος και η Κάσος είναι ορατές από την ανατολική ακτή της Κρήτης. Τα νησιά αυτά ήταν γέφυρα για τα Δωδεκάνησα και τη μικρασιατική ακτή. Ο θαλάσσιος αυτός δρόμος χρησιμοποιείται ήδη από τη Νεολιθική Εποχή.

Η μινωική κεραμική στην Κύπρο και η κυπριακή κεραμική στην Κρήτη δείχνουν ότι τα δύο νησιά είχαν στενές σχέσεις. Επίσης αντικείμενα από τη Συροπαλαιστίνη συνεχίζουν να εμφανίζονται στην Κρήτη.

2.20

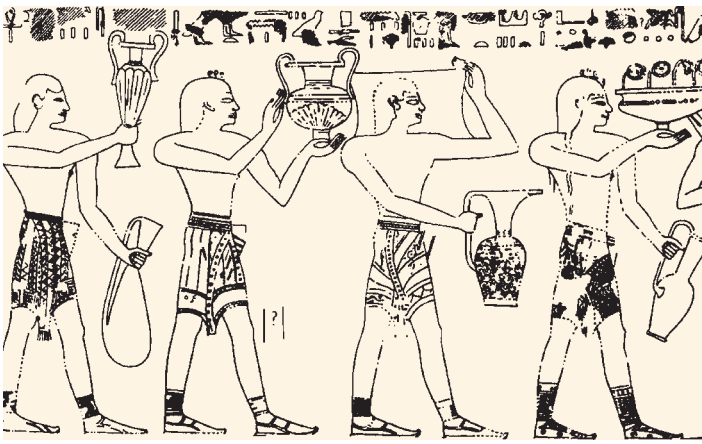

Αναπαράσταση τοιχογραφίας του τάφου του Τούθμωση Γ΄ (1475–1423 π.Χ.) στις Θήβες της Άνω Αιγύπτου. Οι Αιγύπτιοι ονόμαζαν τους Κρήτες «Κεφτιού», που σημαίνει «οι άνθρωποι από τα νησιά στη μέση της μεγάλης πράσινης θάλασσας».

2.21

2.22

Ειδώλιο από φαγεντιανή που βρέθηκε στο ανάκτορο της Κνωσού. Απεικονίζεται γυναικεία θεότητα που κρατάει φίδια, 1600–1550 π.Χ. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η θρησκεία

Στη μινωική Κρήτη δεν υπήρχαν ναοί. Οι άνθρωποι λάτρευαν τους θεούς σε ειδικά διαμορφωμένα δωμάτια μέσα στα ανάκτορα και στα σπίτια, στην κορυφή βουνών (ιερά κορυφής) και σε σπηλιές.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα στους χώρους λατρείας, τα ιερά αντικείμενα (**ιερά κέρατα**, **διπλός πέλεκυς**, **φίδια**) και οι θρησκευτικές τελετές, που απεικονίζονται σε τοιχογραφίες και σε σφραγίδες, μας δίνουν πληροφορίες για τη μινωική θρησκεία. Έτσι γνωρίζουμε ότι οι Μινωίτες θυσίαζαν ζώα, έκαναν σπονδές, οργάνωναν αθλητικούς αγώνες (πυγμαχίες ή ταυροκαθάψια) αλλά και χορούς, όπου έπαιζαν μουσική.

Οι Μινωίτες λάτρευαν μια γυναικεία θεότητα που απεικονίζεται με διάφορα σύμβολα, κυρίως με φίδια ή με πουλιά. Τη θεότητα αυτή τη συνόδευαν άλλες, με ανδρική μορφή. Η θεότητα έχει σχέση με τη θεά της γονιμότητας, που λατρευόταν και σε άλλες περιοχές, όπως στη Μεσοποταμία, στη Συρία και στην Αίγυπτο.

Στη θρησκεία των Μινωιτών οι **γυναίκες-ιέρειες** έπαιζαν σημαντικό ρόλο.

2.23

Σχέδιο από σφραγίδα που βρέθηκε στο ανάκτορο της Κνωσού και απεικονίζει μια γυναικεία θεότητα σε ιερό κορυφής, την οποία προστατεύουν δύο λιοντάρια, 1400 π.Χ. περίπου. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Οι τέχνες

Η κοινωνική οργάνωση και η δημιουργία μιας ομάδας ειδικευμένων τεχνιτών που εργάζονταν για τα ανώτερα μέλη της κοινωνίας είχε ως αποτέλεσμα την άνθηση της τέχνης. **Αγγεία** από πηλό, **σκεύη** από διάφορες χρωματιστές πέτρες (συχνά διακοσμημένα με παραστάσεις), κοσμήματα και ειδώλια, **σφραγίδες** και τοιχογραφίες, όλα αυτά τα δημιουργήματα δείχνουν τη μεγάλη ποικιλία και την υψηλή τεχνική που αναπτύχθηκε.

2.24

Σχέδια αγγείων. Στο ένα απεικονίζονται σκηνές με ταυροκαθάψια. Το άλλο είναι διακοσμημένο με σχέδια από το θαλάσσιο κόσμο, 1500–1450 π.Χ. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

2.25

Αγγείο για τελετουργίες (ρυτό) από κρύσταλλο, Ζάκρος, 1500–1450 π.Χ. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Τα ανάκτορα και πολλά σπίτια ήταν διακοσμημένα με τοιχογραφίες. Οι καλλιτέχνες χρησιμοποιούσαν ζωηρά χρώματα και θέματα εμπνευσμένα από τη φύση, την καθημερινή ζωή αλλά και τις θρησκευτικές τελετές.

2.27

Η «Παριζιάνα» βρέθηκε στο ανάκτορο της Κνωσού και είναι μέρος μιας μεγάλης τοιχογραφίας, που έχει θέμα μια θρησκευτική τελετουργία, 1500 π.Χ. περίπου. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

2.26

Ο «Πρίγκιπας με τα Κρίνα»: τοιχογραφία που βρέθηκε στο ανάκτορο της Κνωσού, 1500 π.Χ. περίπου. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

2.28

Χρυσός διπλός πέλεκυς, 1500 π.Χ. περίπου. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

2.29

Λίθινο ταυροκέφαλο ρυτό με επιχρυσωμένα κέρατα, 1500 π.Χ. περίπου. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η παρακμή του μινωικού πολιτισμού

Γύρω στο 1450 π.Χ. όλα τα ανάκτορα της Κρήτης (εκτός από την Κνωσό) και όλοι οι οικισμοί καταστρέφονται και πάλι.

Μερικοί αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι οι καταστροφές έχουν σχέση με την τρομακτική έκρηξη του ηφαιστείου στη **Σαντορίνη (Θήρα)**. Είναι όμως πιο πιθανό οι καταστροφές αυτές να έγιναν από σεισμούς και ύστερα από επιδρομές και λεηλασίες των **Μυκηναίων**, τους οποίους θα γνωρίσουμε αμέσως παρακάτω.

Μετά τις μεγάλες καταστροφές στην Κρήτη, έχουμε σημαντικές αλλαγές στην τέχνη, στα ταφικά έθιμα και στη γραφή. Οι Μυκηναίοι αποκτούν τον έλεγχο του νησιού. Έτσι η Κρήτη χάνει την κυριαρχία στο Αιγαίο και το σημαντικό της ρόλο στην ανατολική Μεσόγειο.

Β. Ο μυκηναϊκός πολιτισμός

Η εμφάνιση του μυκηναϊκού πολιτισμού

Η πιο πλούσια σε ευρήματα περιοχή του μυκηναϊκού πολιτισμού είναι η Πελοπόννησος. Πλουσιότερη μάλιστα είναι η Αργολίδα, που, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, έγινε σημαντικό κέντρο.

2.30

Οι **Μυκήνες**, που ο Όμηρος τις ονομάζει «πολύχρυσες», ήταν το σπουδαιότερο κέντρο της Αργολίδας. Από την αρχαία αυτή πόλη πήρε το όνομά του ο **μυκηναϊκός πολιτισμός**, που αναπτύχθηκε στην ηπειρωτική Ελλάδα μετά το 1600 π.Χ. Οι Μυκηναίοι μιλούσαν την αρχαιότερη μορφή της ελληνικής γλώσσας. Είχαν τους ίδιους θεούς που θα λατρεύονται αργότερα, την 1η χιλιετία. Οι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι η αρχαία ελληνική ιστορία αρχίζει ήδη από το ξεκίνημα της 2ης χιλιετίας.

Τα πιο σημαντικά ευρήματα της πρώτης μυκηναϊκής περιόδου είναι οι δύο **ταφικοί κύκλοι των Μυκηνών** όπου βρέθηκαν αντικείμενα (**κτερίσματα**), τα περισσότερα από πολύτιμα υλικά και με πολύ σύνθετη τεχνική: μεγάλα και μικρά ξίφη (εγχειρίδια), κράνη από δόντια κάπρου, χρυσές προσωπίδες, χρυσά κοσμήματα και κύπελλα. Από αυτά καταλαβαίνουμε ότι οι νεκροί των τάφων αυτών ήταν βασιλιάδες, πρίγκιπες και συγγενείς τους.

Αναπαράσταση του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών (Πελοπόννησος), όπου έκανε πρώτος ανασκαφές ο Ερρίκος Σλήμαν.

2.31

Οι άντρες και οι γυναίκες ήταν θαμμένοι μαζί, ντυμένοι με πολυτελή ρούχα.

Η ιδέα της πολυτελούς ταφής ήρθε μάλλον από την Αίγυπτο, όπου οι φαραώ και άλλα σημαντικά πρόσωπα θάβονταν με μυθική πολυτέλεια. Οι Μυκηναίοι γνώρισαν την Αίγυπτο στα ταξίδια τους και ίσως υπηρέτησαν στον αιγυπτιακό στρατό ως μισθοφόροι.

2.32

Ξίφος από τον τάφο 4 του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών. Η λαβή είναι φτιαγμένη από χρυσό, κρύσταλλο και λάπις λάζουλι, 1550–1500 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

2.33

Η χρυσή μάσκα που βρέθηκε στον ταφικό κύκλο Α από το Σλήμαν. Ο Σλήμαν πίστεψε ότι ήταν η μάσκα του βασιλιά Αγαμέμνονα, 1550 π.Χ. περίπου. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Μια αιγυπτιακή ταφή

Την ίδια εποχή στην Αίγυπτο οι φαραώ δε θάβονται πια σε πυραμίδες αλλά σε τάφους. Οι τάφοι αυτοί βρίσκονται στην Κοιλάδα των Βασιλέων, στη δυτική όχθη του Νείλου, στις Θήβες.

Το ξηρό κλίμα της Αιγύπτου βοήθησε τα ευρήματα να αντέξουν στο χρόνο. Το 1922 δύο Βρετανοί αρχαιολόγοι ανακάλυψαν τον τάφο του φαραώ Τουταγχαμών στην Κοιλάδα των Βασιλέων. Ο Τουταγχαμών είχε μια σύντομη και μάλλον άσημη βασιλεία, αλλά στον τάφο του κρυβόταν ένας καταπληκτικός θησαυρός. Είχε θαφτεί με χιλιάδες αντικείμενα από πολύτιμα μέταλλα, κοσμήματα, μέχρι και τρόφιμα και ρούχα, γιατί οι άνθρωποι της εποχής εκείνης πίστευαν ότι θα τα χρησιμοποιήσει στην επόμενη ζωή. Διατηρήθηκαν επίσης μέσα στον τάφο ξύλινα αντικείμενα, όπως αγάλματα, κιβώτια και δύο σαρκοφάγοι. Βρέθηκαν ακόμη η μούμια του βασιλιά και των δύο νεογέννητων παιδιών του, ενώ έχει σωθεί και μια τούφα μαλλιά, που μάλλον ανήκε στη γιαγιά του Τουταγχαμών.

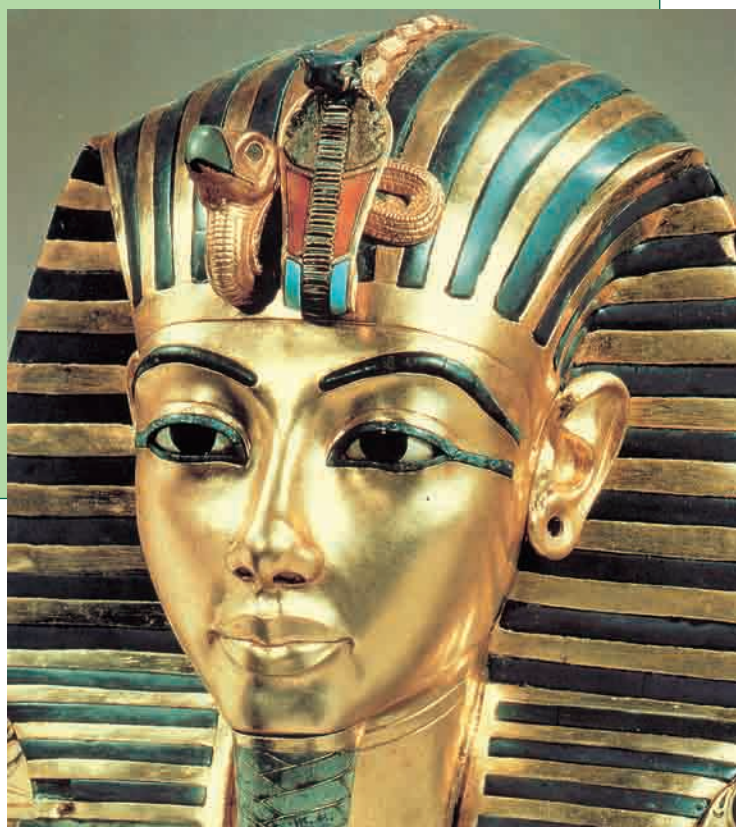

2.34

Η μάσκα του Τουταγχαμών που βρέθηκε μέσα στον τάφο του ήταν φτιαγμένη από χρυσό, λάπις λάζουλι και άλλες ημιπολύτιμες πέτρες, 1340 π.Χ. περίπου. Κάιρο (Αίγυπτος), Αιγυπτιακό Μουσείο.

Η ακμή του μυκηναϊκού πολιτισμού

Το 1450 π.Χ., όπως είδαμε προηγουμένως, τα ανάκτορα της Κρήτης, εκτός από την Κνωσό, καταστρέφονται οριστικά: είναι το τέλος της ακμής του μινωικού πολιτισμού. Την ίδια περίοδο έχουμε στην ηπειρωτική Ελλάδα τη μεγάλη ακμή του μυκηναϊκού πολιτισμού. Αυτή θα κρατήσει τρεις περίπου αιώνες, μέχρι το 1200 π.Χ. Την περίοδο αυτή χτίζονται τειχισμένες ακροπόλεις με ανάκτορα, όπως οι **Μυκήνες**, η **Τίρυνθα**, η **Αθήνα** και η **Θήβα**, αλλά και χωρίς τείχη, όπως η **Πύλος**.
Το μυκηναϊκό ανάκτορο, όπως παλιότερα το μινωικό, ήταν κατοικία του βασιλιά, αλλά και διοικητικό, θρησκευτικό και οικονομικό κέντρο. Στο ανάκτορο αποθήκευαν και εμπορεύονταν τα προϊόντα. Εκεί εργάζονταν επίσης τεχνίτες και καλλιτέχνες. Οι τέχνες και οι τεχνικές αναπτύσσονται και τα ανάκτορα διακοσμούνται με τοιχογραφίες. Αυτή την εποχή το μυκηναϊκό εμπόριο κυριαρχεί στην ανατολική Μεσόγειο. Την περίοδο της ακμής τού μυκηναϊκού πολιτισμού όλες οι τέχνες χαρακτηρίζονται από ομοιομορφία: αυτό φαίνεται περισσότερο στα αγγεία.

2.35

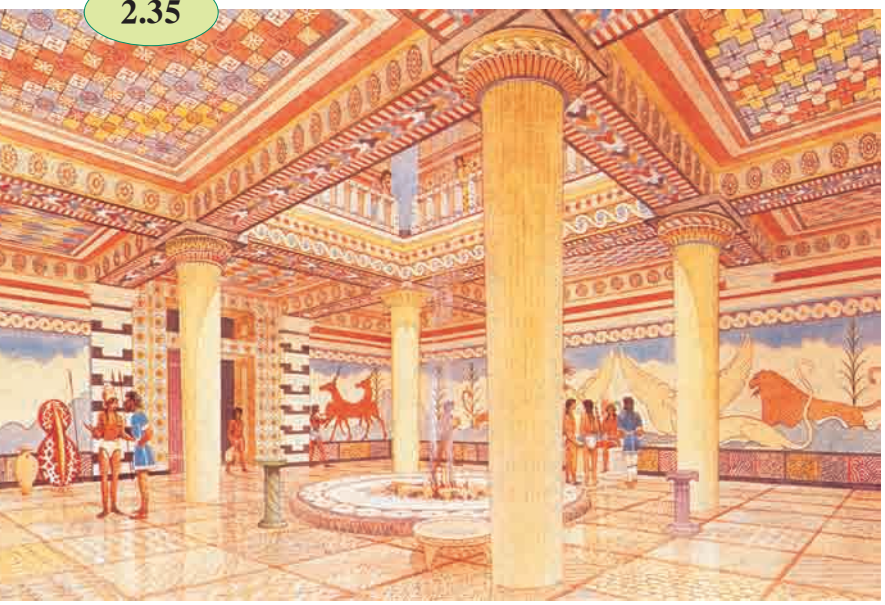

Το ανάκτορο της Πύλου (Πελοπόννησος): αναπαράσταση της μεγάλης αίθουσας του μεγάρου με τις τοιχογραφίες και την εστία.

Οι μυκηναϊκές ακροπόλεις και τα ανάκτορα

Ο 14ος αιώνας π.Χ. χαρακτηρίζεται από σημαντική οικοδομική δραστηριότητα. Ένα χαρακτηριστικό του μυκηναϊκού πολιτισμού είναι οι τειχισμένες ακροπόλεις με τα ανάκτορα. Τα **τείχη**, γνωστά με την ονομασία **κυκλώπεια**, άρχισαν να χτίζονται στα μέσα του 14ου αιώνα π.Χ.

Στο ψηλότερο σημείο του λόφου των Μυκηνών βρίσκεται το ανάκτορο, που χτίστηκε γύρω στα 1350 π.Χ. Κέντρο του ανακτόρου είναι το **μέγαρο**, που βλέπει στη μεγάλη αυλή. Το μεγαλύτερο δωμάτιο ήταν διακοσμημένο με τοιχογραφίες και στο κέντρο υπήρχε μια εστία.
Έναν αιώνα αργότερα προστέθηκαν και άλλα τείχη και κατασκευάστηκε η «**Πύλη των Λεόντων**».

2.36

Η «Πύλη των Λεόντων» στις Μυκήνες είναι ένα σπάνιο δείγμα μνημειακής γλυπτικής. Είναι διακοσμημένη με δύο λιοντάρια και αποτελείται από τέσσερις ογκόλιθους. Έκλεινε με μια μεγάλη δίφυλλη πόρτα, που όμως δε σώζεται. Χτίστηκε το 13ο αιώνα π.Χ.

Ένα άλλο στοιχείο του μυκηναϊκού πολιτισμού, που δείχνει την οικοδομική εξέλιξη, είναι οι **θολωτοί τάφοι**. Πήραν αυτή την ονομασία από το κυκλικό τους σχήμα και τη θολωτή τους οροφή. Θολωτοί τάφοι έχουν βρεθεί στις Μυκήνες, έξω από τα τείχη της ακρόπολης, αλλά και σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου.

2.37

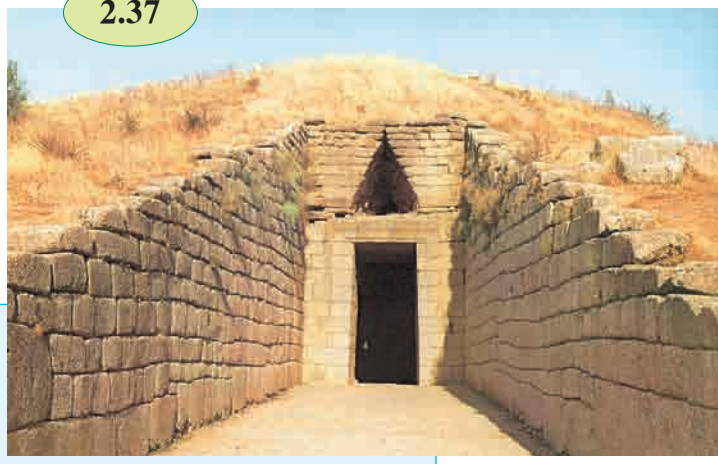

Ο δρόμος και η πρόσοψη του «Θησαυρού του Ατρέως» στις Μυκήνες, περίπου 1250 π.Χ. Αυτός είναι ο πιο μεγαλόπρεπος από τους θολωτούς τάφους στις Μυκήνες: ένας μακρύς δρόμος μήκους 36 μέτρων οδηγεί στη διακοσμημένη είσοδο του τάφου, ενώ η πόρτα, η οποία δεν έχει σωθεί, θα πρέπει να ήταν ξύλινη. Ο δρόμος και το εσωτερικό του τάφου ήταν χτισμένα με μεγάλους ογκόλιθους.

Η πολιτική και η οικονομική οργάνωση

Για την πολιτική και την οικονομική οργάνωση των Μυκηναίων πολλά στοιχεία μαθαίνουμε από τις πινακίδες σε Γραμμική γραφή Β.

Η Γραμμική Β έχει αποκρυπτογραφηθεί (δηλαδή έχει διαβαστεί). Από τις πινακίδες που είναι χαραγμένη η Γραμμική Β μαθαίνουμε ότι η μυκηναϊκή κοινωνία, όπως και η μινωική, ήταν ιεραρχημένη. Για τη μυκηναϊκή κοινωνία γνωρίζουμε πιο πολλές λεπτομέρειες απ' ό,τι για τη μινωική.

Για τις γραφές θα μάθουμε περισσότερα στις σ. 42–44.

Στην κορυφή της ιεραρχίας βρίσκεται ο «**άναξ**». Στον Όμηρο ο Αγαμέμνονας έχει τον τίτλο «άναξ», τίτλος που χρησιμοποιείται για το βασιλιά με απόλυτη εξουσία. Αμέσως κάτω από τον άνακτα είναι ο στρατιωτικός αρχηγός. Ακολουθούν οι **τοπικοί άρχοντες**. **Ιερείς** και **ιέρειες** αναφέρονται συχνά και έχουν σημαντική θέση στην κοινωνία. Εκτός από τους ευγενείς και τους ιερείς αναφέρεται και ο **δήμος**, δηλαδή ο λαός. Υπήρχαν επίσης και **δούλοι**. Είναι πιθανό να υπήρχαν ειδικευμένοι γραφείς όπως στην Αίγυπτο και στην Εγγύς Ανατολή, αλλά δεν αναφέρονται στις πινακίδες.

Η οικονομία ήταν βασισμένη στη **γεωργία** και στην **κτηνοτροφία**. Τα προϊόντα μαζεύονταν στα ανάκτορα. Εκεί αποθηκεύονταν και στη συνέχεια πήγαιναν στην αγορά. Η διοίκηση των ανακτόρων οργάνωνε επίσης την παραγωγή των εργαστηρίων.

Από τα **επαγγέλματα** που αναφέρονται στις πινακίδες φαίνεται ότι οι ειδικευμένοι τεχνίτες ήταν πολλοί: χαλκουργοί, κεραμοποιοί, χρυσοχόοι, αρτοποιοί, ξυλουργοί, οπλουργοί, ναυπηγοί, υφάντρες. Υπήρχαν ακόμη γιατροί και κήρυκες.

Το εμπόριο

Οι Μυκηναίοι είχαν μόνιμες σχέσεις με τους πληθυσμούς γύρω από τη Μεσόγειο. Έστελναν στο εξωτερικό ξυλεία, όπλα, αγγεία, κρασί, λάδι, μύρο, λινάρι, υφάσματα. Απ' έξω έφερναν χρυσό, ασήμι, ελεφαντόδοντο, ημιπολύτιμους λίθους, ήλεκτρο (κεχριμπάρι), πορφύρα, μπαχαρικά και υφαντά. Ακόμη και σε πολλές μακρινές από τον ελλαδικό χώρο περιοχές, όπως στην Αίγυπτο και στην Εγγύς Ανατολή, έχουν βρεθεί πολλά μυκηναϊκά αντικείμενα.

Η θρησκεία

Η θρησκεία είχε σημαντική θέση στη μυκηναϊκή κοινωνία. Οι πηγές μας για τη μυκηναϊκή θρησκεία είναι ίδιες με αυτές που έχουμε για τη μινωική Κρήτη. Υπάρχει όμως και μια άλλη σημαντική πηγή: οι πινακίδες της Γραμμικής Β.

Οι πινακίδες της Γραμμικής Β έχουν και θέματα σχετικά με τη θρησκεία: τις θυσίες, τις προσφορές, τους βωμούς και τους ιερείς. Στις πινακίδες αναφέρονται επίσης ονόματα θεών, καθώς και θρησκευτικές γιορτές. Πολλοί από τους θεούς έχουν τα ίδια ονόματα με τους θεούς που γνωρίζουμε αργότερα από τον Όμηρο και άλλες μεταγενέστερες πηγές. Πολλά όμως στοιχεία μάς είναι ακόμη άγνωστα.

2.38

Χρυσό δαχτυλίδι από την ακρόπολη των Μυκηνών. Απεικονίζεται ένα υπαίθριο ιερό: η θεά είναι καθισμένη κάτω από ένα δέντρο και δέχεται λουλούδια από γυναίκες που την πλησιάζουν. Εικονίζονται ακόμη ο ήλιος, η σελήνη, ένας διπλός πέλεκυς και μια ασπίδα σε σχήμα οκτώ (οκτώσχημη), 1550 π.Χ. περίπου.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Χώροι λατρείας της Μυκηναϊκής Εποχής που έχουν βρεθεί είναι λίγοι. Οι Μυκηναίοι λάτρευαν τους θεούς μέσα στις ακροπόλεις σε ειδικά αφιερωμένους χώρους. Πολλά λατρευτικά σύμβολα της Κρήτης τα βρίσκουμε να διακοσμούν μυκηναϊκά αντικείμενα.

2.39

Πήλινο αγγείο από την Αργολίδα, 1500–1450 π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Οι τέχνες

Ήδη από το 1600 π.Χ., χάρη στο εμπόριο και στις ανταλλαγές, οι Μυκηναίοι είχαν γνωρίσει το μινωικό πολιτισμό και είχαν επηρεαστεί από αυτόν. Πολλοί Μινωίτες καλλιτέχνες μάλιστα ήρθαν στον ελλαδικό χώρο, όπου εργάστηκαν και έμαθαν τις τέχνες και τις τεχνικές στους Μυκηναίους.

Οι Μυκήνες ήταν το μεγαλύτερο κέντρο παραγωγής αγγείων. **Μυκηναϊκά αγγεία** έχουν βρεθεί σε όλες τις περιοχές με τις οποίες είχαν εμπορικές σχέσεις οι Μυκηναίοι. Μετά το 1400 π.Χ. πολλά αγγεία είναι διακοσμημένα με παραστάσεις που διηγούνται μια ιστορία.

2.40

Παράσταση αρμάτων από αγγείο που βρέθηκε στην Έγκωμη της Κύπρου, 1250 π.Χ. περίπου.

Η τέχνη της **τοιχογραφίας** διαδόθηκε από την Κρήτη στις Κυκλάδες και στην ηπειρωτική Ελλάδα. Πολλά θέματα είναι μινωικά, όπως οι πομπές, τα ταυροκαθάψια και ο κόσμος των φυτών και της θάλασσας. Άλλα θέματα όμως υπάρχουν μόνο στις μυκηναϊκές τοιχογραφίες: είναι εικόνες από κυνήγια, μάχες και πολιορκίες πόλεων.

Έχουν βρεθεί επίσης πολλά πήλινα **ειδώλια**. Στις περισσότερες περιπτώσεις έχουν θέμα μια γυναικεία μορφή με σηκωμένα χέρια.

2.41

Πήλινα ειδώλια από την ακρόπολη των Μυκηνών, 1250–1200 π.Χ. Ναύπλιο (Πελοπόννησος), Αρχαιολογικό Μουσείο.

2.42

Τοιχογραφία από την Πύλο (Πελοπόννησος) με εικόνες μάχης, 13ος αιώνας π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η **μεταλλουργία** είχε μεγάλη ανάπτυξη. Αυτό μας το δείχνουν τα πολλά κοσμήματα που έχουν βρεθεί, αλλά και η μεγάλη ποικιλία όπλων: ξίφη, τόξα, βέλη και δόρατα. Έχει βρεθεί ακόμη και μια πανοπλία.

2.43

Πυξίδα (κουτί) από ελεφαντόδοντο με το καπάκι της που βρέθηκε σε τάφο στην Αθήνα, 1400 π.Χ. Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

Μια άλλη μορφή τέχνης, που αναπτύχθηκε πολύ στη Μυκηναϊκή Εποχή, είναι η **ελεφαντουργία**, δηλαδή η τέχνη με πρώτη ύλη το ελεφαντόδοντο. Την τέχνη αυτή την έμαθαν οι Μυκηναίοι από τους Μινωίτες. Το ελεφαντόδοντο προέρχεται από τους χαυλιόδοντες του ελέφαντα. Είναι ένα υλικό σπάνιο και ακριβό και το έφερναν κυρίως από τη Συροπαλαιστίνη. Με ελεφαντόδοντο διακοσμούσαν έπιπλα και όπλα και κατασκεύαζαν μικρά αντικείμενα.

2.44

Πανοπλία από χαλκό και κράνος από δόντια κάπρου. Βρέθηκε σε τάφο στα Δενδρά της Αργολίδας, 1400 π.Χ. Ναύπλιο (Πελοπόννησος), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η παρακμή του μυκηναϊκού πολιτισμού

Μετά το 1250 π.Χ. αρχίζει μια ταραγμένη περίοδος. Σιγά σιγά οι Μυκηναίοι χάνουν τον ηγετικό ρόλο τους στο Αιγαίο και σ' όλη τη Μεσόγειο. Στο τέλος του 13ου αιώνα π.Χ. όλα τα μυκηναϊκά κέντρα καταστρέφονται. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις μετά τις καταστροφές ακολούθησαν πυρκαγιές και πολλοί οικισμοί ερήμωσαν.

Γ. Οι πολιτισμοί της ευρύτερης περιοχής

Από το 2000 π.Χ. μέχρι το 1000 π.Χ. στην Εγγύς Ανατολή αναπτύχθηκαν πολλοί σημαντικοί πολιτισμοί, όπως ο πολιτισμός των **Βαβυλωνίων**, ο πολιτισμός των **Ασσυρίων**, ο πολιτισμός της **Αιγύπτου**, ο πολιτισμός των **Χετταίων** και οι πολιτισμοί της περιοχής της **Συροπαλαιστίνης**.

Οι Βαβυλώνιοι

Το 18ο αιώνα π.Χ. ο βασιλιάς Χαμουραμπί έκανε τη Βαβυλώνα από άσημη μικρή πόλη σημαντική πρωτεύουσα. Η πόλη αυτή είχε ηγετικό ρόλο στην περιοχή για πάνω από 1.500 χρόνια και έδωσε το όνομά της στη νότια Μεσοποταμία: είναι το **Αρχαίο Βαβυλωνιακό Βασίλειο**. Ακόμη, την περίοδο της βασιλείας του Χαμουραμπί αναπτύχθηκαν τα **μαθηματικά**. Οι Βαβυλώνιοι μαθηματικοί έλυσαν προβλήματα της άλγεβρας και της γεωμετρίας.

2.45

Οι Βαβυλώνιοι προσπάθησαν να καταλάβουν τον κόσμο με την αστρονομία. Οι **αστρονόμοι** παρατηρούσαν τις κινήσεις των άστρων και των πλανητών. Είχαν πολλά και διαφορετικά καθήκοντα: κατέγραφαν τις κινήσεις των άστρων και παρακολουθούσαν τις ημερήσιες, μηνιαίες και ετήσιες θέσεις τους στον ουρανό. Πίστευαν επίσης ότι με σημάδια στη γη και στον ουρανό μπορούμε να προβλέψουμε το μέλλον.

Στη Μεσοποταμία αναπτύχθηκε η **λογοτεχνία** και ειδικότερα η **επική ποίηση**. Τα επικά ποιήματα μιλάνε για τις περιπέτειες μυθικών ηρώων, τη δημιουργία του κόσμου και τον κατακλυσμό. Το έπος του Γιλγαμές είναι το μεγαλύτερο και σπουδαιότερο από αυτά τα ποιήματα.

Οι Ασσύριοι

Οι Ασσύριοι, λαός σημιτικής καταγωγής, κατοικούσαν στην περιοχή της βόρειας Μεσοποταμίας. Ο πολιτισμός τους είχε πολλά κοινά με τον πολιτισμό των Βαβυλωνίων. Το 14ο αιώνα π.Χ. οι Ασσύριοι ίδρυσαν ένα ισχυρό πολεμικό κράτος. Τους επόμενους αιώνες ήταν σε συνεχή πόλεμο με τους γειτονικούς λαούς. Οι πιο σημαντικές πόλεις της Ασσυρίας ήταν η Ασσούρ και η Νινευί.

Οι Αιγύπτιοι

Μετά το 2100 π.Χ. η πρωτεύουσα του κράτους δεν ήταν πια η Μέμφιδα, αλλά οι Θήβες, στην Άνω Αίγυπτο. Για την Αίγυπτο η μεγάλη περίοδος ακμής ήταν η περίοδος του **Νέου Βασίλειου**, 1580–1100 π.Χ. Τότε χτίζονται μεγαλόπρεπα ανάκτορα και **ναοί**. Εκείνη την εποχή οι κατακτήσεις των φαραώ έφτασαν μέχρι τη Νουβία στο Νότο (σημερινό Σουδάν), μέχρι τον Ευφράτη στην Ανατολή και μέχρι τη βόρεια Συρία.

Σπουδαίος ήταν ο φαραώ **Ραμσής Β΄**, που βασίλεψε την περίοδο της μεγάλης ακμής της Αιγύπτου. Όταν ανέβηκε στο θρόνο της δυναστείας που ίδρυσε ο παππούς του, ο Ραμσής Β΄ έχτισε πολλά φρούρια στην έρημο που βρίσκεται δυτικά του Νείλου.
Ακόμη κατέκτησε τη Συρία με έναν πολυάριθμο και καλά εκπαιδευμένο στρατό. Ο Ραμσής έχτισε τα περισσότερα μνημεία από όλους τους προηγούμενους φαραώ.

2.46

Ανάγλυφο που απεικονίζει το Ραμσή Β· να κρατάει τους αιχμαλώτους από τα μαλλιά. Η χειρονομία αυτή συμβόλιζε την υποταγή των εξωτερικών εχθρών στο φαραώ, 13ος αιώνας π.Χ. Αίγυπτος, Άμπου Σίμπελ.

Οι Χετταίοι

Οι Χετταίοι πρωτοεμφανίστηκαν στη σημερινή κεντρική Τουρκία γύρω στα 1900 π.Χ.
Δε γνωρίζουμε από πού ήρθαν, ξέρουμε όμως ότι μιλούσαν μια ινδοευρωπαϊκή γλώσσα. Νίκησαν τους παλιούς κατοίκους και ίδρυσαν την πρωτεύουσά τους, τη **Χαττούσα**. Το 15ο και το 14ο αιώνα π.Χ. επεκτάθηκαν στα ανατολικά και στα νοτιοανατολικά μέχρι τη Συρία.

Το κράτος των Χετταίων καταστράφηκε το 1200 π.Χ.
Η καταστροφή έχει σχέση με τις επιδρομές των Λαών της Θάλασσας.

Για τους Λαούς της Θάλασσας θα μάθουμε περισσότερα στις σ. 41, 46.

2.47

2.48

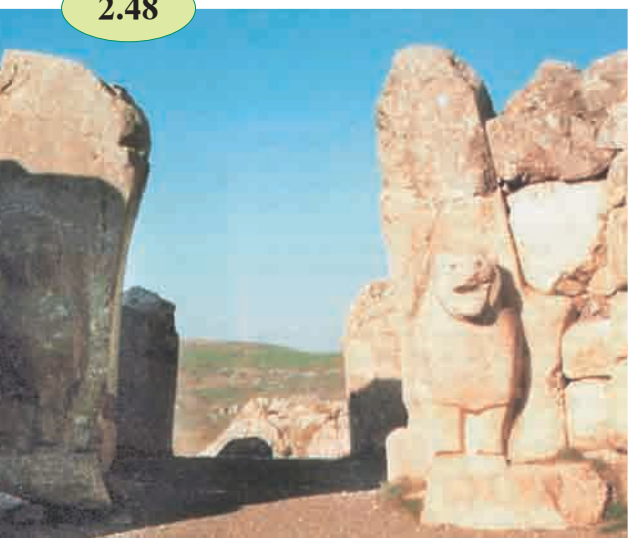

Η Πύλη των Λεόντων στη Χαττούσα (Τουρκία), 1600 π.Χ. περίπου.

Το 1906 αποκρυπτογραφήθηκε η γραφή των Χετταίων. Έτσι μάθαμε πολλά στοιχεία για τον πολιτισμό τους. Τα κείμενα που βρέθηκαν ήταν γραμμένα σε σφηνοειδή γραφή. Αυτή τη γραφή οι Χετταίοι τη δανείστηκαν από τους Βαβυλώνιους. Την άλλαξαν όμως, για να ταιριάζει στη δική τους γλώσσα.

Σημαντική ήταν η **νομοθεσία** των Χετταίων. Η **οικονομία** των Χετταίων βασιζόταν στη γεωργία και στην κτηνοτροφία.

Οι Χετταίοι ανέπτυξαν τη μεταλλουργία του σιδήρου: τελειοποίησαν τη μέθοδο για το λιώσιμο του μετάλλου αυτού γύρω στα 1500 π.Χ. Μέχρι να διαλυθεί το κράτος τους το 1200 π.Χ. κράτησαν το μυστικό της τέχνης τους με μεγάλη προσοχή.

2.49

Κωνικό ρυτό από φαγεντιανή με στοιχεία από το Αιγαίο και την Ανατολή. Κίτιο (Κύπρος), 13ος αιώνας π.Χ.
Λευκωσία (Κύπρος), Κυπριακό Μουσείο.

Η Κύπρος

Σημαντική είναι η γεωγραφική θέση της Κύπρου, γιατί είναι κοντά στις περιοχές όπου αναπτύχθηκαν οι πολιτισμοί της Εγγύς Ανατολής. Μέχρι το 1450 π.Χ. περίπου η Κύπρος είχε πολλές σχέσεις με την Ανατολή και την Αίγυπτο και λιγότερες με την Κρήτη. Όταν όμως άρχισε να έχει σχέσεις με το μυκηναϊκό κόσμο, πήρε πολλά στοιχεία από αυτόν. Έτσι στην Κύπρο δημιουργήθηκε ένας πολιτισμός με στοιχεία από την Ανατολή και από τη Δύση. Μεγάλη ακμή γνώρισε η Έγκωμη στη νότια ακτή της Κύπρου, όπου εγκαταστάθηκαν πολλοί Μυκηναίοι.

Για την Κύπρο θα μάθουμε περισσότερα στη σ. 45.

Η Συροπαλαιστίνη

Στην ανατολική άκρη της Μεσογείου, ανάμεσα στην Αίγυπτο, στη Μεσοποταμία και στη Μικρά Ασία, βρίσκεται η Συροπαλαιστίνη. Το κεντρικό και το νότιο τμήμα ονομαζόταν στην αρχαιότητα και **Γη Χαναάν**. Σήμερα στην περιοχή βρίσκονται τα κράτη της Συρίας, του Λίβανου, της Ιορδανίας, του Ισραήλ και η Ανεξάρτητη Παλαιστινιακή Αρχή.

Στην περιοχή αυτή αναπτύχθηκαν ανεξάρτητες πόλεις-κράτη. Οι κάτοικοί τους ασχολήθηκαν με το εμπόριο. Ηγεμόνας κάθε πόλης ήταν ο βασιλιάς. Όμως αντίθετα με την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία, όπου υπήρχαν ισχυρές δυναστείες, εδώ έχουμε συχνές αλλαγές στις βασιλικές οικογένειες.

ΣΥΡΟΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ: ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ ΛΑΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

2.50

Η πόλη **Ουγκαρίτ** (στην παραλία της σημερινής Συρίας) γίνεται ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο της περιοχής: ήταν το καλύτερο φυσικό λιμάνι στην ανατολική Μεσόγειο και σταυροδρόμι των χερσαίων και θαλάσσιων εμπορικών δρόμων.

Οι **Φοίνικες** κάτοικοι της **Βύβλου** (στην παραλία του σημερινού Λίβανου) είχαν εμπορικές συναλλαγές με την Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία. Μετά το 2000 π.Χ. εξημερώνονται οι καμήλες και εμφανίζονται για πρώτη φορά τα άλογα, που ήρθαν από τα βόρεια ή τα βορειοανατολικά.

Η **Τύρος** και η **Σιδώνα** (Λίβανος) αναπτύχθηκαν με το εμπόριο. Το 15ο αιώνα π.Χ. η περιοχή είναι κάτω από την κυριαρχία της Αιγύπτου, όταν φαραώ είναι ο Τούθμωσης Γ΄.

Γύρω στο 1250 π.Χ. οι **Ισραηλίτες**, μια ομάδα εβραϊκών φυλών που είχε εγκατασταθεί στην Αίγυπτο, με αρχηγό τους το Μωυσή, εγκατέλειψαν την Αίγυπτο και κυριάρχησαν στο νότιο τμήμα της Συροπαλαιστίνης (Γη Χαναάν). Ήρθαν σε σύγκρουση με τους **Φιλισταίους** και λίγο μετά το 1000 π.Χ., με αρχηγό το βασιλιά Δαβίδ, τους νίκησαν και ίδρυσαν ένα ανεξάρτητο κράτος με πρωτεύουσα την **Ιερουσαλήμ**.

Οι Φιλισταίοι μιλούσαν μια ινδοευρωπαϊκή γλώσσα και σχετίζονται με τους Λαούς της Θάλασσας. Είχαν δημιουργήσει ένα ανεξάρτητο κράτος στη νότια Συροπαλαιστίνη, είχαν καλή στρατιωτική οργάνωση και σιδερένια όπλα. Ήρθαν σε σύγκρουση με τους **Ισραηλίτες**, οι οποίοι τους νίκησαν.

Δ. Διακίνηση ιδεών και αγαθών την Εποχή του Χαλκού

Οι αρχαίες γραφές

Στην αρχαιότητα η γραφή είχε τις δικές της λειτουργίες και τους δικούς της σκοπούς στην κοινωνία. Στις αρχαίες κοινωνίες που μελετάμε, γραφή γνώριζε μόνο μια μερίδα της κοινωνίας: οι γραφείς. Αρχικά οι άνθρωποι χρησιμοποίησαν τη γραφή για πρακτικούς λόγους: για να τηρούν στοιχεία σχετικά με την παραγωγή και τη φορολογία. Η γραφή είχε δηλαδή μεγάλη σχέση με τη διοίκηση του κράτους.

Η σφηνοειδής γραφή

Πήρε το όνομά της από τα σύμβολά της, που μοιάζουν με σφήνες. Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στη Μεσοποταμία.

Πριν από το 3000 π.Χ. οι Σουμέριοι, που ζούσαν στη Μεσοποταμία, ανέπτυξαν το πιο παλιό σύστημα γραφής που ξέρουμε. Η παλιότερη γραφή ήταν βασισμένη σε εικόνες (**ιδεογράμματα**). Τα κείμενα μιλούσαν για τις καλλιέργειες και τη φορολογία, είχαν δηλαδή άμεση σχέση με τη διοίκηση. Αργότερα η γραφή εξελίχθηκε στη **σφηνοειδή γραφή**. Για εκατοντάδες χρόνια οι γραφείς της Μεσοποταμίας έγραφαν σε πήλινες πινακίδες κείμενα με θέμα την καθημερινή ζωή, το εμπόριο, την αστρονομία, τους μύθους και τη λογοτεχνία, ακόμη και προσωπικά γράμματα.

2.51

Πήλινη πινακίδα με σφηνοειδή γραφή.
Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

Τη σφηνοειδή γραφή τη χρησιμοποίησαν πολλοί λαοί της Εγγύς Ανατολής (Ασσύριοι, Χετταίοι, Πέρσες) για να γράψουν τη γλώσσα τους. Η σφηνοειδής γραφή αποκρυπτογραφήθηκε στις αρχές του 19ου αιώνα. Βάση για την αποκρυπτογράφηση ήταν μια επιγραφή που βρέθηκε στην Περσέπολη, στην Περσία. Στην επιγραφή αυτή το ίδιο κείμενο ήταν γραμμένο σε τρεις γλώσσες, μία από τις οποίες ήταν τα αρχαία περσικά.

Οι γραφές των Αιγυπτίων

Υπήρχαν τρεις γραφές στην αρχαία Αίγυπτο: τα **ιερογλυφικά**, τα **ιερατικά** και τα **δημοτικά**. Τα ιερογλυφικά ήταν ο επίσημος τρόπος γραφής, τα ιερατικά τα χρησιμοποιούσαν οι ιερείς για να γράψουν με πένα πάνω σε πάπυρο και τα δημοτικά τα χρησιμοποιούσαν στην καθημερινή ζωή.

2.52

Λίθινη στήλη με ιερογλυφική γραφή, 1950 π.Χ.
Θήβες (Άνω Αίγυπτος).

2.53

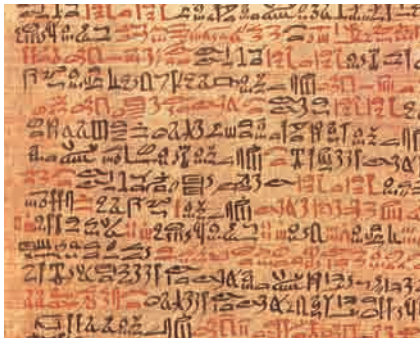

Πάπυρος με ιερατική γραφή, 1550 π.Χ. Λειψία (Γερμανία), Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη.

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι είναι σημαντικό να διατηρούν στοιχεία σχετικά με τη θρησκεία και τη διακυβέρνηση της χώρας. Γι' αυτό επινόησαν τη γραφή το 3000 π.Χ. περίπου. Μόνο μια μερίδα όμως της αιγυπτιακής κοινωνίας γνώριζε γραφή και ανάγνωση. Ήταν οι γραφείς, που πήγαιναν σε ειδικά σχολεία για τέσσερα με πέντε χρόνια. Οι γραφείς ήταν απαραίτητοι για να λειτουργήσει η πολύπλοκη αρχαία αιγυπτιακή κοινωνία και το κράτος: κρατούσαν τα αρχεία, έκλειναν δουλειές και μάζευαν φόρους.

Οι κρητικές γραφές

Τη 2η χιλιετία π.Χ. χρησιμοποιήθηκαν στην Κρήτη τρεις διαφορετικές γραφές: η **ιερογλυφική**, η **Γραμμική γραφή Α** και η **Γραμμική γραφή Β**.

2.54

Πήλινη πινακίδα με Γραμμική Α από την Αγία Τριάδα, κοντά στη Φαιστό. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η γραφή στην Κρήτη είναι ένα αίνιγμα που δεν έχει λυθεί. Εμφανίζεται περίπου το 2000 π.Χ., όταν χτίστηκαν τα πρώτα ανάκτορα, και είναι ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία του μινωικού πολιτισμού.

Η παλιότερη γραφή είναι η **ιερογλυφική**. Οι Κρήτες τη χρησιμοποιούσαν μέχρι το 1700 π.Χ. περίπου. Όπως και στην ιερογλυφική των Αιγυπτίων, υπάρχουν εικόνες που δείχνουν κάτι συγκεκριμένο: ένα κεφάλι, ένα χέρι, ένα ψάρι κ.ά. Τα ιερογλυφικά έχουν βρεθεί σε σφραγίδες και σε **πήλινες πινακίδες**.

Η **Γραμμική Α** υπήρχε παράλληλα με την ιερογλυφική, συνέχισε όμως να χρησιμοποιείται και μετά το 1700, έως το 1450 π.Χ. Η ιερογλυφική γραφή εμφανίζεται μόνο στην Κρήτη. Αντίθετα, η Γραμμική Α, που τη βρίσκουμε σε πινακίδες, έχει βρεθεί και σε ορισμένα νησιά των Κυκλάδων.

Τα ιερογλυφικά και η Γραμμική Α δεν έχουν αποκρυπτογραφηθεί και έτσι δεν ξέρουμε ποια γλώσσα μιλούσαν οι Μινωίτες. Όμως ξέρουμε ότι οι γραφές αυτές χρησιμοποιούνταν κυρίως στη διοίκηση και στη λογιστική.

Η τρίτη γραφή της Κρήτης είναι η **Γραμμική Β**. Η Γραμμική Β στην Κνωσό έχει σίγουρα σχέση με την άφιξη των Μυκηναίων στο νησί, γιατί η γλώσσα που αποδίδει είναι η ελληνική.

2.55

Όψεις σφραγίδας με κρητικά ιερογλυφικά.

Η γραφή των Μυκηναίων

Η **Γραμμική Β** είναι συλλαβική: κάθε σύμβολο δηλαδή είναι μια συλλαβή (φωνήεν και σύμφωνο μαζί). Χρησίμευε μόνο για τη διοίκηση των ανακτόρων και σταμάτησε να χρησιμοποιείται όταν αυτά καταστράφηκαν γύρω στο 1200 π.Χ. Αποκρυπτογραφήθηκε το 1952 από το Βρετανό Μάικλ Βέντρις, που κατάλαβε ότι πρόκειται για μια παλιά μορφή της ελληνικής γλώσσας.

Στην ηπειρωτική Ελλάδα η γραφή εμφανίστηκε γύρω στο 1400 π.Χ., την εποχή της ακμής του μυκηναϊκού πολιτισμού. Εκτός από τις **πινακίδες σε Γραμμική Β** που βρέθηκαν στην Κνωσό, περίπου 1.000 ακόμη βρέθηκαν

στο ανάκτορο της Πύλου. Άλλες έχουν βρεθεί στις Μυκήνες, στην Τίρυνθα, στη Θήβα, στην Ελευσίνα και στον Ορχομενό. Το κοινό αυτό σύστημα γραφής από τη Βοιωτία μέχρι την Κρήτη δείχνει τον ενιαίο χαρακτήρα του μυκηναϊκού πολιτισμού.

2.56

Πήλινη πινακίδα από την Πύλο (Πελοπόννησος) με Γραμμική Β. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Δεν μπορούμε να συγκρίνουμε τις πινακίδες σε Γραμμική Β με τις επιγραφές και τα θρησκευτικά κείμενα των άλλων πολιτισμών που είδαμε. Οι πινακίδες σε Γραμμική Β είναι μόνο διοικητικά έγγραφα, αρχεία και κατάλογοι των προϊόντων που αποθηκεύονταν στα ανάκτορα. Για το λόγο αυτό μπορούν να μας δώσουν μόνο σκόρπιες πληροφορίες για την οργάνωση και τον πολιτισμό της Μυκηναϊκής Εποχής. Από αυτές ωστόσο μαθαίνουμε για την κοινωνία, τη διοίκηση, τη γραφειοκρατία και για την οικονομία, αλλά και στοιχεία για τη μορφή της εξουσίας και, όπως είδαμε, για τη θρησκεία. Η ιστορική τους σημασία είναι λοιπόν πολύ μεγάλη. Άλλο πολύ σημαντικό στοιχείο είναι ότι δείχνουν την αδιάκοπη συνέχεια της **ελληνικής γλώσσας**.

2.57

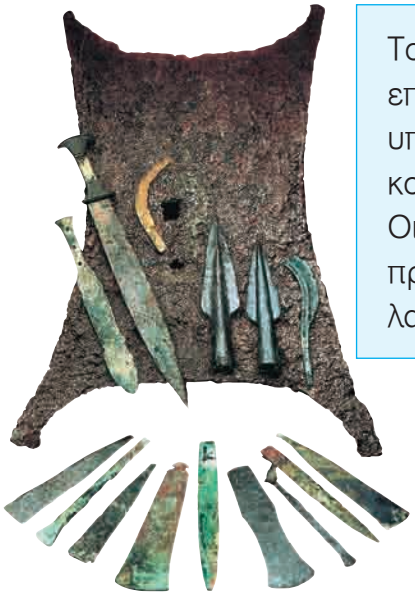

Χάλκινα αντικείμενα από το ναυάγιο του Ουλού Μπουρούν (Τουρκία), τέλη 14ου αιώνα π.Χ. Ανάμεσα στα άλλα αντικείμενα βλέπουμε ένα «τάλαντο» χαλκού. Είχε σχήμα προβιάς ταύρου για να μεταφέρεται εύκολα. Χάλκινα τάλαντα έχουν βρεθεί σε πολλές περιοχές της Μεσογείου.

Το εμπόριο στην ανατολική Μεσόγειο

Το **εμπόριο του χαλκού** ήταν η βάση της «διεθνούς οικονομίας» της εποχής εκείνης. Η δύναμη των ηγεμόνων στηριζόταν στο χαλκό που υπήρχε στις αποθήκες του ανακτόρου τους. Με το εμπόριο του χαλκού ήρθαν σε επαφή άνθρωποι και πολιτισμοί απ' όλη τη Μεσόγειο. Οι άνθρωποι αντάλλαξαν γνώσεις και ιδέες και έμαθαν καινούργια πράγματα: γραφές, αντιλήψεις, τεχνικές, θρησκευτικές πρακτικές, λατρευτικές συνήθειες, ήθη και έθιμα.

Μαζί με τις πρώτες ύλες ταξίδευαν και οι τεχνίτες, που μετέφεραν την απαραίτητη τεχνολογία. Οι έμποροι είχαν την ευθύνη του ταξιδιού και της διακίνησης των προϊόντων και των πρώτων υλών. Οι έμποροι, που την εποχή αυτή ήταν κάτι σαν διπλωμάτες, είχαν στενές σχέσεις με την κρατική εξουσία και πολλά προνόμια.

Οι Μυκηναίοι χαλκουργοί από τα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. χρησιμοποιούσαν κασσίτερο που έφτανε από μακρινές περιοχές. Υπήρχε επικοινωνία ανάμεσα στους Μυκηναίους και τη βορειοδυτική Ευρώπη. Μέσα από τα ποτάμια και τους δρόμους της δυτικής Ευρώπης το μέταλλο έφτανε στη Μεσόγειο, περνώντας από τα λιμάνια της Σαρδηνίας.

2.58

Ένα καράβι του 14ου αιώνα π.Χ., όταν ο καιρός ήταν καλός, μπορούσε να μεταφέρει δέκα τόνους χαλκό και πολλά άλλα εμπορεύματα. Έπρεπε όμως να πηγαίνει από λιμάνι σε λιμάνι, πριν φτάσει στον τελικό του προορισμό.

Στην **Κύπρο** υπήρχαν μεταλλεία που έβγαζαν πολύ χαλκό. Σε μια πινακίδα με σφηνοειδή γραφή από τη Μεσοποταμία διαβάζουμε ότι ο κυπριακός χαλκός πήγαινε στο εξωτερικό. Τεράστιες ποσότητες χαλκού μεταφέρονταν με καράβια από την Κύπρο στα μεγάλα οικονομικά κέντρα της Μεσογείου.

Οι Κρήτες είχαν εμπορικές σχέσεις με τους Κύπριους. Οι Κύπριοι δανείστηκαν από τους Κρήτες ένα σύστημα γραφής που μοιάζει με τη Γραμμική Α της Κρήτης. Αυτή η γραφή είναι γνωστή ως **κυπρομινωική** και δεν έχει ακόμη αποκρυπτογραφηθεί.

Όπως είδαμε, υπήρχαν εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στην Αίγυπτο και το Αιγαίο πριν από το 2000 π.Χ. Το εμπόριο πρώτων υλών και αγαθών γίνεται πιο πυκνό όσο πλησιάζουμε στο 1500 π.Χ.

2.59

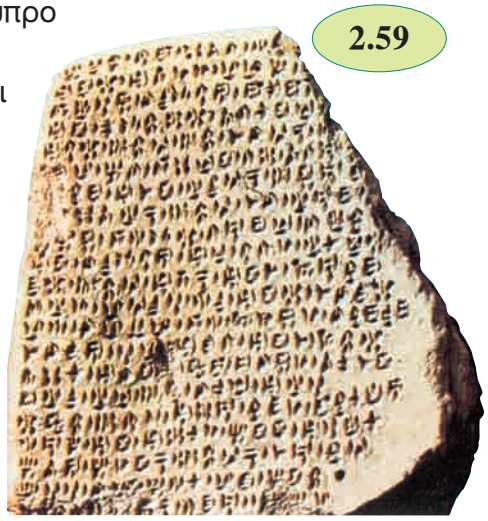

Πήλινη πινακίδα με κυπρομινωική γραφή που χρησιμοποιήθηκε από τους Κύπριους για τη δική τους γλώσσα, η οποία όμως μας είναι άγνωστη. Η κυπρομινωική γραφή συνέχισε να χρησιμοποιείται ακόμη και όταν οι Μυκηναίοι πήραν το εμπόριο στα χέρια τους και αργότερα εγκαταστάθηκαν στο νησί. Λευκωσία (Κύπρος), Κυπριακό Μουσείο.

Πολύτιμες πληροφορίες για το εμπόριο στην Εποχή του Χαλκού μάς έχει δώσει ένα ναυάγιο, που βρέθηκε στο **Ουλού Μπουρούν**, κοντά στις νοτιοδυτικές ακτές της Μικράς Ασίας, απέναντι από το Καστελόριζο. Το πλοίο βυθίστηκε στα τέλη του 14ου αιώνα π.Χ. ενώ έπλεε από την ανατολική Μεσόγειο προς το Αιγαίο. Στο φορτίο του υπήρχαν διάφορα αντικείμενα από επτά διαφορετικούς πολιτισμούς: από τη μυκηναϊκή Ελλάδα, την Κύπρο, την Αίγυπτο, τη Νουβία, τη Βαβυλωνία, την Ασσυρία και τη Συροπαλαιστίνη.

Η πόλη **Ουγκαρίτ**, στη συριακή ακτή απέναντι από την Κύπρο, ήταν πολυσύχναστο λιμάνι και το πιο σημαντικό εμπορικό κέντρο της περιοχής. Άλλα σημαντικά λιμάνια ήταν η **Μίλητος** στη Μικρά Ασία και το νησί της **Ρόδου** στο Αιγαίο.

Ε. Η Μεσόγειος σε αναταραχή και το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού

2.60

Τμήμα ανάγλυφης πυξίδας από ελεφαντόδοντο που βρέθηκε στο λιμάνι της Ουγκαρίτ στη Συρία, 13ος αιώνας π.Χ.
Παρίσι (Γαλλία), Μουσείο του Λούβρου.

Προς τα τέλη του 13ου αιώνα π.Χ. καταστρέφονται τα μυκηναϊκά κέντρα και τα ανάκτορα καθώς και η Τροία. Την ίδια εποχή καταρρέει το κράτος των Χετταίων. Όπως είδαμε, η καταστροφή του κράτους των Χετταίων έχει σχέση με τις επιδρομές των **Λαών της Θάλασσας**. Οι Λαοί της Θάλασσας κινήθηκαν προς το Νότο και προς τα ανατολικά, όπου κατέστρεψαν την πόλη Ουγκαρίτ, την Κύπρο και τις πόλεις της νότιας Συροπαλαιστίνης.

Μεγάλες αναταραχές και καταστροφές έχουμε λοιπόν σε όλη την ανατολική Μεσόγειο εκτός από την Αίγυπτο. Εκτός από τους Λαούς της Θάλασσας, μετακινήθηκαν και άλλοι λαοί και υπήρξε μεγάλη αναστάτωση. Έτσι διακόπηκαν οι σχέσεις ανάμεσα στους λαούς της Μεσογείου. Οι θαλάσσιες επικοινωνίες δυσκόλεψαν και οι εμπορικές επαφές λιγόστεψαν. Οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να βρουν πια πρώτες ύλες.

Το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού έχει σχέση με όσα έγιναν στην ανατολική Μεσόγειο. Μέσα σε αυτό το κλίμα των αναταραχών η κεντρική διοίκηση των μυκηναϊκών ανακτόρων στο νότιο ελλαδικό χώρο κατέρρευσε, και μαζί με αυτήν το οικονομικό σύστημα. Η Γραμμική γραφή Β εξαφανίζεται. Ακόμη και η γεωργική παραγωγή μειώνεται, με αποτέλεσμα να υπάρξουν εσωτερικές αναταραχές και συγκρούσεις.

Πολλοί Μυκηναίοι μετακινήθηκαν προς άλλες περιοχές και προς την Κύπρο. Σε όλη τη διάρκεια του 12ου αιώνα π.Χ. παρατηρούνται πολλές καταστροφές. Πολλοί οικισμοί εγκαταλείπονται και ο πληθυσμός μειώνεται.

Για πολλά χρόνια οι ιστορικοί πίστευαν ότι οι **Δωριείς** (ελληνόφωνα φύλα που κατοικούσαν στο Βορρά) μετακινήθηκαν προς τα νότια και κατέστρεψαν το μυκηναϊκό πολιτισμό. Πράγματι, οι μύθοι μιλούν για την κάθοδο των Δωριέων. Όμως σήμερα γνωρίζουμε ότι οι Δωριείς δεν ήταν υπεύθυνοι για την καταστροφή του μυκηναϊκού πολιτισμού.
Πολλές θεωρίες υπάρχουν για την κατάρρευση του μυκηναϊκού πολιτισμού. Κάποιοι επιστήμονες πιστεύουν ότι οφείλεται σε μετακινήσεις πληθυσμών, όπως είναι οι Δωριείς και οι Λαοί της Θάλασσας. Άλλοι λένε ότι οι καταστροφές έχουν σχέση με τους σεισμούς και τις αλλαγές στο κλίμα. Τέλος, άλλοι δίνουν μεγάλη σημασία στις εσωτερικές αναταραχές και συγκρούσεις. Στην πραγματικότητα πολλοί διαφορετικοί παράγοντες πρέπει να χτύπησαν τη γραφειοκρατικά οργανωμένη μυκηναϊκή κοινωνία και την οικονομία της, η οποία βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στο εξωτερικό εμπόριο.

Για δύο σχεδόν αιώνες τα αρχαιολογικά ευρήματα στον ελλαδικό χώρο είναι λίγα. Είναι το τέλος μιας εποχής και η αρχή μιας άλλης. Ο νέος πολιτισμός, που θα αναπτυχθεί σταδιακά, θα έχει πολύ μικρή ομοιότητα με το μυκηναϊκό κόσμο. Ωστόσο η ελληνική γλώσσα, οι μύθοι και τα ονόματα των θεών θα διατηρηθούν.

Κεφάλαιο 3

Από το χαλκό στο σίδηρο
Ο κόσμος αλλάζει
1100–700 π.Χ.

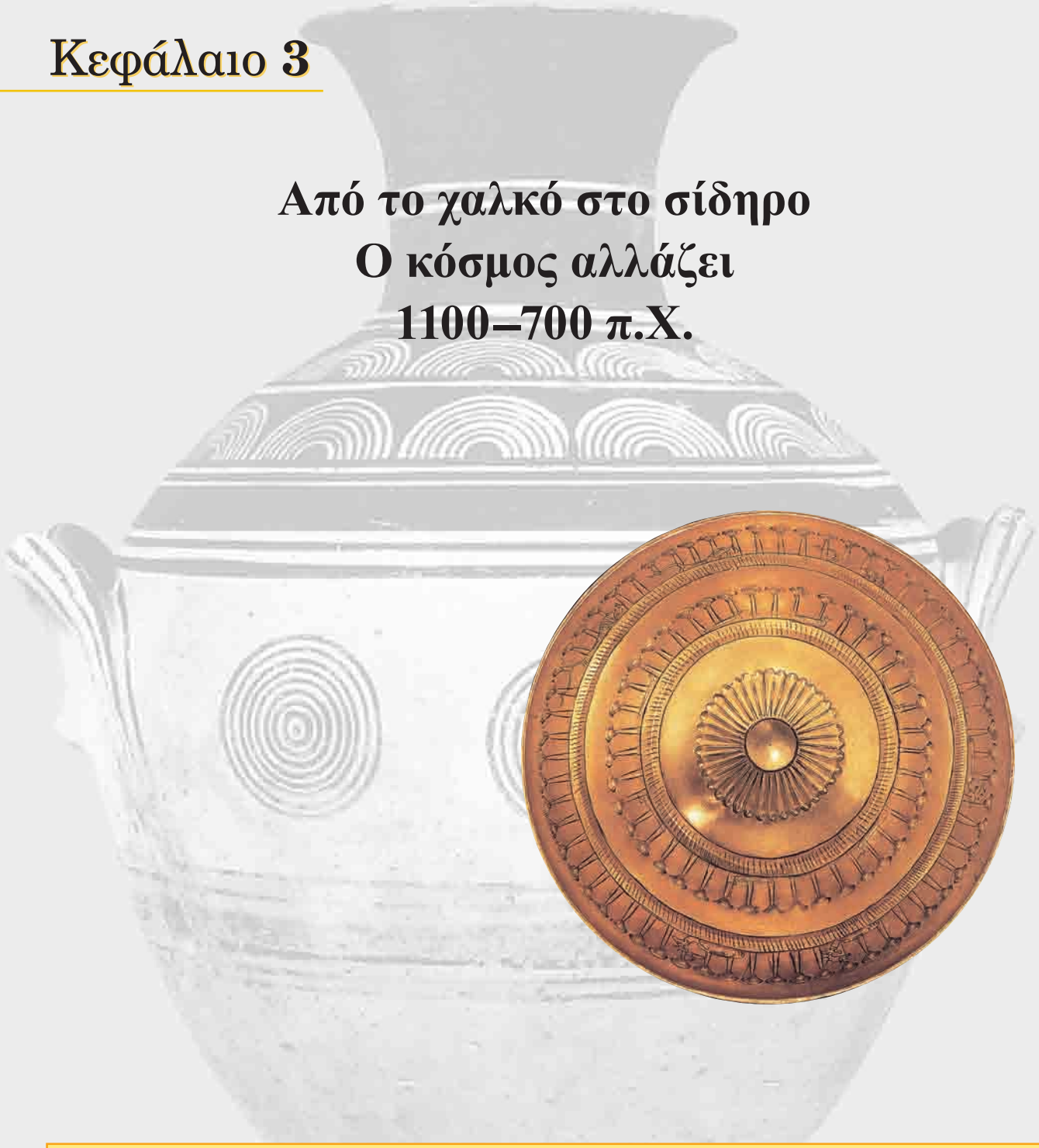

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η περίοδος που ξεκινάει λίγο πριν από το 1200 π.Χ. και διαρκεί έως το 1100 π.Χ. περίπου είναι μια περίοδος αναστάτωσης. Μαζί με τα μυκηναϊκά ανάκτορα καταστρέφεται η πολιτική, οικονομική και κοινωνική οργάνωση. Οι επαφές των κατοίκων του ελλαδικού χώρου με τους γειτονικούς πολιτισμούς της ανατολικής Μεσογείου γίνονται πολύ λιγότερες. Το 12ο αιώνα π.Χ. πολλοί οικισμοί εγκαταλείπονται και πολλοί κάτοικοι μετακινούνται σε άλλες περιοχές (δυτική Μικρά Ασία, Κύπρος κ.α.).

Α. Οι Σκοτεινοί Αιώνες (1100–900 π.Χ.)

Οι αιώνες που ακολουθούν ονομάζονται από τους ιστορικούς Σκοτεινοί Αιώνες. Πρώτον γιατί χάνονται πολλά στοιχεία του μινωικού και του μυκηναϊκού πολιτισμού. Τέτοια στοιχεία είναι η μνημειακή αρχιτεκτονική, η γραφή, τα έργα τέχνης και οι τοιχογραφίες. Δεύτερον γιατί γι' αυτούς τους αιώνες ξέρουμε πολύ λίγα πράγματα σε σύγκριση με τις προηγούμενες και τις επόμενες εποχές. Αυτό όμως φαίνεται πως αλλάζει σιγά σιγά, καθώς μαθαίνουμε νέα στοιχεία από τις ανασκαφές.

3.1 ΟΙ ΣΚΟΤΕΙΝΟΙ ΑΙΩΝΕΣ

Μέσα στην αναταραχή των Σκοτεινών Αιώνων ξεκινά η **διάδοση του σιδήρου**. Με το σίδηρο, οι πολιτισμοί της ανατολικής Μεσογείου ακμάζουν και πάλι.

Ο σίδηρος, όπως προηγουμένως ο λίθος και ο χαλκός, δίνει το όνομά του στην εποχή: είναι η **Εποχή του Σιδήρου**. Παρ' όλα αυτά ο χαλκός δεν εξαφανίστηκε. Οι άνθρωποι συνέχισαν να τον χρησιμοποιούν, κυρίως για να φτιάχνουν πολυτελή αντικείμενα.

3.2

Ταφή και αγγείο με την τέφρα νεκρής γυναίκας, τέλος 10ου αιώνα π.Χ. Βρέθηκε στις ανασκαφές για την κατασκευή του Μητροπολιτικού Σιδηρόδρομου (Μετρό) της Αθήνας.

Στην αρχή των Σκοτεινών Αιώνων στον ελλαδικό χώρο ο πληθυσμός μειώνεται. Την ίδια περίοδο οι Ίωνες μετακινούνται από τον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο στις ακτές της Μικράς Ασίας (**ιωνική μετανάστευση**).

Πολλοί κάτοικοι του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου πήγαν στην Κύπρο. Στην Κύπρο κυριάρχησαν σταδιακά η ελληνική γλώσσα και θρησκεία. Ο πολιτισμός, που αναπτύχθηκε εκεί από την αρχή της 1ης χιλιετίας π.Χ., επηρεάστηκε πολύ από τον πολιτισμό του ελλαδικού χώρου.

Για την Κύπρο μάθαμε στο κεφ. 2.

Στον ίδιο τον ελλαδικό χώρο λίγοι οικισμοί είναι γνωστοί την περίοδο αυτή. Έχουμε όμως αρκετά στοιχεία από τάφους. Τα **ταφικά έθιμα** είναι και αυτά ένα στοιχείο του πολιτισμού που έχει αλλάξει από την Εποχή του Χαλκού. Τώρα σε πολλές περιοχές οι νεκροί –εκτός από τα παιδιά– καίγονται. Οι στάχτες (τέφρα) μπαίνουν σε αγγεία. Τα αγγεία αυτά τα βάζουν μέσα σε λάκκους με λίγα αντικείμενα, που ονομάζονται **κτερίσματα**.

Οι Σκοτεινοί Αιώνες φαίνεται ότι ήταν μια περίοδος φτώχειας και σχετικής απομόνωσης. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν υπάρχει πολιτική ενότητα ούτε κεντρική εξουσία ούτε σύνθετη οικονομική οργάνωση. Αρχηγός στους μικρούς οικισμούς είναι κάποιος τοπικός ηγεμόνας, με τον τίτλο του **βασιλιά**. Δεν έχει όμως ούτε την εξουσία ούτε τη δύναμη που είχε ο Μυκηναίος **άναξ**.

Τα **ιερά** της εποχής αυτής σε τίποτα δε θυμίζουν αυτά της Εποχής του Χαλκού. Μάλλον στους Σκοτεινούς Αιώνες οι θρησκευτικές τελετές γίνονται στην ύπαιθρο, γύρω από κάποιο βωμό.

Η ζωή στην Αθήνα και το Λευκαντί

Τον 11ο, το 10ο ακόμη και τον 9ο αιώνα π.Χ. μειώνεται ο πληθυσμός και τίποτα στη ζωή των ανθρώπων δε θυμίζει την Εποχή του Χαλκού. Οι σχέσεις μεταξύ των λαών (κυρίως μέσα από τη θάλασσα) αραιώνουν.

Παρ' όλα αυτά υπάρχουν κάποιες εξαιρέσεις. Για το Λευκαντί στην Εύβοια, όπως και για την Αθήνα, τα μέσα του 11ου αιώνα π.Χ. είναι μια περίοδος αλλαγών και επαφών με γειτονικούς λαούς, κυρίως με την Κύπρο και τη Συροπαλαιστίνη. Λίγο μετά το 1000 π.Χ. μια μικρή κοινότητα στο **Λευκαντί** οργανώνεται και χτίζει ένα σημαντικό για την εποχή οικοδόμημα.

Στην **κεραμική** υπάρχουν επίσης εξελίξεις στην τεχνική και τη διακόσμηση των αγγείων. Τα αγγεία αυτά λέγονται **πρωτογεωμετρικά** και η εποχή **Πρωτογεωμετρική (1050–900 π.Χ.)**.

3.3

Αγγείο πρωτογεωμετρικού ρυθμού από την Αθήνα, 950 π.Χ. περίπου. Τα καλύτερα πρωτογεωμετρικά αγγεία έχουν βρεθεί σε τάφους στην Αθήνα. Αθήνα, Μουσείο Κεραμεικού.

Β. Η Γεωμετρική Εποχή (900–700 π.Χ.)

3.4

Αμφορέας με γεωμετρική διακόσμηση, 9ος αιώνας π.Χ. Αθήνα, Μουσείο Κεραμεικού.

Τα αγγεία του 9ου και του 8ου αιώνα π.Χ. είναι διακοσμημένα με γεωμετρικά σχέδια. Αυτά δίνουν το όνομά τους στην περίοδο, που είναι γνωστή ως **Γεωμετρική Εποχή**.

Η περίοδος των Σκοτεινών Αιώνων δε σταμάτησε ταυτόχρονα σε όλες τις περιοχές. Πάντως το τέλος της έχει σχέση με τις νέες επαφές με την Ανατολή. Τα στοιχεία που έχουμε για τη Γεωμετρική Εποχή είναι κυρίως αρχαιολογικά. Υπάρχουν όμως και μεταγενέστερες **γραπτές μαρτυρίες** για την περίοδο αυτή. Επίσης τα έπη του 8ου αιώνα π.Χ. μας δίνουν κάποιες πληροφορίες για τη ζωή, τα ήθη και τα έθιμα των ανθρώπων εκείνης της εποχής.

Οι οικισμοί

Οι γεωμετρικοί οικισμοί σπάνια είχαν οχυρώσεις. Στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν μόνο μικρά χωριά. Δεν υπήρχαν τείχη, μάλλον γιατί οι οικισμοί δεν ήταν τόσο οργανωμένοι, ώστε οι κάτοικοί τους να αναλάβουν να φτιάξουν ένα δημόσιο έργο.

Για την αρχιτεκτονική της Γεωμετρικής Εποχής δε γνωρίζουμε πολλά, γιατί τα περισσότερα σπίτια ήταν χτισμένα πρόχειρα, με υλικά που δεν αντέχουν στο χρόνο. Τις περισσότερες αρχαιολογικές πληροφορίες τις έχουμε από τάφους.

3.5

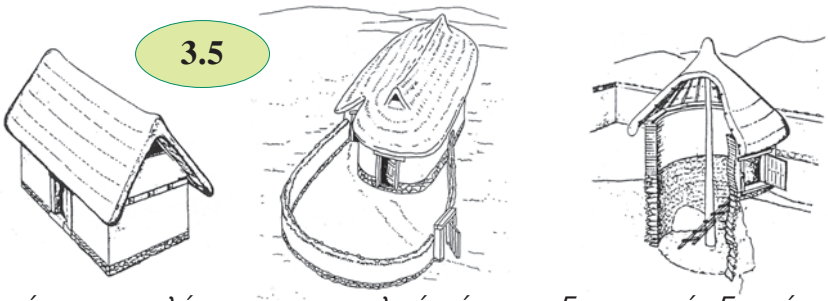

Ορθογώνιο, καμπυλόγραμμο και κυκλικό κτίριο της Γεωμετρικής Εποχής.

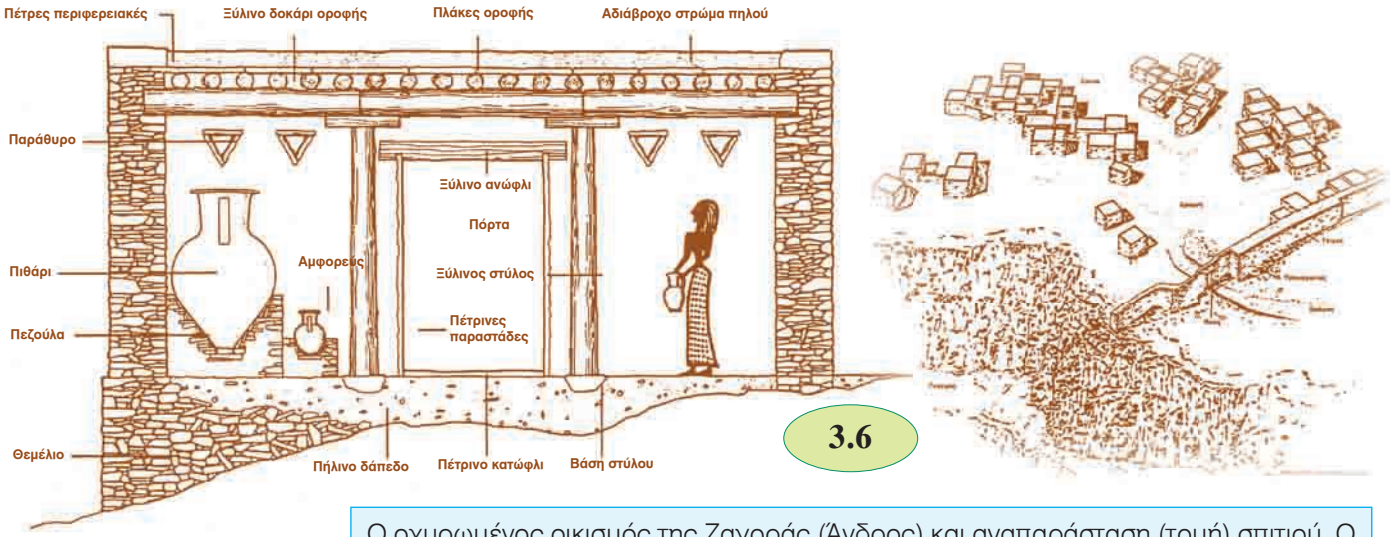

3.6

Ο οχυρωμένος οικισμός της Ζαγοράς (Άνδρος) και αναπαράσταση (τομή) σπιτιού. Ο οικισμός ήταν χτισμένος σε ένα ακρωτήριο. Είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό δείγμα της κυκλαδικής αρχιτεκτονικής της Γεωμετρικής Εποχής. Τα σπίτια είναι ορθογώνια με επίπεδες στέγες, παρόμοια με τα σπίτια στα σημερινά χωριά των Κυκλάδων.

3.7

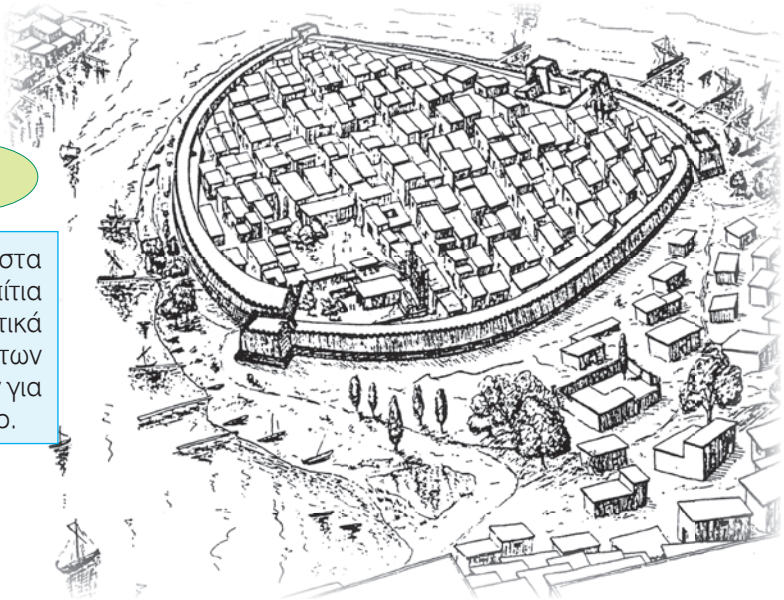

Αναπαράσταση της αρχαίας Σμύρνης στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας. Τα σπίτια είναι φτωχικά, αλλά έχουν χτιστεί επιβλητικά τείχη γύρω από την πόλη. Η οικοδόμηση των τειχών δείχνει ότι οι κάτοικοι οργανώθηκαν για να χτίσουν ένα τόσο μεγάλο δημόσιο έργο.

Η οικονομία

Οι περισσότεροι άνθρωποι στη Γεωμετρική Εποχή ασχολούνταν με τη **γεωργία** και την κτηνοτροφία. Οι σημαντικότερες καλλιέργειες ήταν τα δημητριακά, οι ελιές και τα σταφύλια. Στην **κτηνοτροφία** εκτός από τα πρόβατα, τα κατσίκια και τα βόδια, εμφανίζονται για πρώτη φορά τα πουλερικά. Και κάτι σημαντικό: το άλογο δεν είναι πια μόνο για να σέρνει άρματα σε πομπές και αγώνες. Πάνω απ' όλα είναι ζώο για ιππασία.

3.8

Χρυσό σκεύος. Η διακόσμησή του έχει πολλά αιγυπτιακά στοιχεία και ίσως μεταφέρθηκε στην Κύπρο από Φοίνικες εμπόρους, 700 π.Χ. Νέα Υόρκη (ΗΠΑ), Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης.

Οι επικοινωνίες

Από τον 9ο κυρίως αιώνα π.Χ. οι θαλάσσιες επικοινωνίες γίνονται πιο συχνές. Οι άνθρωποι χρειάζονται πρώτες ύλες, κυρίως χαλκό και σίδηρο. Αυτό έκανε τους τοπικούς άρχοντες να προωθήσουν το εμπόριο και τη ναυτιλία. Έτσι ναύλωσαν πλοία που μπορούσαν να διασχίσουν τις θάλασσες.

Πρώτοι στη ναυτιλία στο χώρο του Αιγαίου ήταν οι Ευβοείς. Ακολουθούσαν οι Κυκλαδίτες και οι Ρόδιοι. Ευβοϊκά αγγεία έχουν βρεθεί στα Δωδεκάνησα, στην Κύπρο και στη Συροπαλαιστίνη, ήδη από τα τέλη του 10ου και τις αρχές του 9ου π.Χ. αιώνα. Στην Αλ Μίνα (στην παραλία της σημερινής Συρίας) κυριαρχούν οι Ευβοείς, στην Κιλικία οι Ρόδιοι.

Το ναυάγιο του Ουλού Μπουρούν δείχνει πώς ήταν ένα εμπορικό πλοίο του 14ου αιώνα π.Χ. Τα εμπορικά πλοία του 9ου και του 8ου αιώνα π.Χ. δεν ήταν πολύ διαφορετικά απ' αυτό: είχαν τετράγωνα πανιά, μεγάλο κατάρτι, ιστό και μια σειρά από κουπιά, καθώς και πηδάλιο. Οι παραστάσεις στα γεωμετρικά αγγεία μάς δείχνουν τέτοια εμπορικά πλοία. Μας δείχνουν ακόμη και πολεμικά πλοία, που μάλλον είχαν ως και 50 κουπιά το καθένα. Τα πολεμικά πλοία μάλιστα ξεπερνούσαν τα δέκα μέτρα σε μήκος και τα τρία σε πλάτος.

Για το ναυάγιο του Ουλού Μπουρούν μάθαμε στο κεφ. 2.

3.9

Η κοινωνία

Για την οργάνωση της κοινωνίας γνωρίζουμε κάποια στοιχεία από τις γραπτές πηγές, αλλά και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Μέχρι τον 8ο αιώνα π.Χ. δεν υπάρχει πολιτική ενότητα. Οι κοινωνικές και οι πολιτικές ομάδες βασίζονται κυρίως στις συγγενικές σχέσεις. Η μικρότερη ομάδα είναι το **γένος** και η μεγαλύτερη η **φυλή**. Τον 8ο αιώνα π.Χ. σχηματίζεται μια ενδιάμεση κοινωνική ομάδα, η **φατρία** ή αδελφότητα. Σε κάθε περιοχή τον έλεγχο έχει η αριστοκρατία, εκτός από τις περιοχές, όπου, ακόμη και μετά τους Σκοτεινούς Αιώνες, διατηρείται η **βασιλεία**.

Τον 8ο αιώνα π.Χ. οι κοινότητες περνάνε σταδιακά από την οργάνωση σε φυλές στη διοίκηση από μια κεντρική εξουσία. Από αυτή την αλλαγή γεννιέται η πόλη-κράτος, για την οποία θα μιλήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Εκτός από την κεντρική εξουσία, ένα άλλο χαρακτηριστικό της πόλης-κράτους είναι ο ναός, όπου οι άνθρωποι λατρεύουν μια πολιούχο θεότητα (προστάτη θεό ή θεά της πόλης). Οι ναοί, όπως θα δούμε, χτίζονται τώρα στα αστικά κέντρα.

Οι γεωμετρικοί ναοί

100 πόδια είναι περίπου 33 μέτρα.

Υπάρχουν δύο βασικά αρχιτεκτονικά σχέδια ναών: οι **ορθογώνιοι** και οι **αψιδωτοί**. Στους αψιδωτούς ναούς, η μία πλευρά του κτιρίου είναι καμπυλόγραμμη. Στη Σάμο και στην Ερέτρια οι πρώτοι ναοί είναι μεγάλοι, έχουν μήκος 100 πόδια και γι' αυτό λέγονται εκατόμπεδοι. Το μεγάλο μέγεθος των ναών δείχνει ότι υπήρχε ανταγωνισμός ανάμεσα στις κοινότητες.

Στο εσωτερικό πολλών ναών υπάρχει μία ή περισσότερες σειρές από **κίονες** (κολόνες). Το δεύτερο μισό του 8ου αιώνα π.Χ. επινοήθηκε το **περιστύλιο** (κίονες γύρω από το ναό εξωτερικά).

Ο ναός, ως ξεχωριστό κτίριο μέσα στο οποίο βρίσκεται το άγαλμα μιας θεότητας, εμφανίζεται κυρίως από τον 8ο αιώνα π.Χ.

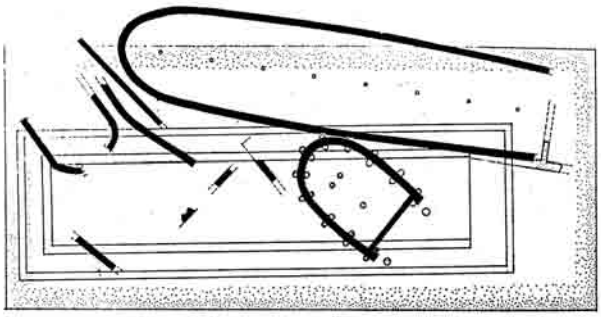

3.10

Ερέτρια (Εύβοια), κάτοψη του ιερού του Απόλλωνα.

3.11

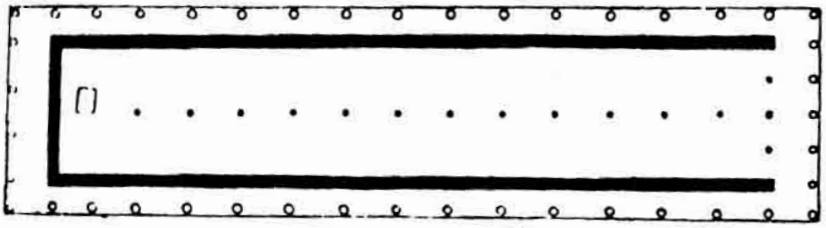

Σάμος, κάτοψη του εκατόμπεδου ναού της Ήρας.

Πριν από λίγα χρόνια, βρέθηκε στα Ύρια στη Νάξο ένα ιερό, όπου λάτρευαν το Διόνυσο από το τέλος της Εποχής του Χαλκού και για πολλούς αιώνες. Αρχικά η λατρεία γινόταν στην ύπαιθρο και γύρω στο 800 π.Χ. χτίστηκε ο πρώτος ναός.

3.13

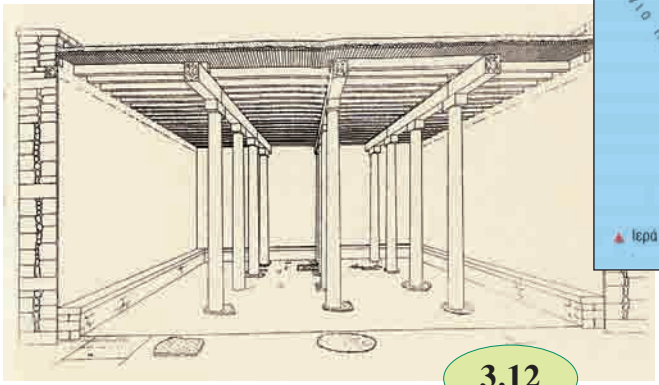

3.12

Αναπαράσταση του εσωτερικού του ναού του Διονύσου στα Ύρια, Νάξος (Κυκλάδες).

Γ. Η «ελληνική αναγέννηση» τον 8ο αιώνα π.Χ.

Τον 8ο αιώνα π.Χ. ο ελληνικός κόσμος άρχισε να αλλάζει με γρήγορους ρυθμούς. Την περίοδο αυτή, ο πληθυσμός αυξάνεται θεαματικά και οι επαφές με την Ανατολή γίνονται όλο και περισσότερες. Την εποχή αυτή πραγματοποιείται μια αληθινή αναγέννηση. Πολλοί άνθρωποι ασχολούνται τώρα με εξειδικευμένες τέχνες και με το εμπόριο.
Από τα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ. υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν ότι ο τρόπος ζωής αλλάζει: εμφανίζονται παραστάσεις σε αγγεία, ιδρύονται οι πρώτες αποικίες, δημιουργούνται πανελλήνια ιερά, αρχίζουν οι Ολυμπιακοί Αγώνες και ιδρύονται αστικοί ναοί. Ακόμη, εμφανίζεται η αλφαβητική γραφή και διαδίδεται η επική ποίηση.

Οι Έλληνες και η γλώσσα τους

Τον 8ο αιώνα π.Χ. αρχίζει να σχηματίζεται η πόλη-κράτος. Ενώ κάθε πόλη-κράτος είναι ανεξάρτητη, υπάρχει το αίσθημα της ενότητας ανάμεσα στους Έλληνες μέσα από τη γλώσσα, τις παραδόσεις, τους μύθους και τη θρησκεία.

Για την ελληνική γλώσσα μάθαμε στις σ. 23, 44.

Η ελληνική γλώσσα ανήκει στη μεγάλη οικογένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών. Δεν έχει όμως στενή σχέση με κάποια άλλη γλώσσα της ίδιας οικογένειας. Η ελληνική γλώσσα, όπως μάθαμε, έφτασε στο σημερινό ελλαδικό χώρο το 2000 π.Χ.

Η ελληνική γλώσσα ήταν χωρισμένη σε **διαλέκτους** που μιλιόνταν σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Οι κυριότερες ήταν η **δωρική**, η **αιολική** και η **ιωνική**. Παρ' όλες τις διαφορές, οι κάτοικοι μιας περιοχής καταλάβαιναν τη διάλεκτο μιας άλλης.

Μετά την καταστροφή του μυκηναϊκού πολιτισμού, οι μύθοι, όπως είδαμε, μιλούν για πληθυσμούς που πέρασαν από τον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο στα νησιά του Αιγαίου και στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας (ιωνική μετανάστευση). Η κατανομή των διαλέκτων δείχνει τις μετακινήσεις των πληθυσμών.

Περισσότερα για το αίσθημα της ενότητας στους Έλληνες δες στις σ. 75, 86.

Ο Όμηρος χρησιμοποιεί τα ονόματα **Ελλάς** και **Έλλην** αποκλειστικά σχεδόν για μια περιοχή της νότιας Θεσσαλίας και τους κατοίκους της. Οι ονομασίες αυτές εξαπλώθηκαν σιγά σιγά, χωρίς όμως να μπορούμε να πούμε πότε ακριβώς. Πάντως τον 8ο αιώνα π.Χ. οι ονομασίες αυτές χρησιμοποιούνται πια για όλη την περιοχή όπου μιλιούνται τα ελληνικά. Εξάλλου τον αιώνα αυτό αναπτύσσονται πολύ γρήγορα οι επικοινωνίες και οι άνθρωποι στον ελλαδικό χώρο αρχίζουν να καταλαβαίνουν ότι μοιάζουν μεταξύ τους και ότι ξεχωρίζουν από τον έξω κόσμο. Εκτός από την κοινή γλώσσα και την κοινή αλφαβητική γραφή –παρά τις τοπικές διαφορές– έχουν τους ίδιους θεούς, που τους λατρεύουν με τον ίδιο περίπου τρόπο. Την ίδια εποχή, όπως είπαμε, ιδρύονται τα πανελλήνια ιερά και αρχίζουν οι Ολυμπιακοί Αγώνες. Άλλα κοινά πολιτιστικά στοιχεία είναι η διάδοση των επών, η λατρεία των ηρώων, οι κοινοί **μύθοι** και οι κοινές παραδόσεις.

Αργότερα, κατά τους Περσικούς Πολέμους (492–479 π.Χ.), αν και πολλές ελληνικές πόλεις-κράτη έχουν μεταξύ τους ανταγωνισμό, ενώνονται για να πολεμήσουν έναν κοινό εξωτερικό εχθρό. Όπως είπε ένας σύγχρονος ιστορικός, «η Περσία έδωσε στους Έλληνες την ταυτότητά τους ή τουλάχιστον την ευκαιρία να την αναγνωρίσουν». Μάλιστα, μετά τη νίκη τους εναντίον του Πέρση βασιλιά στις Πλαταιές (479 π.Χ.), 31 πόλεις-κράτη αφιέρωσαν στο θεό Απόλλωνα στους Δελφούς έναν τρίποδα.

Η εικονογραφία των αγγείων

Τη 2η χιλιετία π.Χ. τα αγγεία και οι τοιχογραφίες ήταν διακοσμημένα με παραστάσεις. Από το 1100 π.Χ. περίπου τα αγγεία είναι διακοσμημένα μόνο με γραμμικά σχέδια. Λίγο πριν από τα μέσα του 8ου π.Χ. αιώνα, τα αγγεία άρχισαν να διακοσμούνται με σκηνές που αφηγούνται μια ιστορία.

Οι καλλιτέχνες της εποχής εμπνέονται από τις ιστορίες των ηρώων. Οι ιστορίες αυτές διαδίδονται με την επική ποίηση τον 8ο αιώνα π.Χ.

3.14

Γεωμετρικός αμφορέας που απεικονίζει νεκρή γυναίκα πάνω σε νεκρικό κρεβάτι και μορφές που τη θρηνούν, 8ος αιώνας π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Οι περισσότερες παραστάσεις στα αγγεία του 8ου αιώνα π.Χ. εικονίζουν σκηνές από την καθημερινή ζωή. Έτσι, από τις παραστάσεις αυτές μαθαίνουμε τα έθιμα της εποχής. Τα πιο εντυπωσιακά παραδείγματα είναι οι κρατήρες, αγγεία μεγάλου μεγέθους που τα έβαζαν πάνω στους τάφους των αντρών της αριστοκρατίας.

3.15

Γεωμετρικός κρατήρας που απεικονίζει ίσως την αρπαγή της Αριάδνης από το Θησέα και ένα πλοίο με δύο σειρές κωπηλάτες, 730 π.Χ. περίπου. Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

3.16

Γεωμετρικός κρατήρας που απεικονίζει μεταφορά νεκρού πάνω σε άρμα. Υπάρχουν πολλές μορφές που θρηνούν και στο κάτω μέρος του αγγείου πομπή αρμάτων, 8ος αιώνας π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ένα άλλο θέμα που εμφανίζεται σε αγγεία του 8ου αιώνα π.Χ. είναι οι παραστάσεις πλοίων και οι μάχες. Οι παραστάσεις πλοίων δείχνουν ότι τα θαλασσινά ταξίδια της εποχής αυτής ήταν συχνά. Αυτό συνέβαινε γιατί υπήρχαν εμπορικές ανταλλαγές και ιδρύονταν οι πρώτες αποικίες. Την εποχή αυτή υπήρχαν μεγάλα φορτηγά ιστιοφόρα με 20 έως 50 κουπιά.

Κάποιες άλλες σκηνές απεικονίζουν ιστορίες εμπνευσμένες μάλλον από τους μύθους. Αυτό συμβαίνει συχνά στους επόμενους αιώνες, στην τέχνη της Αρχαϊκής και της Κλασικής Εποχής.

Η αποικιακή εξάπλωση

Μετά την απομόνωση των Σκοτεινών Αιώνων, πρώτοι οι Ευβοείς ήρθαν σε επαφή με την Ανατολή και κυρίως με τους Φοίνικες. Οι επαφές αυτές ξεκίνησαν τον 11ο αιώνα π.Χ. Από το 10ο αιώνα π.Χ. όμως, η ευβοϊκή παρουσία στην Ανατολή και στην Κύπρο γίνεται πιο έντονη. Αυτό κρατάει μέχρι τα τέλη του 8ου αιώνα π.Χ.

Για τους Φοίνικες θα μιλήσουμε στις σ. 59–60.

Για τους Ετρούσκους θα μάθουμε περισσότερα στο κεφ. 4.

Οι Ευβοείς επίσης ήταν εκείνοι που πρώτοι κινήθηκαν στη δυτική Μεσόγειο. Έμποροι από την Εύβοια είχαν ήδη στην αρχή του 8ου αιώνα π.Χ. επαφές με κατοίκους της ιταλικής χερσονήσου, δηλαδή της **Ετρουρίας** στο Βορρά και της **Καμπανίας** στο Νότο. Στην περιοχή υπήρχαν πολλά μεταλλεύματα, ειδικά σίδηρος. Έτσι αναπτύχθηκαν σημαντικές εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στον ελλαδικό χώρο και στις παραπάνω περιοχές. Μέσα από την επαφή με την Ετρουρία, οι Ευβοείς δεν απέκτησαν μόνο πρόσβαση στα μέταλλα, αλλά γνώρισαν και ένα διαφορετικό λαό, διαφορετικά οργανωμένο, τους Ετρούσκους.

Για τις αποικίες θα μάθουμε στο κεφ. 4.

Μετά τις πρώτες αυτές εμπορικές επαφές, οι πρώτοι που ίδρυσαν **αποικία** στη δυτική Μεσόγειο ήταν οι Ευβοείς. Ο οικισμός των **Πιθηκουσών** ήταν η πρώτη ελληνική αποικία στην περιοχή: ένας διεθνής **εμπορικός σταθμός**. Το δραστήριο βιοτεχνικό κέντρο που βρέθηκε εκεί δείχνει ότι το εμπόριο των μετάλλων ήταν μια κερδοφόρα επιχείρηση για τους κατοίκους.

Το τελευταίο τρίτο του 8ου αιώνα π.Χ. άποικοι από τον ελλαδικό χώρο κατοίκησαν πολυάριθμα μέρη της Σικελίας και της Ιταλικής χερσονήσου.

3.17

Χάλκινο αγαλματίδιο από την Ολυμπία, 8ος αιώνας π.Χ. Ολυμπία (Πελοπόννησος), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Τα ιερά και οι Ολυμπιακοί Αγώνες

Βλέπε τα ιερά στο χάρτη 3.13.

Τον 8ο αιώνα π.Χ. οι ναοί χτίζονται για πρώτη φορά μέσα στους οικισμούς. Παράλληλα αυξάνονται σημαντικά οι προσφορές (**αναθήματα**) προς τους θεούς. Από αυτό μπορούμε να καταλάβουμε πως όλοι οι κάτοικοι του οικισμού λάτρευαν την ίδια θεότητα. Σε ορισμένα ιερά έρχονται προσκυνητές από άλλους τόπους και κάνουν προσφορές οι ντόπιοι αλλά και οι κάτοικοι άλλων περιοχών. Κάποια από αυτά τα ιερά γίνονται σιγά σιγά τόπος λατρείας για όλους τους Έλληνες: είναι τα ιερά της **Ολυμπίας**, των **Δελφών**, της **Δωδώνης** και της **Δήλου**.

Οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες χρονολογούνται, σύμφωνα με την παράδοση, το 776 π.Χ. Τότε κάποιοι από τους προσκυνητές στην Ολυμπία πήραν ίσως μέρος σε κάποιον αγώνα.

Τον 8ο αιώνα π.Χ. τα αναθήματα στην Ολυμπία γίνονται περισσότερα και η ποιότητά τους βελτιώνεται. Αυτό δείχνει ότι καθιερώθηκαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες. Δείχνει όμως και κάτι άλλο: ότι, στην αρχή τουλάχιστον, έπαιρναν μέρος στους Ολυμπιακούς Αγώνες μόνο πλούσιοι που ήθελαν να γίνουν γνωστοί πέρα από την τοπική τους κοινότητα.

Για τους Ολυμπιακούς Αγώνες θα μάθουμε περισσότερα στο κεφ. 4.

Η αλφαβητική γραφή

Τον 8ο αιώνα π.Χ. οι κάτοικοι του ελλαδικού χώρου δανείζονται την **αλφαβητική γραφή από τους Φοίνικες**. Η γραφή δεν είναι πια συλλαβική, όπως η Γραμμική Β, όπου κάθε σύμβολο είναι μια συλλαβή. Είναι αλφαβητική, χρησιμοποιεί δηλαδή ένα σύμβολο για κάθε σύμφωνο και κάθε φωνήεν ξεχωριστά.

Στους πολιτισμούς της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου, όπως είδαμε, γραφή γνώριζε μόνο μια ξεχωριστή τάξη, οι γραφείς. Αλλά και στα μινωικά και στα μυκηναϊκά ανάκτορα μόνο οι γραφείς φαίνεται ότι γνώριζαν τα περίπλοκα σύμβολα της Γραμμικής γραφής και έγραφαν με αυτά.

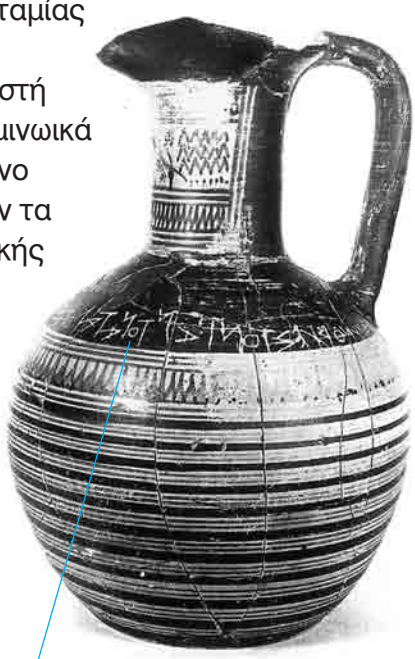

3.18

Πήλινο αγγείο πάνω στο οποίο είναι χαραγμένη μια αλφαβητική επιγραφή. Βρέθηκε στον Κεραμεικό της Αθήνας, δεύτερο μισό 8ου αιώνα π.Χ.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

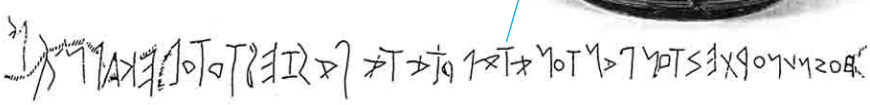

Τον 8ο αιώνα π.Χ. όμως, στον ελλαδικό χώρο τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά. Δεν υπάρχει πια ειδική τάξη γραφέων. Η γραφή πλέον αποκτά ένα ρόλο τελείως διαφορετικό απ' ό,τι στα βασίλεια της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου: χρησιμοποιείται για τις ανάγκες της επικοινωνίας και της έκφρασης γενικότερα. Τα αλφαβητικά κείμενα γράφονται από τους ανθρώπους για προσωπική τους ευχαρίστηση. Δεν έχουμε λοιπόν εδώ ούτε βασιλικές επιγραφές ούτε χρονικά που μιλούν για νικηφόρες εκστρατείες πέρα από τα σύνορα. Αντίθετα έχουμε κείμενα, όπως η επιγραφή από την Κύμη, την ευβοϊκή αποικία στην Ιταλία, που λέει:

> Είμαι η λήκυθος της Ταταίης, όποιος με κλέψει να τυφλωθεί.

Οι αλφαβητικές επιγραφές όμως δε μας λένε πού, πώς και πότε ακριβώς χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το ελληνικό αλφάβητο. Μάλλον οι Έλληνες πήραν το φοινικικό αλφάβητο όταν ήρθαν σε επαφή με τους Φοίνικες σε κάποιο τόπο της ανατολικής Μεσογείου. Πιθανόν οι μικτοί γάμοι να δημιούργησαν δίγλωσσες οικογένειες κι έτσι το αλφάβητο να πέρασε στους Έλληνες. Επειδή οι Ευβοείς διατηρούσαν τις πιο στενές σχέσεις με τους Φοίνικες, μάλλον έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διάδοση της αλφαβητικής γραφής. Η γραφή ήταν εύκολη κι αυτό έκανε αρκετούς Έλληνες να τη μάθουν.

> Το ελληνικό αλφάβητο πήρε τα σχήματα των γραμμάτων από το αλφάβητο που χρησιμοποιούσαν οι Φοίνικες. Οι αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν τα γράμματά τους «φοινίκεια γράμματα» και ο Ηρόδοτος μας λέει ότι το ελληνικό αλφάβητο κατάγεται από το φοινικικό. Οι Έλληνες προσάρμοσαν το φοινικικό αλφάβητο στις ανάγκες της γλώσσας τους και τελειοποίησαν την αλφαβητική γραφή, προσθέτοντας τα φωνήεντα.

Η διάδοση της επικής ποίησης και η λατρεία των ηρώων

Τον 8ο αιώνα π.Χ., ο ποιητής Όμηρος έδωσε στα ηρωικά **έπη**, *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια*, τη σημερινή τους μορφή. Αρχικά τα έπη μεταδίδονταν προφορικά, για αιώνες, από πλανόδιους **αοιδούς** (τραγουδιστές) και αργότερα γράφτηκαν.

> Τα ομηρικά έπη έχουν μεγάλη λογοτεχνική αξία, γιατί είναι από τα ωραιότερα και ζωντανότερα ποιήματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας. Περιέχουν όμως και πολύτιμες πληροφορίες, που βοηθούν τους ιστορικούς να μάθουν για την κοινωνία και τον τρόπο ζωής. Ωστόσο δεν είναι πάντα εύκολο να καταλάβουμε ποια στοιχεία ανήκουν σε κάθε εποχή.

Ο Όμηρος αναφέρει ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της πόλης-κράτους, για την οποία θα μιλήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι η αγορά, τα δημόσια κτίρια και ο ναός μέσα στην πόλη, που είναι αφιερωμένος στην πολιούχο θεότητα. Στην *Οδύσσεια* μάλιστα αναφέρεται και το Μαντείο των Δελφών. Επίσης, για πρώτη φορά, οι δώδεκα θεοί του Ολύμπου εμφανίζονται όλοι μαζί στα ομηρικά έπη.

Μετά τα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ., οι άνθρωποι αρχίζουν να **λατρεύουν τους ήρωες** στους τάφους της Εποχής του Χαλκού ή ακόμη και σε νεότερους τάφους και ιερά. Οι ήρωες είναι είτε «ζωντανοί», όπως αυτοί της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*, είτε «νεκροί», δηλαδή ανώνυμοι άνθρωποι που μετά το θάνατό τους τιμούνται σαν ήρωες.

Οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι συμφωνούν ότι η λατρεία των ηρώων έχει στενή σχέση με τη γένεση της πόλης-κράτους, αλλά και με τα ομηρικά έπη. Την ίδια εποχή, όπως είδαμε, εμφανίζονται οι αφηγηματικές σκηνές πάνω στα αγγεία. Άρα η λατρεία των ηρώων, η διάδοση των επών και οι σκηνές στα αγγεία έχουν σχέση μεταξύ τους και δείχνουν ότι το δεύτερο μισό του 8ου αιώνα π.Χ. οι κοινωνικές ομάδες αναζητούν κάτι καινούργιο. Αυτό το καινούργιο έρχεται όταν δημιουργείται η πόλη-κράτος.

Δ. Η ανατολική Μεσόγειος και η Εγγύς Ανατολή

Η Νεο-Ασσυριακή Αυτοκρατορία

3.19

3.20

Ανάγλυφο όπου απεικονίζεται η πολιορκία μιας πόλης από τα ασσυριακά στρατεύματα, 850 π.Χ. περίπου. Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο πώς κατέρρευσαν οι κυριότερες πολιτικές δυνάμεις της Εγγύς Ανατολής. Η περίοδος μετά το 1200 π.Χ. στην Εγγύς Ανατολή δεν είναι «σκοτεινή», όπως στον ελλαδικό χώρο. Για την ιστορία της περιοχής έχουμε αρκετά στοιχεία γιατί συνεχίζουν να υπάρχουν γραπτές πηγές.

Στην περιοχή δεν υπάρχει πολιτική ενότητα και λείπει μια πολιτική δύναμη που να κυριαρχεί.

Γύρω στα τέλη του 10ου αιώνα π.Χ. όμως εμφανίζεται μια νέα πολιτική οργάνωση. Οι Ασσύριοι βασιλιάδες κάνουν μεγάλες εκστρατείες και ιδρύουν τη Νεο-Ασσυριακή Αυτοκρατορία. Με τις εκστρατείες αυτές η Ασσυρία επεκτείνεται και τα σύνορά της ισχυροποιούνται.

Σ' όλη τη διάρκεια του 9ου και του 8ου αιώνα π.Χ. οι Ασσύριοι πολεμούν εναντίον των γειτονικών λαών. Έτσι τα μικρά κράτη της Μεσοποταμίας και της Συροπαλαιστίνης χάνουν την ανεξαρτησία τους.

Τα ανάκτορα των Ασσυρίων ήταν από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα οικοδομήματα της εποχής. Χτίστηκαν για να προβάλλουν τη δύναμη του βασιλιά, αλλά και για να προκαλούν το θαυμασμό και το φόβο στο λαό.

3.21

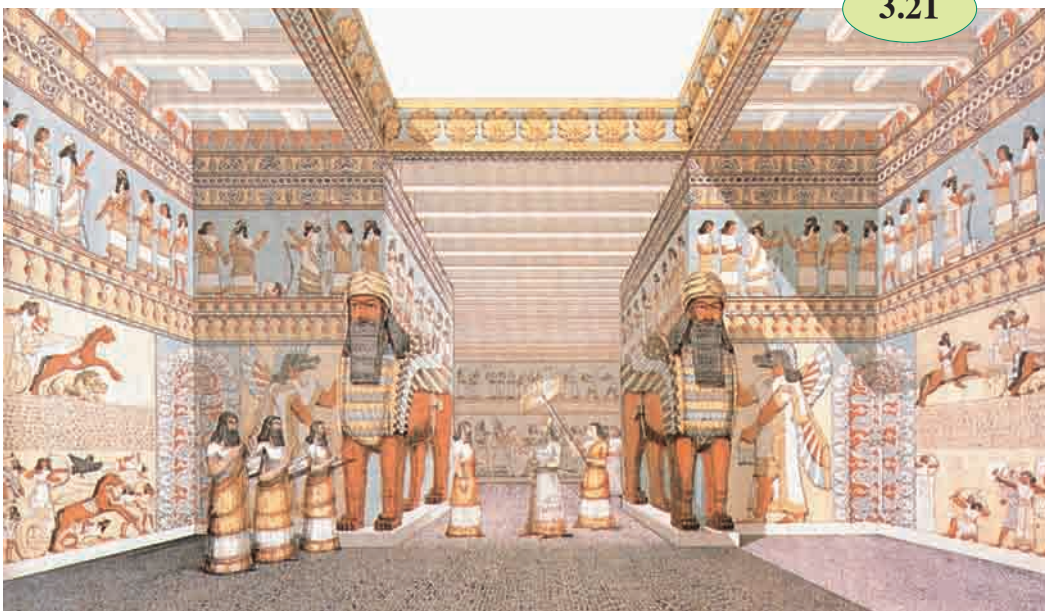

Αναπαράσταση νεο-ασσυριακού ανακτόρου από τον 8ο αιώνα π.Χ. Βλέπουμε αγάλματα φτερωτών ταύρων με ανθρώπινο κεφάλι που φρουρούσαν τις πύλες.

Οι Εβραίοι

Κατά την περίοδο της Βασιλείας του Σολομώντα, που ήταν ο διάδοχος του βασιλιά Δαβίδ, το Βασίλειο του **Ισραήλ** είχε ευημερία και ειρήνη. Όμως μετά το θάνατό του, το 922 π.Χ., το βασίλειο χωρίστηκε σε δύο τμήματα: το Ισραήλ στο Βορρά και την Ιουδαία στο Νότο. Οι Εβραίοι δεν μπόρεσαν στη συνέχεια να διατηρήσουν για πολύ την ανεξαρτησία τους. Έτσι οι Ασσύριοι κυρίεψαν το Ισραήλ στο τέλος του 8ου αιώνα π.Χ. Η Ιουδαία κατακτήθηκε αργότερα, το 586 π.Χ., από τους Βαβυλώνιους, οι οποίοι κατέστρεψαν την Ιερουσαλήμ και εξόρισαν τους Εβραίους.

Οι Φοίνικες

Οι μεγάλες αναταραχές άφησαν τις παραλιακές πόλεις της συροπαλαιστινιακής ακτής ελεύθερες από κάθε κυριαρχία. Έτσι, μετά το 1200 π.Χ. οι πόλεις αυτές αναπτύχθηκαν σε ανεξάρτητες πόλεις-κράτη και οι κάτοικοί τους είναι γνωστοί ως **Φοίνικες**.

Δες το χάρτη 3.23.

Για πολλούς αιώνες οι Φοίνικες κυριαρχούσαν στο εμπόριο στη Μεσόγειο και στην Εγγύς Ανατολή: από την Αίγυπτο, την Αραβική χερσόνησο και τη Μεσοποταμία μέχρι την Ιβηρική χερσόνησο και τη βόρεια Αφρική. Ανάμεσα στα εμπορεύματα που μετέφεραν ήταν μεταλλεύματα, πάπυρος και σχοινί από την Αίγυπτο, ξυλεία (κέδροι από το Λίβανο, κυπαρίσσια, πεύκα, δρυς), λάδι από κέδρο (απαραίτητο στους Αιγύπτιους για την ταρίχευση), ζώα (βοοειδή, κατσίκες, αρνιά, άλογα, καμήλες), κρασί, δημητριακά, αλάτι και παστά ψάρια, μέλι, ξηροί καρποί και φρέσκα φρούτα (χουρμάδες, σύκα, ρόδια, αχλάδια). Ακόμη μετέφεραν μπαχαρικά, αβγά στρουθοκαμήλου και ήλεκτρο (κεχριμπάρι).

3.22

ΦΟΙΝΙΚΙΚΕΣ ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Φοινικικός αποικισμός
Ο χάρτης δείχνει τις φοινικικές πόλεις-κράτη και τις πορείες των φοινικικών πλοίων στη Μεσόγειο. Οι Φοίνικες, από τα μέσα του 9ου αιώνα π.Χ. μέχρι και τα τέλη του 8ου αιώνα π.Χ., δημιούργησαν αποικίες και εμπορικούς σταθμούς σε στρατηγικά σημεία, απ' όπου περνούσαν τα καράβια ταξιδεύοντας από την Ανατολή στη Δύση. Η σημαντικότερη αποικία των Φοινίκων ήταν η Καρχηδόνα στις ακτές της σημερινής Τυνησίας, στη βόρεια Αφρική.

ΦΟΙΝΙΚΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ-ΚΡΑΤΗ ΙΣΡΑΗΛ ΚΑΙ ΙΟΥΔΑΙΑ

3.23

Οι κυριότερες φοινικικές πόλεις-κράτη: Σιδώνα, Τύρος, Γιάφα και το Κίτιο στην Κύπρο. Ακόμη βλέπουμε τα βασίλεια του Ισραήλ και της Ιουδαίας.

Ήδη από το 10ο αιώνα π.Χ. οι Φοίνικες ήταν γνωστοί θαλασσοπόροι. Μαθαίνουμε μάλιστα από τις πηγές ότι είχαν υπογράψει μια εμπορική συμφωνία με το βασιλιά του Ισραήλ για την ανταλλαγή προϊόντων.

Για να μπορούν να έχουν πρώτες ύλες, οι Φοίνικες πλήρωναν φόρο υποτέλειας στους Ασσύριους. Στα τέλη του 9ου αιώνα π.Χ. όμως οι Ασσύριοι έφτασαν για πρώτη φορά ως τις ακτές της Μεσογείου. Αύξησαν τους φόρους και αυτό είχε ως συνέπεια τη στροφή των Φοινίκων προς τη θάλασσα: δημιουργήθηκε έτσι ένα πρώτο κύμα φυγής. Είναι η εποχή που οι Φοίνικες μετακινούνται προς την Κύπρο, όπου ιδρύουν το Κίτιο. Λίγο αργότερα ιδρύουν και την **Καρχηδόνα** στη βόρεια Αφρική.

Το δεύτερο κύμα μετακίνησης πληθυσμών από την Ανατολή προς την Κύπρο, τα Δωδεκάνησα, την Κρήτη και το Αιγαίο φαίνεται ότι ξεκίνησε μετά το 750 π.Χ., όταν ο ηγεμόνας της Ασσυρίας υπέταξε την Τύρο και τη Βύβλο. Μέχρι το τέλος του 8ου αιώνα π.Χ. η Κιλικία έγινε επαρχία της Ασσυρίας, ενώ και η Κύπρος φαίνεται ότι εξαρτιόταν από τον Ασσύριο βασιλιά.

Κεφάλαιο 4

Η Αρχαϊκή Εποχή
Οι αιώνες των μεταρρυθμίσεων
700–480 π.Χ.

Για την Αρχαϊκή Εποχή, όπως και για τις άλλες περιόδους που εξετάσαμε ως τώρα, σημαντική πηγή πληροφοριών είναι τα αρχαιολογικά ευρήματα από τις ανασκαφές. Γι' αυτή την εποχή όμως έχουμε περισσότερα και διαφορετικά στοιχεία: επιγραφές σε πέτρα, παπύρους με κείμενα από την Αίγυπτο, ποιήματα, αλλά και κείμενα, που γράφτηκαν όμως πολύ μετά τα γεγονότα που αφηγούνται. Μια από τις κυριότερες πηγές είναι ο ιστορικός **Ηρόδοτος** που γράφει τον 5ο αιώνα π.Χ.

Την Αρχαϊκή Εποχή γίνονται σημαντικές μεταρρυθμίσεις (αλλαγές). Αυτές οι αλλαγές (ο σχηματισμός της πόλης-κράτους, οι αποικίες, η γραφή) είχαν ξεκινήσει ήδη τον τελευταίο αιώνα της Γεωμετρικής Εποχής. Την Αρχαϊκή Εποχή αλλάζει η κοινωνία, τα πολιτεύματα (δηλαδή η μορφή της εξουσίας) και η τέχνη. Οι παλιότεροι ιστορικοί ονόμασαν την εποχή αυτή Αρχαϊκή, επειδή πίστευαν ότι ήταν η πρώιμη (αρχαϊκή) μορφή της Κλασικής Εποχής.

Α. Η άνοδος της πόλης-κράτους

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, πριν από τον 8ο αιώνα π.Χ. η κοινωνία ήταν οργανωμένη με βάση τις φυλές. Από τα μέσα του 8ου π.Χ. αιώνα, σταδιακά, σε πολλά μέρη του αρχαίου ελληνικού κόσμου, οι άνθρωποι συνδέονται μεταξύ τους όχι επειδή είναι συγγενείς, αλλά επειδή είναι πολίτες, μέλη δηλαδή της ίδιας πόλης-κράτους.

Τι είναι πόλη-κράτος;
Η πόλη-κράτος είναι μια ιδιαίτερη μορφή πολιτικής οργάνωσης που τη συναντάμε σε διάφορες περιοχές του αρχαίου κόσμου ήδη από την 3η χιλιετία π.Χ. (Μεσοποταμία, Συροπαλαιστίνη, Ιταλική χερσόνησος). Με τον όρο «πόλη-κράτος» εννοούμε ένα μικρό σε έκταση κράτος. Το κράτος αυτό αποτελείται από το **άστυ** και τη χώρα, δηλαδή την αγροτική περιοχή που βρίσκεται γύρω από το άστυ.

Η ελληνική πόλη-κράτος και τα χαρακτηριστικά της

Ο όρος πόλη-κράτος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τα μικρά κράτη που υπήρχαν στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Η αύξηση του πληθυσμού βοήθησε στη δημιουργία της πόλης-κράτους. Για να δημιουργηθεί η πόλη-κράτος ενώθηκαν σταδιακά οι διάφοροι οικισμοί. Όπως είδαμε, ήδη από τη Γεωμετρική Εποχή, η βασιλεία παρακμάζει και η εξουσία περνάει στα χέρια μιας μικρής ομάδας, των αριστοκρατών. Σε αρκετές όμως περιοχές του ελλαδικού χώρου παραμένει η βασιλεία μέχρι και τη Ρωμαϊκή Εποχή. Σε άλλες περιοχές πάλι, το πολίτευμα γίνεται άλλοτε ολιγαρχικό και άλλοτε δημοκρατικό.

Για τα πολιτεύματα θα μάθουμε περισσότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Στην οργάνωση της πόλης-κράτους βοήθησε και η **διάδοση του νομίσματος**. Με το νόμισμα η πόλη-κράτος λειτουργούσε καλύτερα. Σε νόμισμα πληρώνονταν πια οι φόροι και τα πρόστιμα. Με τα χρήματα αυτά η πόλη-κράτος μπορούσε να χτίζει ναούς και να πληρώνει στρατό. Το νόμισμα συμβόλιζε την ανεξαρτησία της πόλης-κράτους, αφού μόνο οι ανεξάρτητες πόλεις-κράτη μπορούσαν να έχουν δικό τους νόμισμα. Σιγά σιγά το νόμισμα έγινε το μέσο για την ανάπτυξη του εμπορίου.

Ο πληθυσμός της πόλης-κράτους αποτελείται από τους **πολίτες**, τους **ξένους** (ή **μετοίκους**) και τους **δούλους**. Στην **οικονομία** της πόλης-κράτους βοηθούν όλοι, ο καθένας όμως έχει διαφορετικές ασχολίες.

Το ποιος είναι πολίτης διαφέρει σε κάθε πόλη-κράτος. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι πολίτες γίνονται όσοι ενήλικες έχουν πατέρα που είναι πολίτης.
Οι πολίτες αποτελούν το **δήμο**. Εκείνη την εποχή, όπως και τις επόμενες, οι γυναίκες δεν ανήκουν στους πολίτες.

Β. Αποικισμός – Η ελληνική εξάπλωση στη Μεσόγειο και στον Εύξεινο Πόντο

Ελληνικός αποικισμός
Από τα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ. περίπου μέχρι και τον 5ο αιώνα π.Χ. πολλές από τις πόλεις-κράτη του νότιου ελλαδικού χώρου και της δυτικής Μικράς Ασίας ίδρυσαν περισσότερες από 100 αποικίες και εμπορικούς σταθμούς σ' όλες τις ακτές της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου.

4.1

Οι άνθρωποι ήθελαν να ελέγχουν ορισμένες περιοχές απ' όπου περνούσαν πλοία. Από τα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ. ιδρύθηκαν αποικίες, κυρίως από τους Μεγαρείς και τους Κορίνθιους, στη Σικελία και στα νότια της Ιταλικής χερσονήσου. Ήταν μάλιστα τόσο πολλές οι αποικίες αυτές, που η περιοχή ονομάστηκε αργότερα **Μεγάλη Ελλάδα**.

Από τον 7ο αιώνα π.Χ. άρχισαν να ιδρύονται αποικίες και σε άλλες περιοχές, όπως στις βόρειες ακτές του Αιγαίου, στην Προποντίδα, στον Εύξεινο Πόντο, αλλά και στα παράλια της Αφρικής, της σημερινής Γαλλίας και της Ισπανίας. Ορισμένες από αυτές έγιναν σημαντικά εμπορικά κέντρα, ιδιαίτερα για την εξαγωγή δημητριακών.

Τα αίτια εξάπλωσης του αποικισμού

Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο ότι οι πρώτοι Έλληνες που ίδρυσαν αποικίες ήταν οι Ευβοείς. Η αναζήτηση **μεταλλευμάτων** ήταν η κύρια αιτία αυτής της μετανάστευσης. Άλλη αιτία ήταν η **αύξηση του πληθυσμού** και η **ανεπάρκεια καλλιεργήσιμης γης**.

Η **εξέλιξη της ναυπηγικής** και η κατασκευή μεγάλων πλοίων βοήθησε πολύ στις μετακινήσεις. Πολλά πλοία μπορούσαν πια να μεταφέρουν πάνω από 100 τόνους και να κάνουν μακρινά ταξίδια.

Τα καράβια που περνούσαν από τα στενά του Ελλήσποντου και του Βόσπορου έφερναν από την περιοχή του Εύξεινου Πόντου δούλους, δέρματα, ξυλεία και σιτάρι. Μέσα από τα στενά, που χωρίζουν τη Σικελία

4.2

Οι Συρακούσες (Σικελία, Ιταλία) ήταν αποικία των Κορινθίων. Στη φωτογραφία φαίνεται η πόλη όπως είναι σήμερα.

4.3

Έμποροι ζυγίζουν εμπορεύματα. Από μελανόμορφο αμφορέα, 540 π.Χ. Νέα Υόρκη (ΗΠΑ), Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης.

από την Ιταλική χερσόνησο, τα καράβια έφταναν στην **Ετρουρία** και αγόραζαν σίδηρο και σιτάρι.

Άλλα αίτια του αποικισμού μπορεί να είναι οι **κοινωνικές και πολιτικές αναταραχές** ή οι **φυσικές καταστροφές**.

4.4

Εμπορικό πλοίο του τέλους του 6ου αιώνα π.Χ. που διακοσμούσε αγγείο. Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

Πώς ιδρύεται μια αποικία

Σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς, συνήθως οι πόλεις-κράτη έστελναν απεσταλμένους στο Μαντείο των Δελφών, για να ρωτήσουν πού θα έπρεπε να ιδρύσουν αποικία. Μετά οριζόταν ένας αρχηγός, ο **οικιστής**. Η πόλη-κράτος απ' όπου έφευγαν οι άποικοι λεγόταν **μητρόπολη**.

Άποικοι γίνονταν είτε όποιοι ήθελαν να φύγουν είτε εκείνοι που όριζε η πόλη-κράτος (π.χ. ένας γιος από κάθε οικογένεια). Έτσι άλλοτε έφευγαν για τους καινούργιους τόπους ολόκληρες οικογένειες και άλλοτε μόνο άντρες που παντρεύονταν γυναίκες από τον ντόπιο πληθυσμό. Κάποιες φορές οι άποικοι προέρχονταν από δύο ή περισσότερες πόλεις-κράτη.

Μαζί τους οι άποικοι έπαιρναν και το **ιερό πυρ**, τη φωτιά δηλαδή που έκαιγε στο βωμό της πολιούχου θεότητας της μητρόπολης. Με αυτήν άναβαν το βωμό του νέου ναού στην αποικία.

Οι αποικίες ήταν ανεξάρτητες πόλεις-κράτη, αλλά είχαν δεσμούς με τη μητρόπολη. Έστελναν αντιπροσωπείες στις γιορτές που έκανε η μητρόπολη και όταν υπήρχε κίνδυνος ζητούσαν τη βοήθειά της. Κάποιες φορές όμως οι σχέσεις μεταξύ μητρόπολης και αποικίας ήταν εχθρικές, όταν για παράδειγμα η μια ανταγωνιζόταν την άλλη στο εμπόριο.

4.5

Αναπαράσταση σπιτιού από τους Επιζεφύριους Λοκρούς, αποικία στην Κάτω Ιταλία.

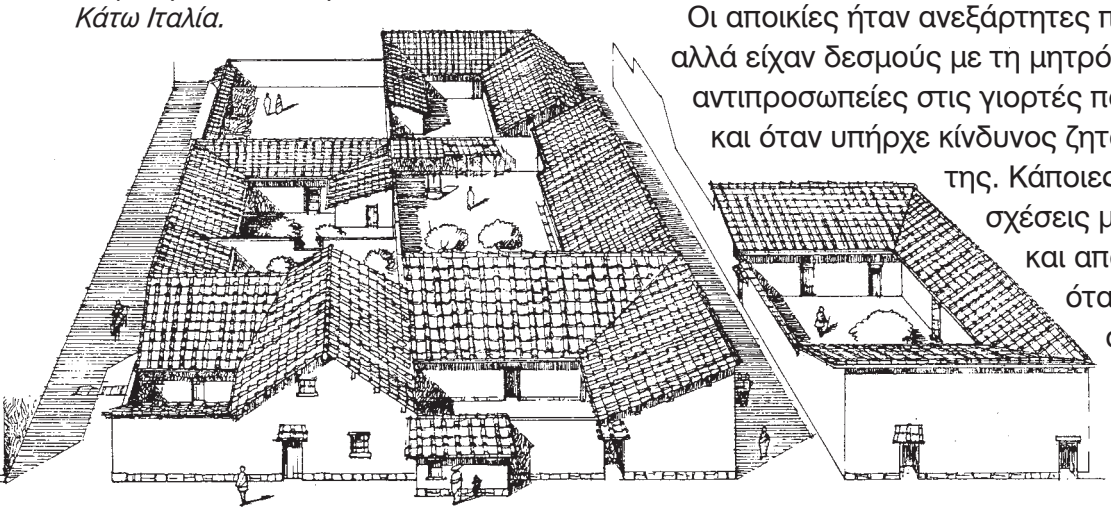

Άποικοι και ντόπιοι

Οι πληροφορίες που έχουμε για τις σχέσεις των αποίκων με τον ντόπιο πληθυσμό είναι πολύ λίγες. Γνωρίζουμε όμως ότι οι σχέσεις αυτές ήταν άλλοτε φιλικές και άλλοτε εχθρικές. Πολύ σημαντική για τις σχέσεις αποίκων και ντόπιων ήταν η διαθέσιμη γη. Άλλοτε έφτανε για να θρέψει και τους παλιούς κατοίκους και τους αποίκους, άλλοτε όμως όχι.

Μερικές φορές οι ντόπιοι ηγεμόνες διάλεγαν να έχουν καλές σχέσεις με τους αποίκους, για να γίνονται πιο ισχυροί. Έτσι, η κόρη του βασιλιά της **Μασσαλίας** πήρε για σύζυγο τον αρχηγό των αποίκων από τη **Φώκαια** της Μικράς Ασίας.

Εκτός από τις εμπορικές ανταλλαγές, οι ντόπιοι και οι άποικοι είχαν επαφές μέσα από τη θρησκεία. Σε πολλά **ιερά** που ίδρυσαν οι άποικοι υπήρχαν ελληνικές θεότητες, οι οποίες είχαν και κάποια χαρακτηριστικά τοπικών θεοτήτων. Οι θεότητες στα ιερά αυτά λατρεύονταν από τους αποίκους και από τους ντόπιους. Αυτό το γνωρίζουμε, γιατί τα **αφιερώματα** που βρέθηκαν εκεί είναι έργα ελληνικής και ντόπιας τέχνης.

4.6

Καθισμένη θεά σε θρόνο πήλινο. Ντόπιο σικελικό πήλινο έργο που βρέθηκε σε ιερό μαζί με ελληνικά αναθήματα, δεύτερο μισό 6ου αιώνα π.Χ. Συρακούσες (Ιταλία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η αλληλεπίδραση των πολιτισμών

Πρώτη συνέπεια του αποικισμού ήταν η εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού. Οι άποικοι έφερναν μαζί τους όλα τα χαρακτηριστικά της πόλης-κράτους που αναφέραμε (θεοί, λατρείες, πολεμική τέχνη, πολιτική οργάνωση, τέχνες και αλφαβητική γραφή).

Ο αποικισμός επηρέασε τους λαούς με τους οποίους ήρθαν σε επαφή οι Έλληνες. Για παράδειγμα, στις περιοχές που δεν υπήρχε γραφή οι Έλληνες έφεραν το αλφάβητο. Από την ευβοϊκή αποικία της Κύμης μεταδόθηκε το αλφάβητο στους λαούς που κατοικούσαν στην Ιταλική χερσόνησο. Έτσι και οι Ετρούσκοι υιοθέτησαν το ελληνικό αλφάβητο, το οποίο άλλαξαν για να ταιριάζει στη δική τους γλώσσα. Αλλά και τα ετρουσκικά έργα επηρεάστηκαν πολύ από την ελληνική τέχνη.

Οι Έλληνες είχαν επίσης μεγάλη επιρροή σε περιοχές που βρίσκονταν στο κέντρο της Ιταλικής χερσονήσου, για παράδειγμα στη **Ρώμη**. Αυτό το γνωρίζουμε από τα αντικείμενα ελληνικής τέχνης (πήλινα αγγεία και μεταλλικά σκεύη) που βρέθηκαν στην περιοχή. Η ντόπια επίσης παραγωγή φανερώνει την επιρροή της ελληνικής τέχνης, καθώς οι ντόπιοι τεχνίτες έμαθαν να κατασκευάζουν προϊόντα που προτιμούσαν οι άποικοι.

Με τις ανασκαφές μαθαίνουμε επίσης ότι οι Έλληνες άποικοι επηρέασαν τους κατοίκους και πιο μακρινών περιοχών, στη δυτική και κεντρική Ευρώπη, δηλαδή τους **Κέλτες**, που κατοικούσαν τότε στη σημερινή Γαλλία και στη δυτική Γερμανία. Επίσης επιρροές υπήρχαν στους **Σκύθες**, που κατοικούσαν στη σημερινή Ρουμανία, στην Ουκρανία και στη νότια Ρωσία.

4.7

Πήλινο άγαλμα του Απόλλωνα, έργο Ετρούσκου γλύπτη που επηρεάστηκε από την ελληνική γλυπτική, τέλος 6ου αιώνα π.Χ. Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο Βίλα Τζούλια.

4.8

Χρυσά ελάσματα με επιγραφές στα ετρουσκικά, αρχές 5ου αιώνα π.Χ. Περισσότερες από 13.000 ετρουσκικές επιγραφές έχουν έρθει στο φως με τις ανασκαφές.
Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο Βίλα Τζούλια.

Μια **δεύτερη συνέπεια του αποικισμού** ήταν η ανάπτυξη των εμπορικών ανταλλαγών στη Μεσόγειο από τις πόλεις-κράτη, τις μητροπόλεις δηλαδή, προς τις αποικίες και από τις αποικίες στους ντόπιους πληθυσμούς. Όπλα, πολυτελή σκεύη και υφάσματα, πήλινα αγγεία ήταν μερικά από τα προϊόντα των ανταλλαγών.

Στους Έλληνες ήταν έντονη η ανατολική επίδραση. Αυτό είναι φανερό τόσο στη μυθολογία όσο και στην τέχνη. Στη γλυπτική, αλλά και στα πήλινα αγγεία, χρησιμοποιούνται από τους καλλιτέχνες του ελληνικού κόσμου θέματα αγαπητά στους κατοίκους της Εγγύς Ανατολής και της Αιγύπτου, όπως σφίγγες και γρύπες, λιοντάρια, φυτά κ.ά. Γι' αυτό η τέχνη του 7ου αιώνα π.Χ. ονομάζεται **ανατολίζουσα**.

Αλληλεπιδράσεις και σχέσεις εμφανίζονται και στο πολιτικό πεδίο, όπως για παράδειγμα με συμμαχίες (ο τύραννος της Σάμου Πολυκράτης συμμάχησε με το φαραώ της Αιγύπτου κατά του Πέρση βασιλιά). Ακόμη, Έλληνες μισθοφόροι πολέμησαν στην Αίγυπτο εναντίον της ασσυριακής κυριαρχίας και στη Βαβυλωνία. Αλλά και οι Λυδοί υπήρξαν μάλλον το πρότυπο για το πολίτευμα της τυραννίδας.

4.9

Ασημένιο σκεύος που βρέθηκε σε τάφο της κεντρικής Ιταλίας και περιείχε τη στάχτη του νεκρού. Οι ντόπιοι μιμούνταν τα ταφικά έθιμα των αποίκων, 7ος αιώνας π.Χ.
Μοντεκανιάνο (Ιταλία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

4.10

Κεφάλι λίθινου αγάλματος πολεμιστή από την Ισπανία, αρχές 5ου αιώνα π.Χ.

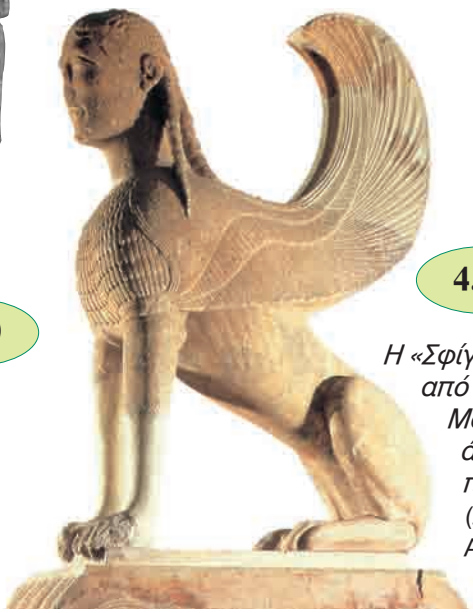

4.11

Η «Σφίγγα των Ναξίων» από τους Δελφούς. Μαρμάρινο άγαλμα, 560 π.Χ. περίπου. Δελφοί (Στερεά Ελλάδα), Αρχαιολογικό Μουσείο.

4.12

Χάλκινος κρατήρας που βρέθηκε στο Βιξ της Γαλλίας, 6ος αιώνας π.Χ.
Σατιγιόν σιρ Σεν (Γαλλία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η εξάπλωση των Ελλήνων είχε ως αποτέλεσμα την αλληλεπίδραση των πολιτισμών. Αυτό έφερε αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση, στην τέχνη αλλά και στο πολίτευμα.

Γ. Η πόλη-κράτος σε κρίση–Πολιτεύματα και νομοθέτες

Η κυριαρχία των ευγενών–Αριστοκρατία

Όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, σε πολλές πόλεις-κράτη, από τη Γεωμετρική Εποχή ήδη, η εξουσία πέρασε από τους βασιλιάδες στους αριστοκράτες. Οι αριστοκράτες στηρίζονταν στην ευγενική τους καταγωγή (έλεγαν μάλιστα ότι κατάγονται από παλιούς βασιλιάδες, ήρωες και ημίθεους). Η δύναμή τους βασιζόταν στη γη και στα πολλά βοσκοτόπια που είχαν. Τη γη των αριστοκρατών την καλλιεργούσαν κυρίως δούλοι. Με άλλα λόγια, στην αριστοκρατία είχαν εξουσία όσοι προέρχονταν από τις παλιές ισχυρές οικογένειες και την περιουσία τους την είχαν κληρονομήσει.

4.13

Χάλκινη πανοπλία και περικεφαλαία από τάφο του Άργους, τέλος 8ου αιώνα π.Χ. Ναύπλιο (Πελοπόννησος), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Αν και με τον αποικισμό οι άνθρωποι έλυσαν πολλά προβλήματα, η κοινωνία άρχισε από τον 7ο αιώνα π.Χ. να περνάει μια κρίση. Γιατί έγινε αυτό δεν μπορούμε να το πούμε σίγουρα. Πάντως η αγροτική κρίση, η δημιουργία της οπλιτικής φάλαγγας και η ανάπτυξη του εμπορίου μάλλον είχαν σχέση με αυτή την κρίση.

Η έλλειψη γης ήταν ο κύριος λόγος που έγιναν πολλοί πόλεμοι στα σύνορα. Αυτό άλλαξε την πολεμική τακτική: εκτός από το ιππικό, άρχισαν να χρησιμοποιούν και πεζικό. Το ιππικό το οργάνωναν οι αριστοκράτες, γιατί αυτοί μπορούσαν να τρέφουν άλογα. Στο πεζικό έπαιρναν μέρος οι τεχνίτες, οι έμποροι και οι ελεύθεροι αγρότες, που πολεμούσαν στην **οπλιτική φάλαγγα**. Επειδή όμως πια πολεμούσαν και όλοι αυτοί που δεν ήταν αριστοκράτες, άρχισαν να ζητούν ίσο μερίδιο από τα λάφυρα ή την κατακτημένη γη και στη συνέχεια περισσότερα δικαιώματα και συμμετοχή στην εξουσία.

4.14

Χάλκινο αγαλματάκι οπλίτη, 530 π.Χ. Σύβαρη (Ιταλία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

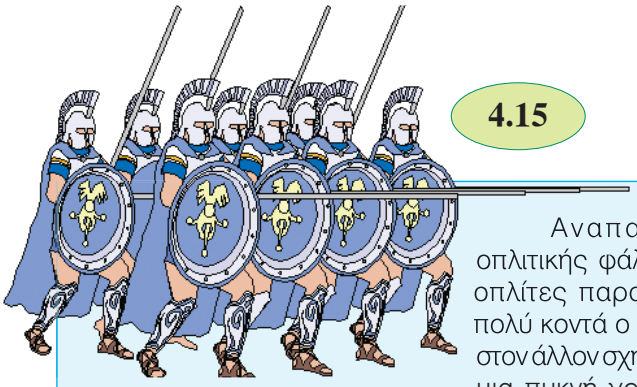

4.15

Αναπαράσταση οπλιτικής φάλαγγας. Οι οπλίτες παρατάσσονται πολύ κοντά ο ένας δίπλα στον άλλον σχηματίζοντας μια πυκνή γραμμή, που ονομάζεται φάλαγγα. Ο κάθε οπλίτης προστατεύει με την ασπίδα το αριστερό μισό του σώματός του και το δεξί μισό τού συμπολεμιστή του, ενώ η δική του δεξιά πλευρά προστατεύεται από την ασπίδα του οπλίτη που βρίσκεται στα δεξιά του. Έτσι ο κάθε ένας εξαρτάται από το διπλανό του και όλοι μαζί υπερασπίζονται την πόλη τους.

4.16

Τμήμα της διακόσμησης πήλινου αγγείου που φτιάχτηκε στην Κόρινθο στα 650–640 π.Χ. Δείχνει οπλίτες να μάχονται σε φάλαγγα. Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο Βίλα Τζούλια.

4.17

Κορινθιακό ασημένιο νόμισμα. Απεικονίζεται ο Πήγασος (φτερωτό άλογο), που ήταν έμβλημα της Κορίνθου, 525–500 π.Χ. Βερολίνο (Γερμανία), Κρατικά Μουσεία.

4.18

Αθηναϊκό ασημένιο τετράδραχμο που έκοψε ο Πεισίστρατος, 530–520 π.Χ. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

Τι ήταν η **αγροτική κρίση**; Ακόμη και μετά την αποικιακή εξάπλωση η γη δεν έφτανε. Ο κάθε αγρότης μοίραζε τη γη στα παιδιά του και έτσι κάποιοι πολίτες βρέθηκαν με τόσο λίγη γη που δεν μπορούσαν να ζήσουν. Πολλοί, για να πληρώσουν τα χρέη τους, πούλησαν στους αριστοκράτες όχι μόνο τη γη αλλά και την ίδια τους την ελευθερία. Η κατάσταση αυτή έκανε τους ανθρώπους να οργίζονται με τους αριστοκράτες.

Με την κρίση μπορεί να είχαν σχέση και όσοι είχαν αποκτήσει περιουσία ως τεχνίτες ή έμποροι και ήθελαν να καλυτερέψουν τη θέση τους στην κοινωνία.

Η κρίση στην πόλη-κράτος έφερε αλλαγές. Οι αλλαγές αυτές δεν έγιναν χωρίς προβλήματα ούτε έγιναν με τον ίδιο τρόπο και την ίδια στιγμή σε κάθε πόλη-κράτος. Σε ορισμένες μάλιστα περιοχές οι αλλαγές αυτές δεν έγιναν ποτέ και οι βασιλιάδες διατήρησαν την εξουσία. Σε ορισμένες περιπτώσεις την κρίση προσπάθησαν να λύσουν οι **νομοθέτες**. Μέχρι τον 7ο αιώνα π.Χ. επικρατούσε το εθιμικό δίκαιο, δηλαδή οι άγραφοι νόμοι, και οι αριστοκράτες το χρησιμοποιούσαν όπως τους εξυπηρετούσε.
Ο νομοθέτης, με τους νόμους που έφτιαχνε, επιδίωκε να εξασφαλίσει τη δικαιοσύνη. Οι αριστοκράτες που διοικούσαν δεν έκαναν πια ό,τι ήθελαν. Έπρεπε να ακολουθούν τους νόμους.

Σε πολλές όμως περιπτώσεις, όταν η καθιέρωση νόμων δε γινόταν πραγματικότητα ή αποτύγχανε, τότε κάποιος αριστοκράτης έβρισκε την ευκαιρία να πάρει όλη την εξουσία στα χέρια του.

Τυραννίδα

Τον 7ο και τον 6ο αιώνα π.Χ. σε πολλές ελληνικές πόλεις-κράτη η πολιτική εξουσία πέρασε, άλλοτε για λίγο και άλλοτε για περισσότερο, στα χέρια ενός μόνο ανθρώπου, του τυράννου. Το πολίτευμα που τότε καθιερωνόταν το ονόμαζαν τυραννίδα ή τυραννία.

> Η λέξη **τύραννος** στα αρχαία χρόνια έχει πολλές διαφορετικές σημασίες. Θα μπορούσαμε όμως γενικά να πούμε ότι τύραννος είναι αυτός που παίρνει αυθαίρετα την εξουσία.

Οι τύραννοι, για να έχουν όλη την εξουσία, σκότωναν πολλούς από τους αντιπάλους τους αριστοκράτες και μοίραζαν τις περιουσίες τους σ' αυτούς που τους υποστήριξαν. Υπόσχονταν ότι θα φρόντιζαν για τα συμφέροντα του δήμου, δηλαδή για τους γεωργούς, τους εμπόρους και τους τεχνίτες. Γίνονταν ακόμη αγαπητοί στο δήμο, επειδή ούτε πρόστιμα έβαζαν ούτε φυλάκιζαν ούτε υποδούλωναν όσους είχαν χρέη. Επίσης βοηθούσαν και την οικονομία των πόλεων-κρατών ενισχύοντας το εμπόριο και ιδρύοντας αποικίες. Με τα έσοδα από τους φόρους και την περιουσία των αντιπάλων τους έκαναν **σημαντικά δημόσια έργα**. Πολύ γνωστοί τύραννοι ήταν ο **Πολυκράτης** στη Σάμο, ο **Περίανδρος** στην Κόρινθο και ο **Πεισίστρατος** στην Αθήνα.

Για τον Πεισίστρατο θα μάθουμε περισσότερα στη σ. 71.

Ας δούμε όμως τη Σπάρτη και την Αθήνα, τις δύο πόλεις-κράτη για τις οποίες έχουμε τις περισσότερες πληροφορίες.

Σπάρτη και Λυκούργος–Ολιγαρχία

Όπως είπαμε, οι πόλεις-κράτη είχαν πρόβλημα, γιατί τους έλειπε καλλιεργήσιμη γη. Οι Σπαρτιάτες έλυσαν το πρόβλημα διαφορετικά από τις άλλες πόλεις-κράτη: αντί να ιδρύσουν αποικίες στο εξωτερικό, κατέλαβαν τη γειτονική Μεσσηνία, υποδούλωσαν τους Μεσσήνιους, που έγιναν είλωτες, και έτσι βρήκαν καλλιεργήσιμη γη. Οι είλωτες ήταν δούλοι και ανήκαν στην πόλη-κράτος. Γι' αυτό η ιστορία της Σπάρτης κατά τους επόμενους αιώνες είναι τόσο διαφορετική από των άλλων ελληνικών πόλεων-κρατών – για παράδειγμα, δε γνώρισε ποτέ τυραννίδα.

Για να μπορέσουν οι Σπαρτιάτες να ελέγχουν τους είλωτες και παράλληλα να προστατεύονται από τους γείτονές τους, έδωσαν μεγάλη σημασία στη στρατιωτική οργάνωση. Όλοι οι πολίτες έγιναν στρατιώτες που εκπαιδεύονταν συνεχώς. Η ζωή έγινε απλή και απαγορεύτηκαν οι πολυτέλειες. Ακόμη απαγορευόταν στους πολίτες να πηγαίνουν σε άλλες πόλεις-κράτη, αλλά και σε ξένους να μένουν μόνιμα στη Σπάρτη.

4.19

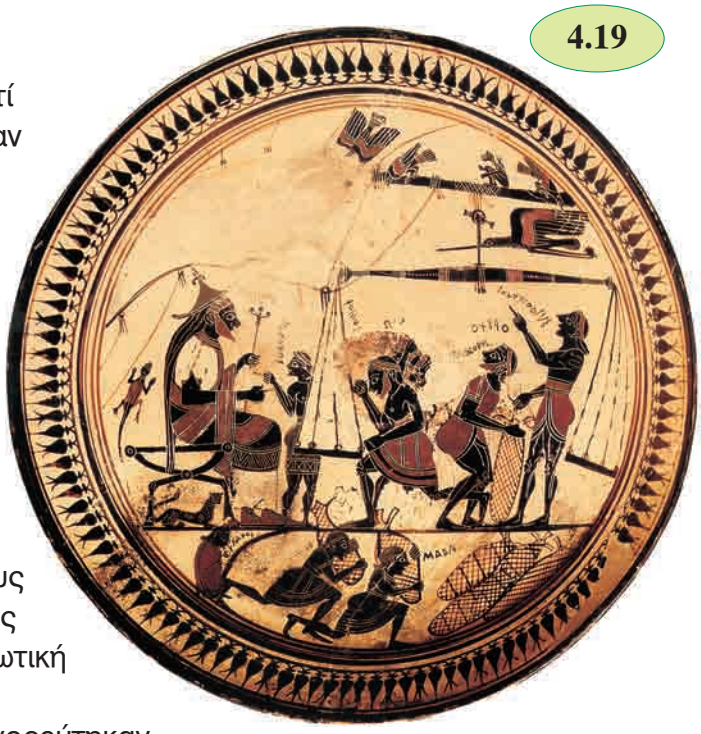

Αγγείο από τη Λακωνία που απεικονίζει το ζύγισμα προϊόντων μπροστά στο βασιλιά Αρκεσίλαο, 560 π.Χ. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

Οι αλλαγές αυτές σχετίζονται με το όνομα του Λυκούργου. Δεν είμαστε σίγουροι αν ο **Λυκούργος** υπήρξε πραγματικά ή αν είναι μυθικό πρόσωπο. Σύμφωνα πάντως με την αρχαία παράδοση, ο Λυκούργος έφτιαξε την πόλη-κράτος της Σπάρτης. Οργάνωσε επίσης το **πολίτευμά** της που ήταν ολιγαρχικό, με ιδιαίτερα όμως χαρακτηριστικά.

> Στο ολιγαρχικό πολίτευμα δικαίωμα να ψηφίζουν και να διοικούν την πόλη-κράτος είχαν λίγα άτομα: οι πλούσιοι, που δεν είχαν όμως πάντα αριστοκρατική καταγωγή.

Οι Σπαρτιάτες προσπάθησαν να επιβάλουν το πολίτευμά τους και σε άλλες πόλεις-κράτη. Στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. δημιούργησαν την **Πελοποννησιακή Συμμαχία**, για να αποκτήσουν περισσότερη δύναμη. Στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. η Σπάρτη είχε γίνει η μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη του ελληνικού κόσμου.

4.20

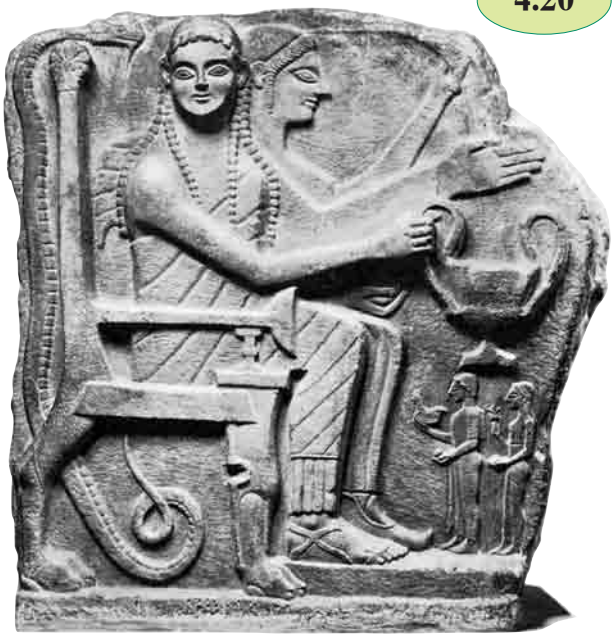

Λίθινο αναθηματικό ανάγλυφο από τη Λακωνία, 540 π.Χ. Βερολίνο (Γερμανία), Κρατικά Μουσεία.

4.21

Μολύβδινο ανάθημα από το ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος στη Σπάρτη, 7ος – 6ος αιώνας π.Χ. Σπάρτη (Πελοπόννησος), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η Αθήνα τον 7ο αιώνα π.Χ. – Οι νόμοι του Δράκοντα

Η Σπάρτη, όπως είδαμε, είχε ολιγαρχικό πολίτευμα που έδινε μεγάλη σημασία στη στρατιωτική οργάνωση. Την ίδια ώρα, στην Αθήνα του 7ου αιώνα π.Χ. το πολίτευμα γνώρισε διαφορετική εξέλιξη.

Για την εποχή αυτή γνωρίζουμε λίγα πράγματα. Ξέρουμε όμως ότι την εξουσία την είχαν οι αριστοκράτες, που συμμετείχαν σε ένα συμβούλιο, τον **Άρειο Πάγο**. Από τους αριστοκράτες εκλέγονταν και οι **εννέα Άρχοντες**. Ο Άρειος Πάγος και οι εννέα Άρχοντες διοικούσαν την Αθήνα.

Αυτό που επίσης γνωρίζουμε είναι ότι κατά τον 7ο αιώνα π.Χ. η Αθήνα είχε μείνει πίσω σε σχέση με άλλες πόλεις-κράτη γιατί δε συμμετείχε στο μεγάλο αποικισμό που είχε αρχίσει από τα μέσα του 8ου αιώνα π.Χ.

Για την ιστορία της Αθήνας πριν από το Σόλωνα δύο γεγονότα είναι σημαντικά: το ένα είναι η προσπάθεια του **Κύλωνα** να καταλάβει την Ακρόπολη και να γίνει τύραννος. Το δεύτερο είναι η σύνταξη των πρώτων **νόμων από το Δράκοντα**.

Η Αθήνα τον 6ο αιώνα π.Χ. – Από το Σόλωνα στον Κλεισθένη

Ο **Σόλωνας** ήταν αριστοκράτης. Με τα ποιήματά του παρότρυνε τους Αθηναίους να ξαναπάρουν στα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ. τη Σαλαμίνα, που είχαν καταλάβει οι Μεγαρείς. Έτσι έγινε πολύ αγαπητός στο λαό της Αθήνας και, όταν έγινε **Άρχοντας** το 594–593 π.Χ., του ζήτησαν να φτιάξει νέους νόμους.

Ο Σόλωνας ελευθέρωσε τους μικροαγρότες από τα χρέη τους και απαγόρευσε να γίνεται κάποιος δούλος για χρέη. Απελευθέρωσε επίσης όσους Αθηναίους είχαν γίνει δούλοι. **Διαίρεσε τους πολίτες σε τάξεις**, ανάλογα με το εισόδημά τους, και όρισε τι υποχρεώσεις έχει κάθε τάξη απέναντι στην πόλη-κράτος (φόροι, συμμετοχή στην άμυνα και τη διοίκηση της Αθήνας κτλ.).

Ο Σόλωνας διατήρησε τον Άρειο Πάγο και τους εννέα Άρχοντες. Προσπάθησε όμως να μειώσει την εξουσία των αριστοκρατών. Γι' αυτό δημιούργησε την **Εκκλησία του Δήμου** και τη **Βουλή των Τετρακοσίων**, που μοιράζονταν την εξουσία με τους αριστοκράτες.

Ο Σόλωνας θέσπισε και νόμους για το εμπόριο και την καθημερινή ζωή. Για παράδειγμα, απαγόρευσε τις εξαγωγές –εκτός από το λάδι, που είχε πολύ η Αττική– και επέτρεψε τις εισαγωγές, για να υπάρχουν στην αγορά πολλά και φτηνά προϊόντα. Επίσης απαγόρευσε τους πολύ πλούσιους τάφους, που θεωρούνταν προκλητικοί, και προστάτευσε τις **γυναίκες**, το γάμο και την οικογένεια.

4.22

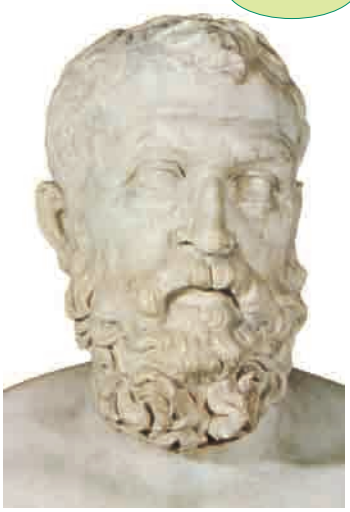

Προτομή από μάρμαρο του Σόλωνα: ρωμαϊκό αντίγραφο χάλκινης προτομής από τον 3ο αιώνα π.Χ. Νάπολη (Ιταλία), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Οι πολίτες δεν ήταν ούτε και τότε ευχαριστημένοι, κυρίως επειδή ο Σόλωνας δε μοίρασε όλη τη γη που ήταν στα χέρια των αριστοκρατών. Την εξουσία λοιπόν την είχαν ακόμη οι πλούσιες αριστοκρατικές οικογένειες που συγκρούονταν μεταξύ τους. Αυτή τη δυσαρέσκεια εκμεταλλεύτηκε ο Πεισίστρατος και έγινε τύραννος στην Αθήνα το 561 π.Χ.

Πώς ανέβηκε στην εξουσία ο Πεισίστρατος; Αυτό το μαθαίνουμε από τον **Ηρόδοτο** και τον **Αριστοτέλη**, που γράφουν πολύ μετά τα γεγονότα και βασίζονται σε προφορικές παραδόσεις.

Ο τύραννος Πεισίστρατος κυβέρνησε έως το θάνατό του και οι αρχαίοι συγγραφείς λένε πως ήταν καλός κυβερνήτης. Δεν κατάργησε τη νομοθεσία του Σόλωνα, έδινε όμως τα δημόσια αξιώματα στους συγγενείς και στους οπαδούς του. Ταυτόχρονα εξόριζε τους αντιπάλους του. Τον ενδιέφερε επίσης να έχει με το μέρος του τους αγρότες και πήρε μέτρα για να βοηθήσει τους φτωχούς.

Σημαντική ήταν και η **εξωτερική** του **πολιτική**. Ο Πεισίστρατος ήταν ο πρώτος που έστρεψε το εμπόριο της Αθήνας προς το Αιγαίο και τον Ελλήσποντο και έφερε σιτάρι από τις περιοχές γύρω από τον Εύξεινο Πόντο.

Τον 6ο αιώνα π.Χ. η Αθήνα ίδρυσε πολλές **αποικίες**, και μάλιστα πάνω στις διαδρομές που ακολουθούσαν τα εμπορικά πλοία. Οι Αθηναίοι πουλούσαν τα αγγεία τους σε κάθε άκρη της Μεσογείου. Η εξαγωγή και η εισαγωγή αγγείων και άλλων έργων τέχνης ήταν μικρό μόνο μέρος από το εμπόριο που γινόταν. Οι Αθηναίοι έκαναν επίσης εξαγωγές λαδιού, που παράγει πολύ η Αττική, και εισαγωγές μετάλλων, ξυλείας και γενικά ό,τι δεν μπορούσαν να βρουν στη γη τους, έφερναν μάλιστα και δούλους. Τα κέρδη από τα μεταλλεία αργύρου στο Λαύριο και στη Θράκη, όπου είχαν αποικίες, προστέθηκαν σε αυτά του εμπορίου.

Ο Πεισίστρατος ήταν αγαπητός στους Αθηναίους. Όμως οι γιοι του, ο **Ιππίας** και ο Ίππαρχος, κυβέρνησαν πολύ αυταρχικά. Οι Αθηναίοι αντέδρασαν και με τη βοήθεια των Σπαρτιατών έδιωξαν τον Ιππία, που κατέφυγε στην Αυλή του Πέρση βασιλιά. Οι Σπαρτιάτες είχαν ένα βασικό στόχο: να φέρουν την ολιγαρχία στην Αθήνα.

Δεν τα κατάφεραν όμως, γιατί ο Κλεισθένης, με τη βοήθεια του δήμου, δηλαδή των πολιτών, έκανε πολιτικές αλλαγές που τις δέχτηκαν οι περισσότεροι. Οι αλλαγές αυτές έφεραν σταδιακά τη **δημοκρατία**.

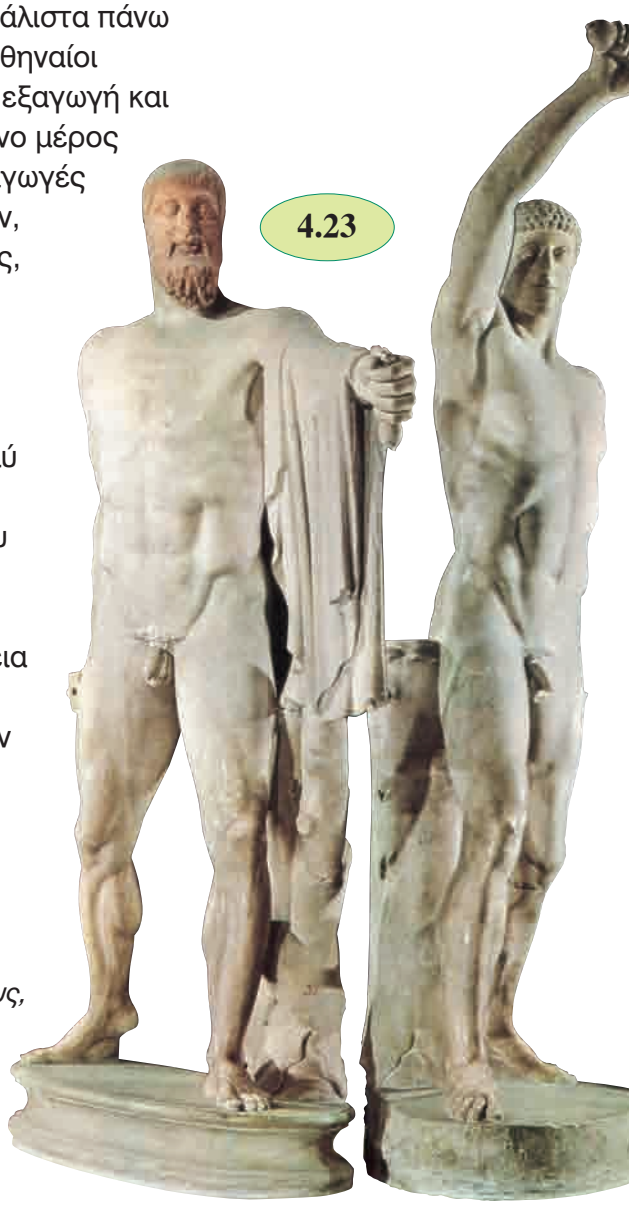

Μαρμάρινα αγάλματα του Αρμόδιου και του Αριστογείτονα, που σκότωσαν τον Ίππαρχο. Ο Ιππίας εκτέλεσε τους δύο τυραννοκτόνους, ξεκίνησε διώξεις ενάντια σε οποιονδήποτε υποψιαζόταν και έβαλε νέους φόρους. Ρωμαϊκά αντίγραφα χάλκινων αγαλμάτων του 5ου αιώνα π.Χ. Νάπολη (Ιταλία), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη (508–507 π.Χ.)
Η πορεία προς τη δημοκρατία

Στη δημοκρατία τις πολιτικές αποφάσεις τις έπαιρνε η **Εκκλησία του Δήμου**, δηλαδή όλοι οι πολίτες. Αυτοί ψήφιζαν για τη **Βουλή**, δηλαδή τους βουλευτές, καθώς και για τους εννέα **Άρχοντες**.

4.24

Μελανόμορφος αμφορέας με παράσταση της θεάς Αθηνάς που επισκέπτεται το θεό Διόνυσο, ο οποίος εικονίζεται ξαπλωμένος, 515 π.Χ. Μόναχο (Γερμανία), Κρατική Αρχαιολογική Συλλογή.

Ο Κλεισθένης διαίρεσε την Αττική σε τρεις διοικητικές περιφέρειες: το Άστυ (την πόλη της Αθήνας), τα Παράλια (την παραλιακή ζώνη) και τη Μεσογαία (το εσωτερικό της Αττικής). Ακόμη χώρισε όλους τους κατοίκους σε **δέκα νέες φυλές**.

Η φυλή δεν είναι πια μια ομάδα, που τα μέλη της τα συνδέει η συγγένεια, όπως συνέβαινε έως τότε, αλλά ένα σύνολο από ανθρώπους που είναι μαζί επειδή έτσι αποφάσισε η πόλη-κράτος για να λειτουργεί καλύτερα. Ο χωρισμός σε φυλές είχε και έναν άλλο στόχο: επικεφαλής των αντρών κάθε φυλής, αν γινόταν πόλεμος, ήταν ένας **στρατηγός** που εκλεγόταν από τους πολεμιστές.

Πενήντα βουλευτές εκλέγονταν με κλήρο από τις δέκα φυλές. Οι βουλευτές και των δέκα φυλών αποτελούσαν τη **Βουλή των Πεντακοσίων**. Αυτή έφτιαχνε τους νόμους και ετοίμαζε τα θέματα που πήγαιναν στην Εκκλησία του Δήμου, για να τα εγκρίνει ή να τα απορρίψει. Οι βουλευτές είχαν επίσης και δικαστικές εξουσίες.

Με τις μεταρρυθμίσεις αυτές ο Κλεισθένης προσπάθησε να μειώσει τη δύναμη των αριστοκρατών. Επίσης, ο Αριστοτέλης λέει ότι ο Κλεισθένης έκανε το νόμο για τον **οστρακισμό**.

Δ. Ιερά, μαντεία και αγώνες – Εκδηλώσεις πολιτιστικής ενότητας

Κατά τον 8ο αιώνα π.Χ., όπως είδαμε, η θρησκεία, οι κοινοί ήρωες, η γλώσσα, η γραφή, η διάδοση των ομηρικών επών, των μύθων και των παραδόσεων έκαναν τους κατοίκους των ελληνικών πόλεων-κρατών να αισθάνονται ότι μοιράζονται τον ίδιο πολιτισμό. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι ήταν ενωμένοι και πολιτικά. Οι ελληνικές πόλεις-κράτη ήταν ανεξάρτητες και έκαναν συχνά πολέμους μεταξύ τους, είτε για τα σύνορα είτε για οικονομικούς λόγους. Ενώ όμως υπήρχαν διαφορές και ανταγωνισμός ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις-κράτη, οι πολίτες τους αισθάνονταν όλοι Έλληνες. Έτσι κάποιες φορές συνεργάζονταν και οργάνωναν συμμαχίες, **αμφικτιονίες** και **κοινά**.
Αλλά και όσα ένωναν τους Έλληνες ήταν συχνά διαφορετικά από τόπο σε τόπο. Αλλιώς λάτρευαν τον ίδιο θεό και αλλιώς παρουσίαζαν τον ίδιο μύθο στα αγγεία και στη διακόσμηση των ναών. Τις ομοιότητες και τις διαφορές θα τις βρούμε στη θρησκεία, στα πανελλήνια ιερά και στους αγώνες, στον τρόπο ζωής, στην τέχνη και στα γράμματα.

Θρησκεία

Η θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων δεν είχε δόγμα ούτε ιερό βιβλίο. Ήταν το αποτέλεσμα μιας μακράς εξέλιξης, που ξεκίνησε από τη 2η χιλιετία π.Χ. Η θρησκεία αυτή ήταν πολυθεϊστική, οι άνθρωποι δηλαδή πίστευαν σε πολλούς θεούς. Οι θεοί είχαν ανθρώπινη μορφή, δρούσαν όπως οι άνθρωποι, αλλά ήταν αθάνατοι.

Ήδη κατά τη Μυκηναϊκή Εποχή συναντήσαμε στις πινακίδες της Γραμμικής Β πολλά ονόματα θεών της αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Είναι οι δώδεκα θεοί που κατοικούσαν, σύμφωνα με την παράδοση, στο βουνό Όλυμπος. Η κοινή αυτή λατρεία, με κάποιες διαφορές από τόπο σε τόπο, βοήθησε τους ανθρώπους να καταλάβουν ότι έχουν κοινό πολιτισμό. Έτσι σιγά σιγά όλοι χρησιμοποίησαν τις λέξεις «Έλλην», «Ελλάς», «ελληνικός».

Στη Γεωμετρική Εποχή, με τη δημιουργία της πόλης-κράτους, τα ιερά έγιναν περισσότερα και όλοι άρχισαν να λατρεύουν τους δώδεκα θεούς, το Δωδεκάθεο.

Τον 8ο αιώνα π.Χ. οι άνθρωποι προσπαθούν να εξηγήσουν πώς γεννήθηκε ο κόσμος – **κοσμογονία**. Αυτό το βρίσκουμε για πρώτη φορά στα ποιήματα του Όμηρου και του Ησίοδου. Σημαντικό επίσης ρόλο είχαν οι ημίθεοι, όπως ο Ηρακλής. Σ' αυτούς προστέθηκαν με το χρόνο και θεότητες από άλλες θρησκείες της Ανατολής.

Η θρησκεία είχε μεγάλη σχέση με την ιδιωτική και τη δημόσια ζωή: με την ταφή των νεκρών, με τα **μαντεία** και με τις δημόσιες λατρείες. Ακόμη και με τις αμέτρητες γιορτές, που μερικές φορές διαρκούσαν μέρες και ήταν μοιρασμένες σε όλη τη διάρκεια του χρόνου.

Το Δωδεκάθεο

Δίας (ή Ζευς), Ήρα, Αθηνά, Ποσειδώνας, Άρης, Αφροδίτη, Ήφαιστος, Ερμής, Απόλλωνας, Άρτεμη, Δήμητρα, Εστία. Εκτός από τους δώδεκα θεούς οι Έλληνες λάτρευαν και άλλες θεότητες. Μια σημαντική θεότητα ήταν και ο Διόνυσος.

4.25 *Άρης, Αφροδίτη, Άρτεμη και Απόλλωνας. Παράσταση από τη ζωφόρο του Θησαυρού των Σιφνίων στους Δελφούς, 525 π.Χ. περίπου.* Δελφοί (Στερεά Ελλάδα), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Πανελλήνια ιερά και μαντεία

Στην Αρχαϊκή Εποχή τα σημαντικότερα ιερά και μαντεία βρίσκονταν στη **Δήλο**, στη **Δωδώνη**, στους **Δελφούς** και στην **Ολυμπία**. Ορισμένα ιερά ήταν έδρες για τα **κοινά** και για τις **αμφικτιονίες**.

4.26

Δήλος (Κυκλάδες): ο δρόμος για το ναό του Απόλλωνα. Δεξιά και αριστερά του δρόμου υπήρχαν μαρμάρινα λιοντάρια. Σήμερα σώζονται πέντε, αλλά πρέπει να υπήρχαν πολύ περισσότερα, 7ος αιώνας π.Χ.

4.27

Δελφοί (Στερεά Ελλάδα). Ο ναός του Απόλλωνα και τμήμα του θεάτρου. Ο ναός είναι χτισμένος ψηλά, στη νότια πλευρά του Παρνασσού, στη Φωκίδα. Στην Αρχαϊκή Εποχή το ιερό είχε μεγάλη σημασία λόγω του μαντείου. Το ιερό ήταν γνωστό και πέρα από τον ελληνικό κόσμο. Στο ιερό έρχονταν από παντού για να μάθουν τα μέλλοντα και ως αμοιβή έφερναν πλούσια δώρα. Οι χρησμοί της Πυθίας καθόριζαν συχνά την πολιτική των πόλεων-κρατών.

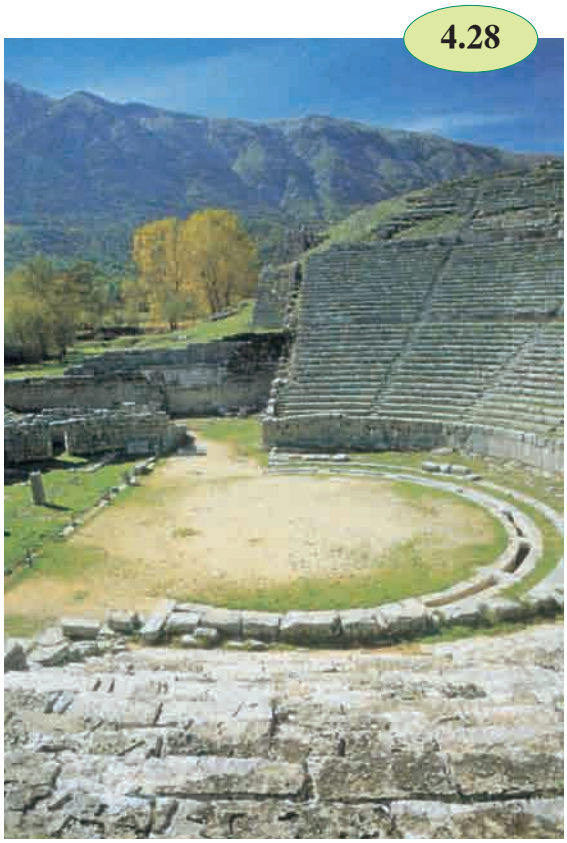

4.28

Το θέατρο της Δωδώνης.

4.29

Στην περίοδο αυτή τα ιερά έγιναν ακόμη πιο πολλά. Μερικά από αυτά, όπως είδαμε, έγιναν πανελλήνια. Το ίδιο και οι αγώνες που διοργανώνονταν σε αυτά για να τιμήσουν τους θεούς. Στα πανελλήνια ιερά και μαντεία συναντιούνται όχι μόνο άνθρωποι με διαφορετικές ιδέες και τρόπο ζωής, αλλά και διαφορετικές μορφές τέχνης. Αυτό δείχνουν τα αφιερώματα των πιστών και των πόλεων-κρατών στη θεότητα.

Πύθια
Πού: Δελφοί
Τιμώμενος θεός: Απόλλωνας
Πότε: Κάθε 4 χρόνια

Ολύμπια
Πού: Ολυμπία
Τιμώμενος θεός: Δίας
Πότε: Κάθε 4 χρόνια

Νέμεα
Πού: Νεμέα
Τιμώμενος θεός: Δίας
Πότε: Κάθε 2 χρόνια

Ίσθμια
Πού: Ίσθμια
Τιμώμενος θεός: Ποσειδώνας
Πότε: Κάθε 2 χρόνια

Πανελλήνιοι αγώνες

Οι αθλητικοί αγώνες οργανώνονταν στην αρχαιότητα κατά τη διάρκεια θρησκευτικών εορτών που τιμούσαν κάποια θεότητα. Οι σημαντικότεροι από αυτούς ήταν τα **Ολύμπια**, τα **Νέμεα**, τα **Πύθια** και τα **Ίσθμια**. Όσο κρατούσαν οι αγώνες γίνονταν επίσης μουσικοί και θεατρικοί διαγωνισμοί.

Το να πάρει μέρος κάποιος αθλητής στους αγώνες ήταν πολύ σπουδαίο γεγονός για τον ίδιο και την πατρίδα του. Το βραβείο για τη νίκη ήταν συμβολικό: ένα στεφάνι από αγριελιά ή κισσό ή σέλινο. Αυτό που είχε σημασία για τους αθλητές ήταν η εμπειρία της συμμετοχής και η δόξα. Οι αγώνες αυτοί όμως έφερναν πλούτη και αφιερώματα στα ιερά και στις πόλεις-κράτη όπου ανήκαν τα ιερά.

4.30

Οι αθλητές αγωνίζονταν γυμνοί, όπως φαίνεται και σε αυτό το ανάγλυφο όπου απεικονίζεται σκηνή πάλης, 6ος αιώνας π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ολυμπιακοί Αγώνες

Οι Ολυμπιακοί ήταν οι παλιότεροι και οι πιο σημαντικοί από όλους τους αγώνες. Ήταν σύμβολο ενότητας και ευκαιρία για συνεργασία ανάμεσα σε όλους τους Έλληνες. Με την **εκεχειρία**, δηλαδή με τη διακοπή των πολέμων όσο διαρκούσαν οι αγώνες, όλες οι ελληνικές πόλεις-κράτη έστελναν αντιπροσώπους στους αγώνες. Αθλητές, ποιητές, πολιτικοί, φιλόσοφοι, απλοί θεατές, φίλοι και εχθροί βρίσκονταν εκείνες τις μέρες στην Ολυμπία και παρακολουθούσαν τις αθλητικές και τις άλλες εκδηλώσεις. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες άρχισαν το 776 π.Χ. Γίνονταν κάθε τέσσερα χρόνια τον Ιούλιο, και σύμφωνα με ορισμένους κανόνες.

4.31

Απεικονίσεις αθλητών από αγγεία.

4.32

Αναπαράσταση του ιερού της Ολυμπίας. Τον 5ο αιώνα π.Χ. χτίστηκε ο μεγάλος ναός του Δία, στον οποίο υπήρχε το χρυσελεφάντινο άγαλμα του θεού, έργο του Αθηναίου γλύπτη Φειδία. Σ' όλη τη διάρκεια της Κλασικής, της Ελληνιστικής και της Ρωμαϊκής Εποχής πολλά νέα κτίρια (ναοί, παλαίστρες, γυμναστήρια) προστέθηκαν στο ιερό.

Η νίκη στους Ολυμπιακούς Αγώνες ήταν η μεγαλύτερη επιτυχία και έδινε δόξα στον αθλητή και στην πόλη του, που τον τιμούσε εξαιρετικά. Ορισμένες μάλιστα πόλεις γκρέμιζαν ένα μέρος από τα τείχη τους για να περάσει ο αθλητής. Με αυτό τον τρόπο ήθελαν να δείξουν ότι με τέτοιους πολίτες δε χρειάζονταν τα τείχη για την ασφάλειά τους.

Ένας αθλητής γινόταν ολυμπιονίκης όχι μόνο επειδή ήταν δυνατός, αλλά και επειδή είχε αρετή. Η αρετή αυτή φαινόταν από τη σκληρή προπόνηση και από τον έντιμο τρόπο που αγωνίστηκε.

4.33

ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

Κοινά και αμφικτιονίες

Στην Αρχαϊκή Εποχή αρχίζουν οι Έλληνες να δημιουργούν συνασπισμούς, που λέγονται κοινά, και αμφικτιονίες, και έχουν θρησκευτικό και πολιτικό χαρακτήρα.

Τα **κοινά** τα οργάνωναν πόλεις-κράτη που πίστευαν ότι κατάγονται από κοινούς προγόνους. Είχαν θρησκευτικό, αλλά κυρίως πολιτικό χαρακτήρα. Μερικά από αυτά τα κοινά ήταν το Κοινό των **Φωκέων**, το Κοινό των **Βοιωτών**, αλλά και τα Κοινά των **Ιώνων** και των **Δωριέων** που βρίσκονταν στη Μικρά Ασία.

Οι **αμφικτιονίες**, όπως και τα κοινά, είχαν θρησκευτικό και πολιτικό χαρακτήρα. Όμως οι πολίτες των πόλεων-κρατών που αποτελούσαν τις αμφικτιονίες δεν κατάγονταν από κοινούς προγόνους. Η σημαντικότερη ήταν η Αμφικτιονία των Δελφών.

Ε. Τέχνες και γράμματα – Οι πόλεις ανταγωνίζονται και συναγωνίζονται

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις-κράτη είχε πολλές αιτίες, αλλά οι κυριότερες ήταν οικονομικές. Για παράδειγμα, ο ανταγωνισμός Αθήνας - Κορίνθου, Κορίνθου - Κέρκυρας και Αθήνας - Αίγινας είχε σχέση με το εμπόριο. Η πόλη-κράτος που έστελνε τα προϊόντα της σε μια περιοχή μείωνε τις εξαγωγές μιας άλλης πόλης-κράτους στην ίδια περιοχή, αλλά και την πολιτική της δύναμη στο συγκεκριμένο χώρο.
Ο ανταγωνισμός δεν εμπόδισε τις πόλεις-κράτη να δανείζονται στοιχεία η μια από την άλλη. Στην τέχνη ο δανεισμός αυτός οδήγησε σε μια λίγο πολύ κοινή τεχνοτροπία, η οποία χαρακτηρίζει την τέχνη της Αρχαϊκής Εποχής.

Εμπόριο και πήλινα αγγεία

Η Κόρινθος είναι τον 7ο αιώνα π.Χ. η ισχυρότερη εμπορική δύναμη της εποχής. Η Δίολκος έφερνε πολλά κέρδη, με τα οποία έγιναν σημαντικά έργα, όπως ο ναός του Απόλλωνα. Χάρη στις πολλές αποικίες που είχε ιδρύσει, η Κόρινθος μπορούσε να ελέγχει τους θαλάσσιους δρόμους και να πουλάει τα εμπορεύματά της σε Ανατολή και Δύση.

Η ανάπτυξη του εμπορίου ευνόησε τους τεχνίτες της πόλης, όπως τους κεραμείς (αγγειοπλάστες) και τους οπλουργούς, που αναζήτησαν νέες τεχνικές.

4.34

Η Δίολκος ήταν ένας πλακόστρωτος δρόμος που διέσχιζε τον Ισθμό της Κορίνθου στο στενότερο σημείο. Για να περάσει ένα πλοίο από τη μια πλευρά του Ισθμού στην άλλη, το ανέβαζαν πάνω σε μια ξύλινη βάση με ρόδες και το έσερναν με ζώα.

4.35

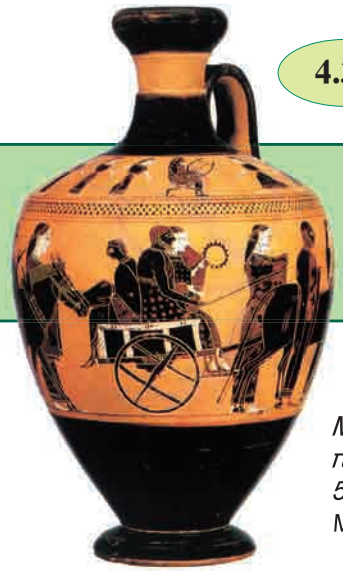

Οι κεραμείς της Κορίνθου βρήκαν μια νέα τεχνική για να διακοσμούν τα αγγεία, τη **μελανόμορφη τεχνική**. Τα μελανόμορφα αγγεία πουλιούνταν σε κάθε άκρη σχεδόν της Μεσογείου.

Μελανόμορφη λήκυθος με παράσταση γαμήλιας πομπής, 550 π.Χ. Νέα Υόρκη (ΗΠΑ), Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης.

Η Αθήνα άρχισε αργότερα να ανταγωνίζεται την Κόρινθο.
Οι κεραμείς της μιμήθηκαν τη μελανόμορφη τεχνική των Κορινθίων και ζωγράφιζαν σκηνές από την καθημερινή ζωή και από μύθους.

Στο τέλος του 6ου αιώνα π.Χ. οι Αθηναίοι άρχισαν να διακοσμούν τα αγγεία με μια νέα διακοσμητική τεχνική, **την ερυθρόμορφη τεχνική**.

4.36

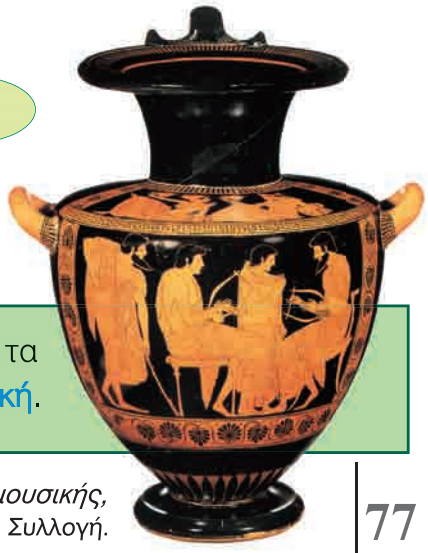

Ερυθρόμορφη υδρία. Απεικονίζεται μάθημα μουσικής, 510 π.Χ. Μόναχο (Γερμανία), Κρατική Αρχαιολογική Συλλογή.

4.37

Αρύβαλλος (κορινθιακό αγγείο για τη μεταφορά αρωμάτων) με παράσταση κωμαστών (ατόμων που διασκεδάζουν), τέλος 7ου αιώνα π.Χ.

Εκτός από την Κόρινθο και από την Αθήνα, πολλές ακόμη πόλεις-κράτη στην Αρχαϊκή Εποχή **φτιάχνουν ωραία αγγεία**. Οι παραγωγές πολλών περιοχών έχουν ομοιότητες στο σχήμα, την τεχνική και τη διακόσμηση των αγγείων. Παρ' όλα αυτά, οι κεραμείς ή οι ζωγράφοι κάθε περιοχής βάζουν τη δική τους σφραγίδα στα έργα τους.

4.38

Κρατήρας από τη Μεγάλη Ελλάδα με παράσταση πειρατικού πλοίου εναντίον εμπορικού, 650 π.Χ.
Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο Καπιτωλίου.

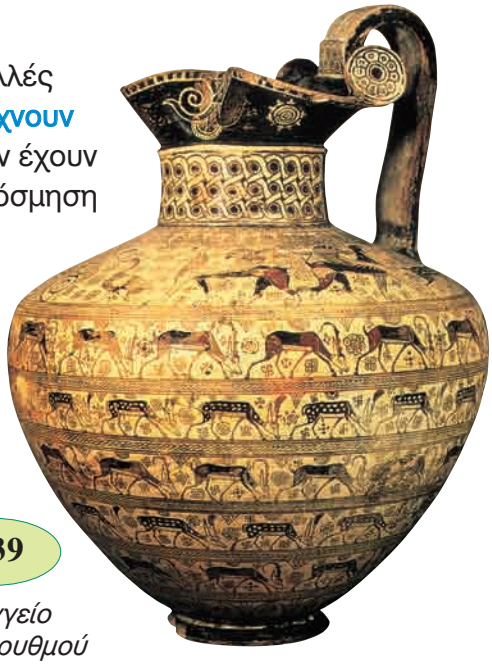

4.39

Οινοχόη (αγγείο για κρασί) «ρυθμού Αιγάγρων», 640–630 π.Χ.
Στη Μίλητο και στις Κλαζομενές, πόλεις-κράτη της δυτικής Μικράς Ασίας, φτιάχνουν μελανόμορφα αγγεία που τα διακοσμούν με αγριοκάτσικα (αιγάγρους). Παρίσι (Γαλλία), Μουσείο του Λούβρου.

Μνημειακή αρχιτεκτονική γνωρίσαμε στη Μεσοποταμία, στην Αίγυπτο, στη μινωική Κρήτη και στις Μυκήνες.

Αρχιτεκτονική

Η **μνημειακή αρχιτεκτονική**, δηλαδή η κατασκευή μεγαλόπρεπων ναών και δημόσιων κτισμάτων, θα αναπτυχθεί την Αρχαϊκή Εποχή μέσα από την προσπάθεια των πόλεων-κρατών να δείξουν πόσο πλούσιες και ισχυρές ήταν.

Κάθε πόλη-κράτος, ακόμη και στα μικρά νησιά των Κυκλάδων, προσπαθεί να φτιάξει όσο το δυνατόν πιο μεγαλόπρεπους ναούς. Το μάρμαρο και ο πωρόλιθος χρησιμοποιούνται τώρα πιο πολύ.

Οι κύριοι ρυθμοί της αρχαϊκής αρχιτεκτονικής είναι ο **δωρικός** και ο **ιωνικός**. Με τις ανασκαφές έχουμε βρει τα τελευταία 100 χρόνια πολλούς ναούς και αγάλματα, καθώς και αφιερώματα (πήλινα αγγεία, κοσμήματα, όπλα), που οι πιστοί ή ολόκληρη η πόλη-κράτος αφιέρωναν στους θεούς.

4.40

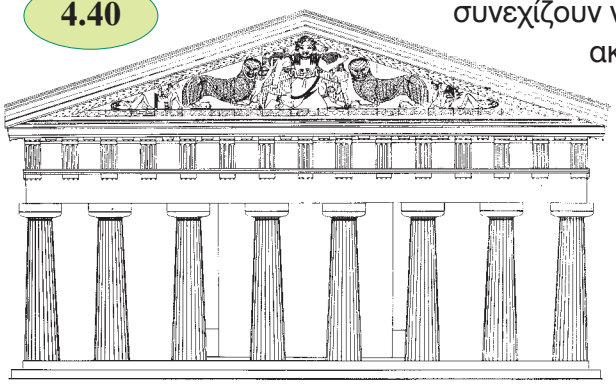

Σχεδιαστική αναπαράσταση του ναού της Άρτεμης στην Κέρκυρα. Ο ναός χτίστηκε το 600–575 π.Χ. σε δωρικό ρυθμό.

Πρέπει να πούμε ότι η αρχιτεκτονική των σπιτιών δεν αλλάζει. Οι τοίχοι συνεχίζουν να κατασκευάζονται από ακατέργαστες ή σχεδόν ακατέργαστες πέτρες και λάσπη, ενώ σπάνια «ντύνονται» με κάποιο υλικό εσωτερικά ή εξωτερικά. Το μέγεθος των σπιτιών όμως αλλάζει: τώρα είναι μεγαλύτερα και με περισσότερες ανέσεις.

Πολλές πόλεις-κράτη αποκτούν πιο ισχυρά τείχη. Η πόλη-κράτος μεγαλώνει, καθώς αυξάνεται ο πληθυσμός της. Σε πολλές πόλεις-κράτη στο χώρο συνέλευσης των πολιτών, στην **αγορά**, χτίζονται νέα δημόσια κτίρια. Τέλος, το σύστημα ύδρευσης βελτιώνεται.

4.41

Γλυπτική: το μάρμαρο που μιλάει

Γυναικεία και ανδρικά αγάλματα από μάρμαρο, **κούροι και κόρες**, βρέθηκαν στα νεκροταφεία, στους τάφους των πλουσίων και στα ιερά των περισσότερων περιοχών του ελληνικού κόσμου. Πρέπει να πούμε ότι τα αγάλματα αυτά έχουν πολλές ομοιότητες, αλλά διαφέρουν στις λεπτομέρειές τους. Η γλυπτική κάνει τους ναούς να ζωντανέψουν. Ολόκληρες παραστάσεις από τη ζωή και τους αγώνες των θεών και των ηρώων στολίζουν τους ναούς.

Κούρος που βρέθηκε στην Ανάβυσσο της Αττικής, 525 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

4.42

Κόρη που βρέθηκε στην Ακρόπολη της Αθήνας, 500 π.Χ. Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως.

Ποίηση, επιστήμες και φιλοσοφία

Στη δυτική Μικρά Ασία (Ιωνία) και στα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου οι Έλληνες ήρθαν σε επαφή με άλλους λαούς (Λυδούς, Πέρσες, Αιγύπτιους κ.ά.) και πήραν στοιχεία απ' αυτούς.

Στην Ιωνία εμφανίζεται η **λυρική ποίηση**. Η λυρική ποίηση ονομάστηκε έτσι επειδή ο ποιητής τραγουδούσε τους στίχους του με τη συνοδεία λύρας. Οι λυρικοί ποιητές μιλούν για τον έρωτα, τις χαρές και τις λύπες της ζωής, γράφουν όμως και πατριωτικά ή πολιτικά ποιήματα.

Στη δυτική Μικρά Ασία επίσης οι άνθρωποι αισθάνθηκαν για πρώτη φορά την ανάγκη να γράψουν την ιστορία του τόπου τους, βάζοντας μέσα και πολλούς μύθους. Αυτοί ονομάστηκαν **λογογράφοι** και θεωρούνται οι πρόδρομοι της ιστοριογραφίας. Ο κυριότερος από αυτούς είναι ο Εκαταίος από τη Μίλητο.

Οι Έλληνες για πολλούς αιώνες εξηγούσαν τον κόσμο με τους μύθους. Στην Ιωνία, από τον 7ο αιώνα π.Χ. και μετά, σε όσα έμαθαν από τους λαούς της Ανατολής και της Αιγύπτου, προσθέτουν τις δικές τους γνώσεις, που βασίζονται στην παρατήρηση. Σε όλο τον ελληνικό κόσμο, από τη Σικελία μέχρι την Ιωνία, φιλόσοφοι και επιστήμονες, προχωρώντας πέρα από το μύθο και τον κόσμο των θεών, προσπάθησαν να εξηγήσουν τον κόσμο με τη λογική και τις επιστήμες (μαθηματικά, γεωγραφία, αστρονομία και φιλοσοφία).

4.43

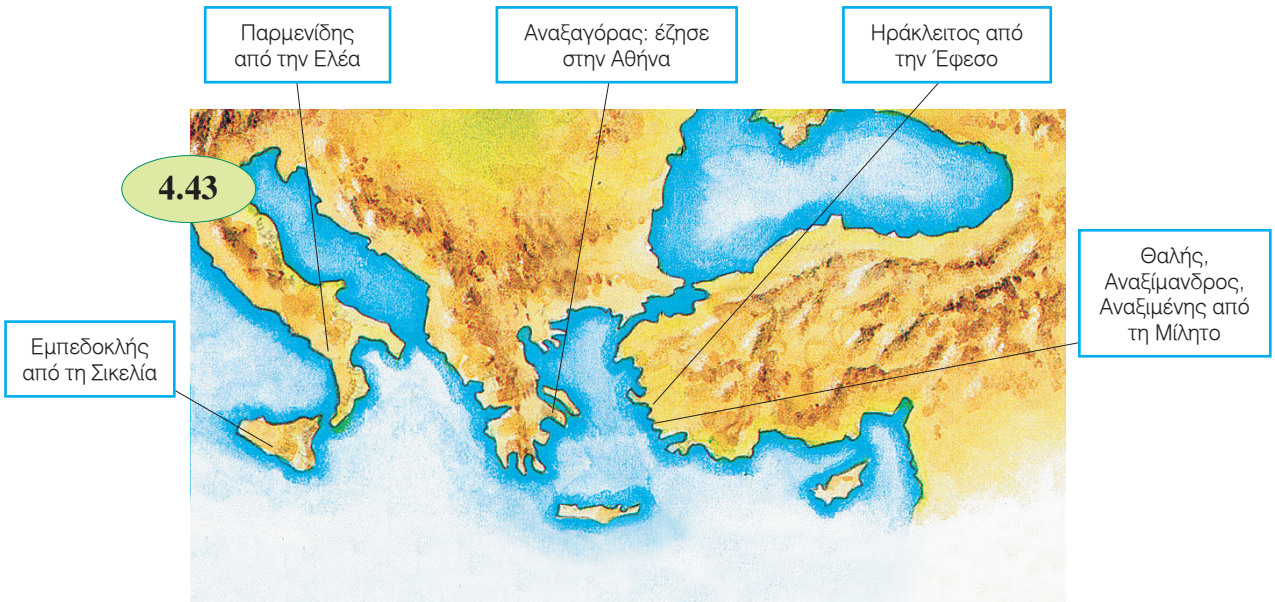

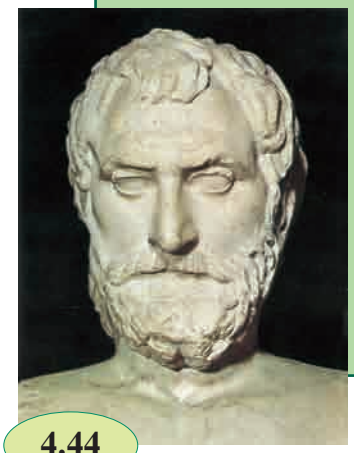

4.44

Ο **Θαλής** ταξίδεψε στην Αίγυπτο και στην Εγγύς Ανατολή και γνώρισε τη σοφία των άλλων λαών. Ασχολήθηκε με την αστρονομία. Αυτό όμως που τον απασχολούσε περισσότερο ήταν να βρει το βασικό στοιχείο από το οποίο φτιάχτηκε ο κόσμος. Σύμφωνα με το Θαλή, η ζωή ξεκίνησε από το **νερό**, επειδή το νερό είναι πάρα πολύ στον κόσμο. Ο Θαλής, παρατηρώντας τη βροχή και τους ανέμους, έλυσε και πρακτικά προβλήματα της ναυσιπλοΐας. Με το Θαλή και τους άλλους φιλοσόφους της Ιωνίας γεννήθηκε η επιστήμη.

Μαρμάρινη προτομή του Θαλή του Μιλήσιου. Ρωμαϊκό αντίγραφο από έργο του 4ου αιώνα π.Χ. Βατικανό, Μουσεία Βατικανού.

4.45

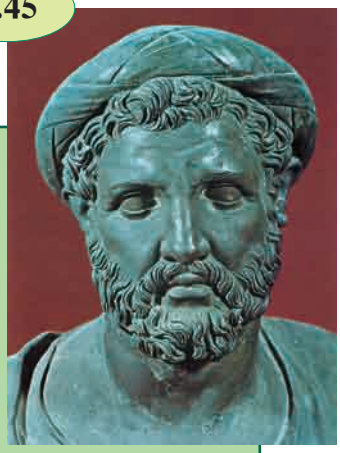

Ο **Πυθαγόρας** γεννήθηκε στη Σάμο. Ασχολήθηκε με τη γεωμετρία και τους αριθμούς. Πίστευε ότι ο κόσμος δεν είναι μυθικός, αλλά μπορεί να εξηγηθεί με τα **μαθηματικά** και τη **γεωμετρία**. Οι επιστήμες αυτές στηρίζονται ακόμη και σήμερα στις μελέτες του Πυθαγόρα.

Χάλκινη προτομή του Πυθαγόρα. Ρωμαϊκό αντίγραφο αγάλματος του 5ου αι. π.Χ. Νάπολη (Ιταλία), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

4.46

Ο **Ηράκλειτος** γεννήθηκε στην Έφεσο. Πίστευε ότι ο κόσμος έχει τους δικούς του νόμους και τη δική του τάξη, τα οποία ονόμαζε Λόγο. Ο Λόγος υπάρχει μέσα σε κάθε ον (άνθρωπο, ζώο, φυτό), σε κάθε φαινόμενο. Επίσης πίστευε ότι τα πράγματα αλλάζουν συνέχεια. Γι' αυτό τα παρομοίαζε με το ποτάμι που συνεχώς κυλάει και ποτέ δε μένει το ίδιο (**«τα πάντα ρει»**=όλα αλλάζουν).

Μαρμάρινο άγαλμα του Ηράκλειτου. Ρωμαϊκό αντίγραφο από έργο του 4ου αιώνα π.Χ. Ηράκλειο (Κρήτη), Αρχαιολογικό Μουσείο.

ΣΤ. Το Περσικό Βασίλειο και οι σχέσεις του με τους Έλληνες

Η Αρχαϊκή Εποχή τελειώνει όταν το Περσικό Βασίλειο συγκρούεται με ορισμένες ελληνικές πόλεις-κράτη. Οι σχέσεις όμως ανάμεσα σε αυτές και τον Πέρση βασιλιά δεν ήταν πάντα εχθρικές. Μερικές φορές μια πόλη-κράτος ή μια πολιτική παράταξη μέσα σε μια πόλη-κράτος ζήτησε τη βοήθεια του Περσικού Βασιλείου για να νικήσει τους αντιπάλους της. Από την άλλη, το Περσικό Βασίλειο, από τη στιγμή που ιδρύθηκε, προσπαθούσε να εξαπλωθεί και να κατακτήσει ολοένα και περισσότερους λαούς και περιοχές.

Κύρια πηγή μας για τη σύγκρουση κάποιων ελληνικών πόλεων-κρατών και του Περσικού Βασιλείου στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. είναι το ιστορικό έργο του **Ηρόδοτου**, ο οποίος έζησε τα γεγονότα. Υπάρχουν ακόμη πολλές μεταγενέστερες πληροφορίες . Οι ιστορικοί σήμερα αντλούν πληροφορίες και από **άλλες πηγές**, που δείχνουν τις στάσεις και τις αντιλήψεις των ανθρώπων της εποχής. Περσικές πηγές για τα συγκεκριμένα γεγονότα δε σώζονται. Έτσι γνωρίζουμε πώς έγιναν τα πράγματα από την πλευρά των Ελλήνων, όχι όμως και από την πλευρά των Περσών.

Οι Πέρσες και το βασίλειό τους

Οι Μήδοι και οι Πέρσες κατοικούσαν στην περιοχή του σημερινού Ιράν ήδη από τον 9ο αιώνα π.Χ. Το 550 π.Χ. ο Πέρσης βασιλιάς Κύρος Β΄ ανέτρεψε το βασιλιά των Μήδων και ένωσε Μήδους και Πέρσες σε ένα ισχυρό βασίλειο. Μέσα σε 50 χρόνια περίπου ο Κύρος Β΄ και οι διάδοχοί του, ο Καμβύσης και στη συνέχεια ο Δαρείος Α΄ (522–486 π.Χ.), κατόρθωσαν να σχηματίσουν ένα τεράστιο βασίλειο. Οι Έλληνες συγγραφείς θαύμαζαν το μεγαλείο και τη δύναμη του περσικού κράτους και είχαν δώσει στον Πέρση μονάρχη την ονομασία «Μεγάλος Βασιλιάς».

Στο Περσικό Βασίλειο, αντίθετα με τον τρόπο πολιτικής οργάνωσης των ελληνικών πόλεων-κρατών, όλη η πολιτική και στρατιωτική δύναμη βρισκόταν στα χέρια του βασιλιά. Πρωτεύουσα του κράτους ήταν αρχικά οι Πασαργάδες, αργότερα τα Σούσα και τέλος η Περσέπολη, στο σημερινό Ιράν. Το βασίλειο ήταν χωρισμένο σε μεγάλες επαρχίες, τις σατραπείες, τις οποίες διοικούσαν οι **σατράπες**. Ο κεντρικός έλεγχος αυτού του τεράστιου βασιλείου γινόταν από τη βασιλική γραφειοκρατία, με τη βοήθεια ενός ανεπτυγμένου οδικού δικτύου.

4.47

Ο τάφος του Κύρου Β΄ στους Πασαργάδες (Ιράν).

4.48

Περσέπολη (Ιράν): ανάγλυφο από την ανατολική σκάλα που οδηγούσε στην αίθουσα ακροάσεων του Δαρείου Α΄, 5ος αιώνας π.Χ. Απεικονίζεται τμήμα από την πομπή των στρατιωτών, των ευγενών και των εκπροσώπων των υποτελών λαών προς το Μεγάλο Βασιλιά. Στο πάνω μέρος οι εκπρόσωποι της Αραχωσίας, στη μέση Βαβυλώνιοι και κάτω Ασσύριοι και Φοίνικες.

4.49

4.50

Η «Πύλη Όλων των Χωρών» ήταν η επίσημη είσοδος του ανακτόρου της Περσέπολης (Ιράν). Οικοδομήθηκε από τον Ξέρξη γύρω στο 475 π.Χ. Σε κάθε πλευρά της εισόδου υπήρχε ένας πέτρινος ταύρος ύψους περίπου 6 μέτρα.

Πανοραμική άποψη της Περσέπολης. Στο κέντρο η μεγάλη αίθουσα ακροάσεων του βασιλιά, 5ος αιώνας π.Χ. Οι εργασίες για την οικοδόμησή της άρχισαν επί Δαρείου Α΄ και ολοκληρώθηκαν στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ξέρξη Α΄. Όπως βλέπουμε στη φωτογραφία, οι αίθουσες είχαν πολλούς κίονες (μέχρι 20 μ. ύψος). Υπήρχαν και μνημειακές σκάλες που οδηγούσαν στις εισόδους.

4.51

Το Περσικό Βασίλειο έφτανε από το σημερινό Αφγανιστάν ως τη Βουλγαρία και την περιοχή της Μακεδονίας, και από την Αίγυπτο ως τον Καύκασο.

Από **περσικές επιγραφές** μαθαίνουμε ότι ο Πέρσης βασιλιάς φρόντιζε να παίρνει τους φόρους και ενδιαφερόταν να κρατάει το κράτος ενωμένο.
Οι υποτελείς λαοί, που ζούσαν μέσα στο Περσικό Βασίλειο, έπρεπε να δεχτούν την κυριαρχία του. Αν δεν το έκαναν, είχαν να αντιμετωπίσουν το στρατό του Μεγάλου Βασιλιά. Ο Πέρσης βασιλιάς ήταν εκείνη την εποχή ο πιο ισχυρός βασιλιάς του κόσμου και προσπαθούσε συνέχεια να μεγαλώνει το βασίλειό του.

Η θρησκεία των Περσών ήταν ο **ζωροαστρισμός**. Οι Πέρσες λάτρευαν τον Άχουρα Μάζδα. Η θρησκεία τους είχε επίσης σχέση και με τη μελέτη των άστρων. Οι ιερείς τους έφτιαξαν ένα από τα πρώτα ημερολόγια της ιστορίας.

Οι ελληνικές πόλεις-κράτη στη σφαίρα επιρροής του Περσικού Βασιλείου

Από τα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. οι ελληνικές πόλεις-κράτη της Μικράς Ασίας εξαρτώνται από **το Βασίλειο των Λυδών**, στο οποίο πλήρωναν φόρους. Το 547–546 π.Χ. ο Πέρσης βασιλιάς Κύρος Β΄ κατέκτησε το Βασίλειο των Λυδών. Οι ελληνικές πόλεις-κράτη της **Ιωνίας** βρέθηκαν στη σφαίρα επιρροής του Περσικού Βασιλείου. Απέναντι στην περσική κυριαρχία οι κάτοικοι της Ιωνίας δεν είχαν όλοι την ίδια στάση. Έτσι, όταν ήρθαν οι Πέρσες, άλλες πόλεις-κράτη παραδόθηκαν αμέσως και άλλες αντιστάθηκαν και καταστράφηκαν. Στη συνέχεια οι κάτοικοι της Ιωνίας δέχτηκαν την περσική κυριαρχία. Ο Κύρος Β΄ εγκατέστησε στις πόλεις-κράτη Έλληνες τυράννους που ακολουθούσαν την πολιτική του Πέρση βασιλιά: πλήρωναν φόρους και ήταν υποχρεωμένοι να στέλνουν εργάτες όπου τους χρειαζόταν η περσική διοίκηση.

Οι Πέρσες βασιλιάδες πάντα ήθελαν να επεκτείνουν το βασίλειό τους προς τη Δύση, πέρα από τις δυτικές ακτές της Μικράς Ασίας. Το 513 π.Χ. ο Δαρείος Α΄ εκστράτευσε ενάντια στους Σκύθες, που κατοικούσαν στις δυτικές και βόρειες ακτές του Εύξεινου Πόντου, αλλά νικήθηκε. Με την εκστρατεία αυτή όμως οι Πέρσες πέρασαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο.
Η **Θράκη** –που στις πινακίδες της Περσέπολης εμφανίζεται με το όνομα **Σκούδρα**– έγινε μια από τις επαρχίες του Περσικού Βασιλείου.

4.52

Ανάγλυφο από το Θησαυροφυλάκιο του Δαρείου Α΄ στην Περσέπολη, 5ος αιώνας π.Χ.
Τεχεράνη (Ιράν), Αρχαιολογικό Μουσείο.
Σκηνή ακρόασης από το Μεγάλο Βασιλιά. Ο Δαρείος Α΄ απεικονίζεται καθισμένος σε θρόνο και πίσω του στέκεται ο διάδοχός του Ξέρξης Α΄. Οι υπόλοιπες μορφές, που απεικονίζονται σε μικρότερο μέγεθος, είναι αξιωματικοί και ακόλουθοι.

Οι Περσικοί Πόλεμοι (492–479 π.Χ.)

Από το 492 π.Χ. μέχρι το 480 π.Χ. έγιναν τρεις εκστρατείες από τον Πέρση βασιλιά, για να κατακτήσει τις πόλεις-κράτη του νότιου ελλαδικού χώρου. Αυτές οι εκστρατείες ονομάστηκαν **Περσικοί Πόλεμοι** ή **Μηδικά** ή **Περσικά**.

Ο Ηρόδοτος λέει ότι οι εκστρατείες έγιναν επειδή ο Δαρείος Α΄ ήθελε να εκδικηθεί τους Αθηναίους και τους κατοίκους της Ερέτριας, που βοήθησαν τους Ίωνες κατά την Ιωνική Επανάσταση. Όμως η πολιτική του Πέρση βασιλιά ήταν να επεκτείνει την εξουσία του. Έτσι οι πόλεις-κράτη του νότιου ελλαδικού χώρου ήταν βασικός του στόχος.

Πρώτη εκστρατεία: Η εκστρατεία του Μαρδόνιου (492 π.Χ.)

Η πρώτη εκστρατεία χρονολογείται το 492 π.Χ. Έγινε με επικεφαλής το στρατηγό Μαρδόνιο, που ήταν γαμπρός του Πέρση βασιλιά Δαρείου Α΄.

Με την εκστρατεία του Μαρδόνιου αρχίζουν οι Περσικοί Πόλεμοι. Η πρώτη αυτή εκστρατεία απέτυχε γιατί ο στόλος καταστράφηκε σε μια θαλασσοταραχή στην περιοχή του Άθω.

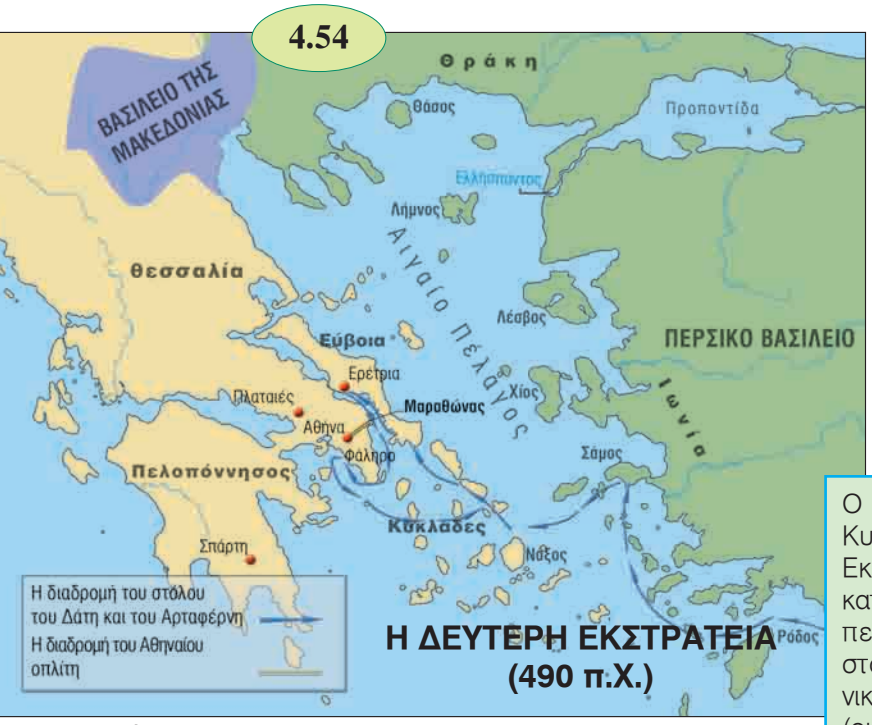

Δεύτερη εκστρατεία: Η εκστρατεία του Δάτη και του Αρταφέρνη (490 π.Χ.)

Η δεύτερη εκστρατεία έγινε το 490 π.Χ. με επικεφαλής τους Πέρσες στρατηγούς Δάτη και Αρταφέρνη. Σύμβουλός τους σε αυτή την εκστρατεία ήταν ο γιος του Πεισίστρατου, ο Ιππίας. Η δεύτερη εκστρατεία κρίθηκε στη μάχη του Μαραθώνα.

Ο στόλος του Πέρση βασιλιά κατέλαβε τις Κυκλάδες και μετά αποβιβάστηκε στην Εύβοια. Εκεί έκαψε την Ερέτρια και υποδούλωσε τους κατοίκους της. Στη συνέχεια αποβιβάστηκε στην πεδιάδα του Μαραθώνα. Στη μάχη που έγινε στο Μαραθώνα ο στρατός του Πέρση βασιλιά νικήθηκε από τους Αθηναίους και τους Πλαταιείς (οι Πλαταιές ήταν πόλη-κράτος στη Βοιωτία).

4.55

Έλληνας πολεμιστής μάχεται με πολεμιστή του Πέρση βασιλιά. Ερυθρόμορφος αμφορέας του 5ου αιώνα π.Χ. Νέα Υόρκη (ΗΠΑ), Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης.

4.56

Ο τύμβος των Αθηναίων στο Μαραθώνα. Οι Αθηναίοι έθαψαν τους νεκρούς τους σε ομαδικό τάφο στο Μαραθώνα. Στο χώρο της ταφής χαράχτηκαν οι στίχοι: «Οι Αθηναίοι πολεμώντας για όλους τους Έλληνες στο Μαραθώνα, συντρίψανε τη δύναμη των χρυσοφορεμένων Μήδων».

4.57

Χάλκινο κράνος ανατολικού τύπου από το Μαραθώνα, 5ος αιώνας π.Χ. Ολυμπία (Πελοπόννησος), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Οι Αθηναίοι αποκτούν ναυτική δύναμη

Ο Αθηναίος **Θεμιστοκλής** προερχόταν από αριστοκρατική οικογένεια και ανήκε στην τάξη των πεντακοσιομέδιμνων. Το 493 π.Χ. εκλέχτηκε πρώτη φορά Άρχοντας. Η πολιτική του είχε στόχο τη δημιουργία ισχυρού στόλου, για να είναι η Αθήνα προετοιμασμένη στην περίπτωση μιας νέας εκστρατείας του Πέρση βασιλιά. Έτσι, όταν το 483 π.Χ. βρέθηκε κι άλλο ασήμι στα ορυχεία του Λαυρίου έξω από την Αθήνα, ο Θεμιστοκλής έπεισε τους Αθηναίους, αντί να μοιραστούν τα κέρδη από το ασήμι, να φτιάξουν με αυτά πολεμικά πλοία, τις τριήρεις. Με τις τριήρεις οι Αθηναίοι θα μπορούσαν όχι μόνο να αντιμετωπίσουν τον Πέρση βασιλιά αλλά και να νικήσουν τους στόλους άλλων ελληνικών πόλεων-κρατών, αλλά και των Φοινίκων, που τους ανταγωνίζονταν στη Μεσόγειο. Έτσι η Αθήνα θα μπορούσε να γίνει μεγάλη ναυτική δύναμη. Τις τριήρεις αυτές χρησιμοποίησαν οι Αθηναίοι στη ναυμαχία της Σαλαμίνας.

4.58

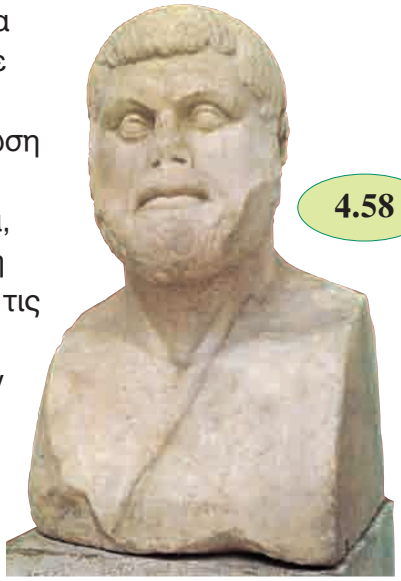

Μαρμάρινη προτομή του Θεμιστοκλή. Ρωμαϊκό αντίγραφο από έργο του 5ου αιώνα π.Χ. Όστια (Ιταλία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

4.59

Εικονίζεται αθηναϊκό πολεμικό πλοίο. Τα πλοία διέθεταν πανιά, αλλά ανέπτυσσαν ταχύτητα κυρίως με κωπηλασία. Το βασικό όπλο αυτών των πλοίων ήταν το έμβολο, που τοποθετούσαν στην πλώρη. Μελανόμορφο αγγείο του τέλους του 6ου αιώνα π.Χ. Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

Τρίτη εκστρατεία: Η εκστρατεία του Ξέρξη (480–479 π.Χ.)

Η τρίτη εκστρατεία έγινε το 480–479 π.Χ. Επικεφαλής του περσικού στρατού ήταν ο ίδιος ο βασιλιάς, ο Ξέρξης. Ο τεράστιος στρατός πέρασε από τον Ελλήσποντο και διέσχισε όλη τη Θράκη, τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία χωρίς αντίσταση. Οι περισσότερες όμως πόλεις-κράτη του νότιου ελλαδικού χώρου αποφάσισαν να αντιμετωπίσουν το στρατό του Πέρση βασιλιά, αν και ο στρατός τους ήταν πολύ μικρότερος.

1. Η πρώτη αντίσταση που συνάντησε στην εκστρατεία του ο Ξέρξης ήταν στη θάλασσα. Στο ακρωτήριο **Αρτεμίσιο** της βόρειας Εύβοιας (**480 π.Χ.**), ο στόλος του Πέρση βασιλιά αντιμετώπισε τα πλοία των πόλεων-κρατών που είχαν αποφασίσει να αντισταθούν. Κανένας όμως δε βγήκε νικητής από αυτή τη ναυμαχία.

4.60

2. Στην ξηρά, η πρώτη **μάχη** έγινε στις **Θερμοπύλες** (**480 π.Χ.**). Τα ελληνικά στρατεύματα αντιστάθηκαν γενναία, αλλά ο στρατός του Πέρση βασιλιά κατάφερε να τα περικυκλώσει και να νικήσει.

3. Η **ναυμαχία** που έγινε στη **Σαλαμίνα** (**480 π.Χ.**) έκρινε το νικητή. Ο στρατός του Πέρση βασιλιά μετά τις Θερμοπύλες έφτασε στην Αθήνα και την έκαψε. Οι Αθηναίοι όμως είχαν φύγει. Ο ηγέτης των Αθηναίων **Θεμιστοκλής** είχε πείσει τους περισσότερους να πολεμήσουν στη θάλασσα. Οι δύο αντίπαλοι στόλοι συγκρούστηκαν στο θαλάσσιο στενό ανάμεσα στη Σαλαμίνα και στην Αττική. Το μεγαλύτερο τμήμα του στόλου του Πέρση βασιλιά καταστράφηκε. Ο Ξέρξης αποχώρησε αφήνοντας πίσω το Μαρδόνιο μ' ένα μεγάλο μέρος του στρατού του.

4. Η τελική **μάχη** ανάμεσα σε πόλεις-κράτη του νότιου ελλαδικού χώρου και στον περσικό στρατό έγινε το **479 π.Χ.** στην πεδιάδα των **Πλαταιών**, στη Βοιωτία. Ο Μαρδόνιος πέρασε το χειμώνα στη Θεσσαλία. Μόλις έφτασε η άνοιξη ξεκίνησε για το Νότο. Στη μάχη νίκησαν οι σύμμαχες ελληνικές πόλεις-κράτη.

5. Το 479 π.Χ., αμέσως μετά τη μάχη των Πλαταιών, το ναυτικό των σύμμαχων ελληνικών πόλεων-κρατών επιτέθηκε στο στόλο του Πέρση βασιλιά. Στη **χερσόνησο της Μυκάλης**, στη Μικρά Ασία, το ίδιο ναυτικό έκανε τους Πέρσες να υποχωρήσουν και έκαψε τα περσικά πλοία.

Μετά τη σύγκρουση

Μηδισμός
Από το ρήμα μηδίζω: πηγαίνω με τους Μήδους (Πέρσες).

Μετά τη σύγκρουση και τη νίκη τα πράγματα άλλαξαν. Η συνεργασία με το Περσικό Βασίλειο θεωρήθηκε πια προδοσία. Η κατηγορία για μηδισμό ήταν αρκετή για να ξεκινήσει ένας πόλεμος ανάμεσα σε πόλεις-κράτη ή αφορμή για να εξοριστούν κάποιοι πολιτικοί αντίπαλοι.

Από τους συγγραφείς που αναφέρονται στα Περσικά, βλέπουμε ότι οι νίκες ενάντια στο Περσικό Βασίλειο δημιούργησαν μεγάλη αυτοπεποίθηση στις ελληνικές πόλεις-κράτη και ένα αίσθημα ενότητας και υπεροχής απέναντι στους άλλους λαούς.

Κεφάλαιο 5

Η Κλασική Εποχή
478–323 π.Χ.

Κλασική Εποχή ονομάζουμε την περίοδο της αρχαίας ελληνικής ιστορίας που αρχίζει με την ίδρυση της Συμμαχίας της Δήλου (478 π.Χ.) μετά το τέλος των Περσικών Πολέμων (479 π.Χ.) και τελειώνει με το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.). Η Κλασική Εποχή καταλαμβάνει δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος του 5ου και του 4ου αιώνα π.Χ. Οι ιστορικοί ονόμασαν την εποχή αυτή κλασική, γιατί ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε τότε έχει ποικιλία και δημιουργική δύναμη. Ο πολιτισμός αυτός έγινε πρότυπο για ολόκληρες εποχές στην ευρωπαϊκή αλλά και στην παγκόσμια ιστορία. Για την Κλασική Εποχή έχουμε πολλές αρχαιολογικές και γραπτές πηγές που αφορούν κυρίως την Αθήνα.

1. Ο ελληνικός κόσμος μετά τους Περσικούς Πολέμους – Ακμή και παρακμή της Αθήνας

Αντίθετα με τις προηγούμενες περιόδους, για την Κλασική Εποχή οι σύγχρονοι ιστορικοί έχουν πολλές και διαφορετικές πηγές.
Τον 5ο αιώνα π.Χ., μετά τη νίκη ενάντια στον Πέρση βασιλιά, οργανώθηκε η Συμμαχία της Δήλου. Στην Αθήνα το πολίτευμα πήρε την πιο δημοκρατική του μορφή. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στην Αθήνα και στη Σπάρτη κατέληξε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο που τελείωσε στο τέλος του αιώνα με την ολοκληρωτική ήττα της Αθήνας.

Α. Η Πεντηκονταετία – Αθηναϊκή ηγεμονία και δημοκρατία

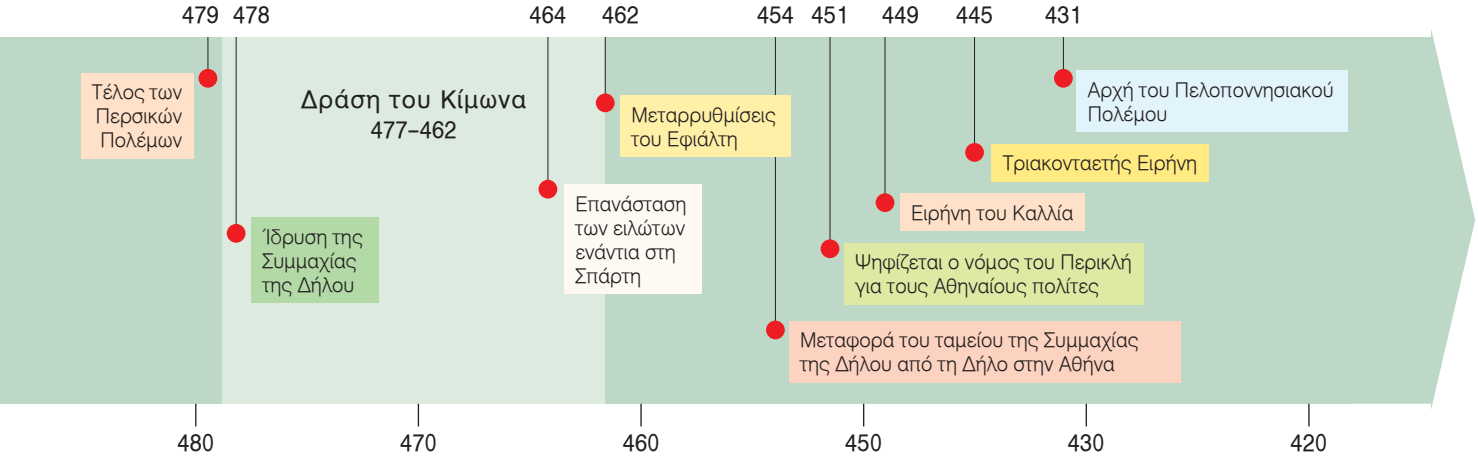

Τα 50 περίπου χρόνια μετά από το τέλος των πολέμων με το Περσικό Βασίλειο μέχρι το ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου ονομάζονται Πεντηκονταετία. Η Αθήνα ήταν τώρα ισχυρότερη και στα χρόνια αυτά έκανε σταθερή την ηγεμονία της στον ελληνικό κόσμο.

Η ίδρυση και η δράση της Συμμαχίας της Δήλου

Για το Θεμιστοκλή μάθαμε στις σ. 85, 86.

Λίγο μετά το τέλος των Περσικών Πολέμων, η Αθήνα οργάνωσε μια συμμαχία ελληνικών πόλεων-κρατών, τη Συμμαχία της Δήλου. Οι Αθηναίος στρατηγός Αριστείδης όρισε το φόρο που θα πλήρωναν οι συμμαχικές πόλεις-κράτη στο κοινό ταμείο. Το ταμείο κάλυπτε τις ανάγκες της Συμμαχίας. Ο Θεμιστοκλής, αν και είχε σημαντική πολιτική και στρατιωτική δράση την εποχή των Περσικών Πολέμων, δε συμμετείχε ενεργά στη Συμμαχία της Δήλου.

Με ηγέτη τον Αθηναίο στρατηγό **Κίμωνα** (γιο του Μιλτιάδη), η Συμμαχία της Δήλου είχε πολλές στρατιωτικές επιτυχίες. Η πολιτική του Κίμωνα ήταν πόλεμος με τους Πέρσες σατράπες και φιλία με τη Σπάρτη.

Η ίδρυση της **Συμμαχίας της Δήλου** σκοπό είχε να αντιμετωπίσει το Περσικό Βασίλειο και να απελευθερώσει τις ελληνικές πόλεις-κράτη της δυτικής Μικράς Ασίας από την εξουσία του Πέρση βασιλιά. Στην πραγματικότητα όμως η Συμμαχία της Δήλου έδωσε την ευκαιρία στους Αθηναίους να σταθεροποιήσουν την ηγεμονία τους στον ελληνικό κόσμο. Πράγματι, από πολύ νωρίς η Αθήνα προωθούσε τα συμφέροντά της, δηλαδή την κυριαρχία στο Αιγαίο, που της εξασφάλιζε τον έλεγχο του εμπορίου και επάρκεια σε σιτηρά.

5.1

Άποψη του αρχαιολογικού χώρου στη Δήλο (Κυκλάδες).

Ενώ η Αθήνα ασχολήθηκε με τη Συμμαχία της Δήλου, η Σπάρτη είχε τα δικά της προβλήματα στην Πελοπόννησο. Το 464 π.Χ. βρέθηκε σε πολύ άσχημη θέση, όταν, ύστερα από ένα σεισμό, οι είλωτες της Μεσσηνίας έκαναν επανάσταση. Οι Σπαρτιάτες ζήτησαν βοήθεια όχι μόνο από τους Πελοποννήσιους συμμάχους τους, αλλά και από την Αθήνα.

Ο Κίμωνας έπεισε τους Αθηναίους να στείλουν βοήθεια και πήγε ο ίδιος αρχηγός. Οι Σπαρτιάτες όμως ύστερα από λίγο έδιωξαν τους Αθηναίους οπλίτες. Πολλοί Αθηναίοι θεώρησαν ότι η πολιτική του Κίμωνα, δηλαδή η **φιλία με τη Σπάρτη**, ήταν αποτυχία. Έτσι ο Κίμωνας εξορίστηκε και τελείωσε η περίοδος φιλίας ανάμεσα στη Σπάρτη και την Αθήνα.
Με τον Κίμωνα εξόριστο και με τους νέους πολιτικούς που εμφανίστηκαν στην Αθήνα άνοιξε ο δρόμος για τις μεταρρυθμίσεις που ενίσχυσαν τη δημοκρατία.

Η μεταρρύθμιση του Άρειου Πάγου και η δημοκρατία του Περικλή

Από την εποχή που ο Κλεισθένης έκανε τις μεταρρυθμίσεις, το 508 π.Χ., και μέχρι το 462 π.Χ. οι αρχηγοί των μεγάλων αριστοκρατικών οικογενειών της Αθήνας ρύθμιζαν την πολιτική ζωή, γιατί ακόμη η εξουσία ήταν κυρίως στα χέρια των αριστοκρατών.

Ο **Εφιάλτης** και ο **Περικλής** έκαναν το 462–461 π.Χ. ένα νόμο που αφαιρούσε από τον **Άρειο Πάγο** πολλά από τα προνόμιά του. Το παλιό αριστοκρατικό συμβούλιο έχασε τη δύναμή του και πολλές από τις εξουσίες του πέρασαν στη Βουλή των Πεντακοσίων, στην Εκκλησία του Δήμου και στα δικαστήρια.

Το σημαντικότερο στο δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας ήταν ότι κάθε πολίτης μπορούσε να συμμετέχει στα κοινά. Τις αποφάσεις τις έπαιρνε η πλειοψηφία των πολιτών. Το κεντρικό όργανο στο δημοκρατικό πολίτευμα της Αθήνας ήταν η λαϊκή συνέλευση, η **Εκκλησία του Δήμου**. Άλλο βασικό όργανο ήταν η **Βουλή των Πεντακοσίων**. Το λαϊκό δικαστήριο ονομαζόταν **Ηλιαία**.

Πνύκα: η Εκκλησία του Δήμου συνεδρίαζε στο λόφο της Πνύκας, κοντά στην Ακρόπολη. Συνεδρίαζε τέσσερις φορές το μήνα. Για σημαντικά θέματα έπρεπε να είναι παρόντες τουλάχιστον 6.000 πολίτες.

Υπήρχαν ακόμη πάρα πολλοί αξιωματούχοι. Η θητεία τους κρατούσε ένα χρόνο και αποτελούσαν την εκτελεστική εξουσία. Οι περισσότεροι αξιωματούχοι έπαιρναν τα αξιώματά τους με κλήρο (**κληρωτοί**). Ορισμένοι πολύ σημαντικοί αξιωματούχοι, όπως οι **δέκα στρατηγοί**, ήταν **αιρετοί**, εκλέγονταν δηλαδή από την Εκκλησία του Δήμου.

Ο Περικλής επίσης όρισε με νόμο ότι Αθηναίος πολίτης δεν ήταν μόνο όποιος είχε πατέρα Αθηναίο πολίτη αλλά και μητέρα κόρη Αθηναίου πολίτη. Το μέτρο είχε σκοπό να περιορίσει τον αριθμό όσων είχαν τα πλεονεκτήματα του πολίτη της Αθήνας.

Ο Περικλής έκανε και το νόμο που **όρισε τους μισθούς**, στην αρχή για τους δικαστές και αργότερα και για άλλους αξιωματούχους. Έτσι όλοι οι πολίτες συμμετείχαν στη δικαιοσύνη και στη διακυβέρνηση της Αθήνας.

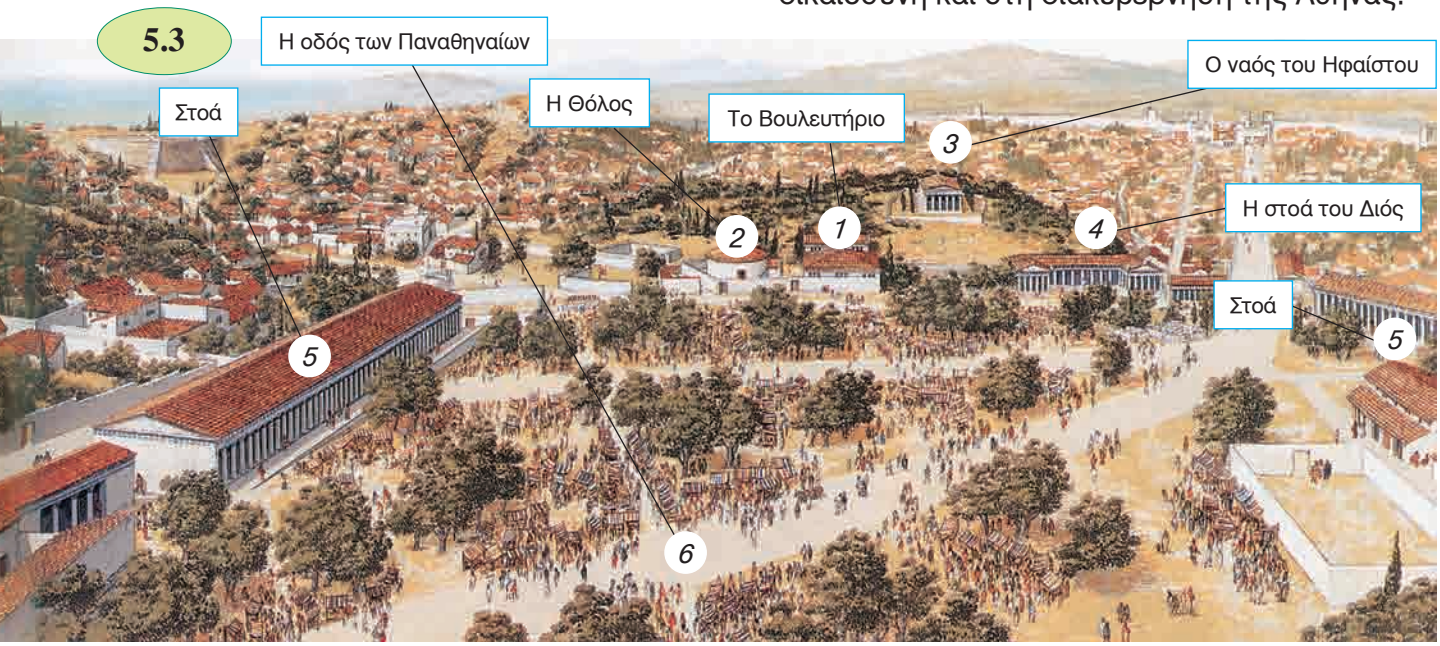

Αναπαράσταση της Αρχαίας Αγοράς της Αθήνας, όπως ήταν στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ. Την εποχή του Σόλωνα (6ος αιώνας π.Χ.) δημιουργήθηκε ο χώρος της Αγοράς εκεί που παλιότερα υπήρχε νεκροταφείο. Στους επόμενους αιώνες καρδιά της πόλης θα γίνει η Αγορά, ενώ κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. χτίστηκαν πολλά και σημαντικά δημόσια κτίρια.

Η λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος

5.4

Ο Άρειος Πάγος

Ποιοι: Οι άρχοντες όταν τελείωνε η θητεία τους.

Πού: Στο λόφο του Άρη, βόρεια της Ακρόπολης.

Καθήκοντα: Μετά το 462 π.Χ. δίκαζε μόνο ειδικές υποθέσεις (ανθρωποκτονίες, πυρκαγιές).

Οι Άρχοντες

Ποιοι: Εννέα πολίτες πάνω από 30 ετών, κληρωτοί από τις δέκα φυλές για ένα χρόνο.

Καθήκοντα: Θρησκευτικά και δικαστικά. Υπεύθυνοι για το ημερολόγιο.

Η Ηλιαία

Ποιοι: 6.000 δικαστές ή ηλιαστές πάνω από 30 ετών (κληρωτοί, 600 από κάθε φυλή) για ένα χρόνο.

Καθήκοντα: Δικαστικές υποθέσεις. Χωρίζονταν σε μικρότερα δικαστήρια.

Η Βουλή των Πεντακοσίων

Ποιοι: 500 πολίτες πάνω από 30 ετών. Κληρωτοί, 50 από κάθε φυλή για ένα χρόνο.

Πού: Στο Βουλευτήριο.

Καθήκοντα: Η Βουλή ετοίμαζε ψηφίσματα για την Εκκλησία του Δήμου (προβουλεύματα). Έλεγχε αυστηρά όσους έπαιρναν δημόσιο αξίωμα τόσο στην αρχή όσο και στο τέλος της θητείας τους. Έλεγχε και τα δημόσια οικονομικά.

Οι στρατηγοί

Ποιοι: Δέκα πολίτες αιρετοί κάθε χρόνο που μπορούσαν να ξαναεκλεγούν. Όσοι είχαν κτήματα, δηλαδή οι πλουσιότεροι πολίτες.

Καθήκοντα: Στρατιωτικά και πολιτικά.

Η Εκκλησία του Δήμου

Ποιοι: Όλοι οι πολίτες είχαν δικαίωμα να συμμετέχουν, να παίρνουν το λόγο, να υποβάλλουν πρόταση και να ψηφίζουν.

Πότε: 40 φορές το χρόνο.

Πού: Στην Πνύκα.

Εξουσίες: Ρύθμιζε την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της πόλης. Αποφάσιζε για τα χρήματα που πήγαιναν στα μεγάλα έργα, στις πολεμικές επιχειρήσεις, και για θρησκευτικά θέματα. Όριζε τους στρατηγούς και τους υπόλοιπους στρατιωτικούς.

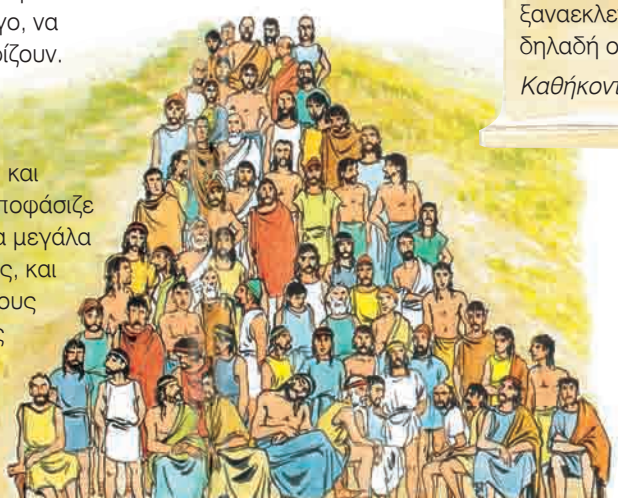

Πολλά στοιχεία για την περίοδο της Πεντηκονταετίας μάς δίνουν οι επιγραφές.

Η εδραίωση της αθηναϊκής ηγεμονίας – Η Ειρήνη του Καλλία

Οι Αθηναίοι με τον έναν ή τον άλλον τρόπο ανακατεύτηκαν στις εσωτερικές υποθέσεις των συμμαχικών πόλεων. Έτσι ο σκοπός της Συμμαχίας της Δήλου, κυρίως από την εποχή του Περικλή, άλλαξε. Από συμμαχία μετατράπηκε στην πραγματικότητα σε αθηναϊκή ηγεμονία.

Το 454 π.Χ. οι Αθηναίοι μετέφεραν τις συνελεύσεις των μελών και το ταμείο της Συμμαχίας από τη Δήλο στην Αθήνα. Αυτό το έκαναν για να ελέγχουν καλύτερα τα οικονομικά και τις αποφάσεις της Συμμαχίας. Με την αθηναϊκή ηγεμονία μπορούσαν να χρησιμοποιούν όπως ήθελαν τα έσοδα από τους φόρους που πλήρωναν οι σύμμαχοι.

Μετά τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. επικρατεί πια ειρήνη. Το 449 π.Χ. ο πόλεμος κατά του Περσικού Βασιλείου τελείωσε με επίσημη συνθήκη (Ειρήνη του Καλλία). Το 445 π.Χ. υπογράφτηκε συνθήκη ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σπάρτη, η **Τριακονταετής Ειρήνη**. Η Τριακονταετής Ειρήνη αναγνώριζε τις δύο ηγεμονίες, της Σπάρτης στη στεριά και της Αθήνας στο Αιγαίο. Η κάθε πλευρά δεν έπρεπε να ανακατεύεται στα εσωτερικά της άλλης. Τότε οι Αθηναίοι μπόρεσαν να κάνουν πραγματικότητα τα φιλόδοξα σχέδια του Περικλή: να γίνει η Αθήνα όχι μόνο η πιο ισχυρή αλλά και η ομορφότερη πόλη του τότε γνωστού κόσμου.

Β. Η Πεντηκονταετία – Η Αθήνα πολιτιστικό κέντρο του ελληνικού κόσμου

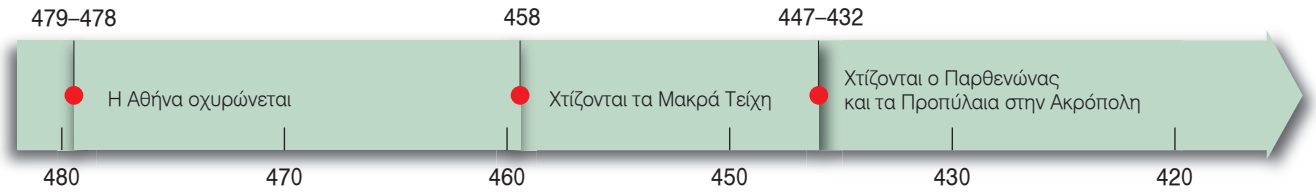

Οι Αθηναίοι ξαναχτίζουν την πόλη τους

Η παράδοση λέει πως πριν από τη μάχη των Πλαταιών οι Αθηναίοι είχαν πάρει όρκο να μην ξαναχτίσουν τους ναούς και τα ιερά που είχαν καταστρέψει οι Πέρσες, για να θυμούνται το κακό που είχαν πάθει. Πράγματι, τα αρχαιολογικά ευρήματα δείχνουν ότι αυτή η παράδοση μάλλον είναι αληθινή: κανένας ναός δε χτίστηκε στην Αθήνα για μια σχεδόν γενιά.

Μετά τους Περσικούς Πολέμους οι Αθηναίοι όμως άρχισαν να ξαναχτίζουν την πόλη τους, που είχε καταστραφεί τελείως. Το πιο βασικό ήταν να ξαναχτίσουν τα τείχη της πόλης. Η ιδέα ήταν του Θεμιστοκλή, που έπεισε τους Αθηναίους να τα χτίσουν όσο πιο γρήγορα μπορούσαν, αντίθετα με την επιθυμία της Σπάρτης, που δεν ήθελε η Αθήνα να είναι οχυρωμένη.

Είκοσι χρόνια αργότερα ο Περικλής συμβούλεψε τους Αθηναίους να χτίσουν τα **Μακρά Τείχη**, που ένωσαν την πόλη με το λιμάνι του Πειραιά.

5.5

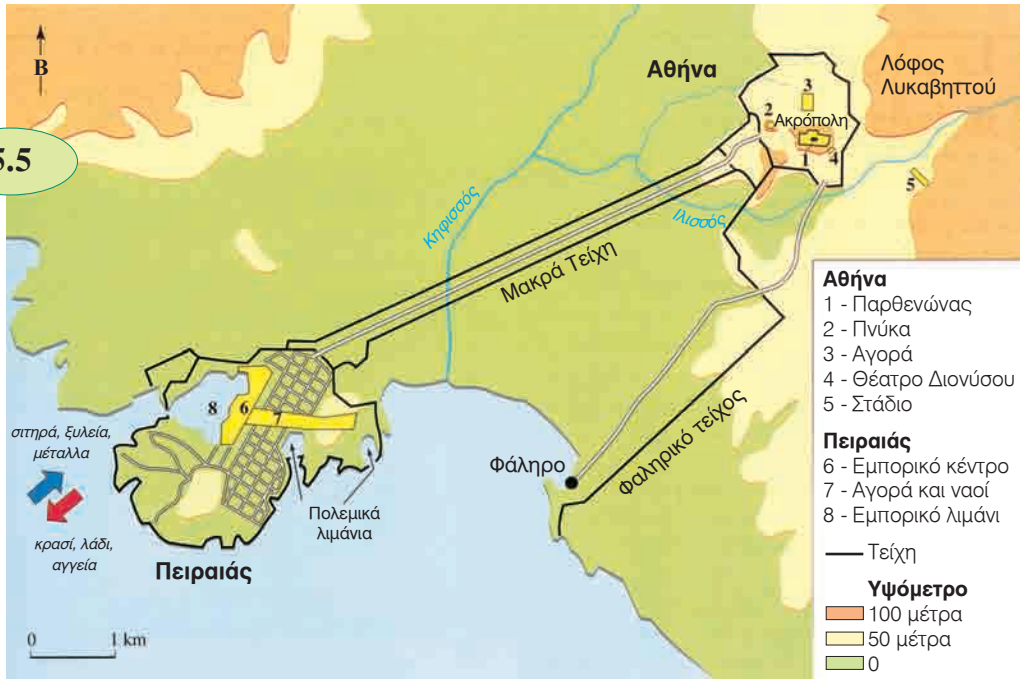

Οι οχυρώσεις της Αθήνας και του Πειραιά.

5.6

Αρχαϊκή στήλη που χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή του αμυντικού τείχους, 479 π.Χ. περίπου. Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.

5.7

Αναπαράσταση αθηναϊκού σπιτιού: τα περισσότερα σπίτια ήταν διώροφα και είχαν εσωτερική αυλή, όπου υπήρχε ένας βωμός.

Τα έργα στην Ακρόπολη

Τα έργα που έγιναν στην Ακρόπολη της Αθήνας δεν είχαν μόνο σχέση με την τέχνη αλλά και με την πολιτική. Δείχνουν τη φιλοδοξία του Περικλή να κάνει την Αθήνα την πιο όμορφη πόλη του ελληνικού κόσμου.

Ο Θουκυδίδης, «δια στόματος» του Περικλή, λέει ότι τα κτίρια θα έδειχναν στα μέλη της Συμμαχίας της Δήλου πως δεν τους κυβερνούσαν ανάξιοι.

Λίγο μετά την Ειρήνη του Καλλία (449 π.Χ.), ο Περικλής πρότεινε στην Εκκλησία του Δήμου να χρησιμοποιήσουν τα χρήματα των συμμάχων για να ξαναχτίσουν τους ναούς στην Ακρόπολη που είχαν καταστραφεί.

Αναπαράσταση της Ακρόπολης της Αθήνας.

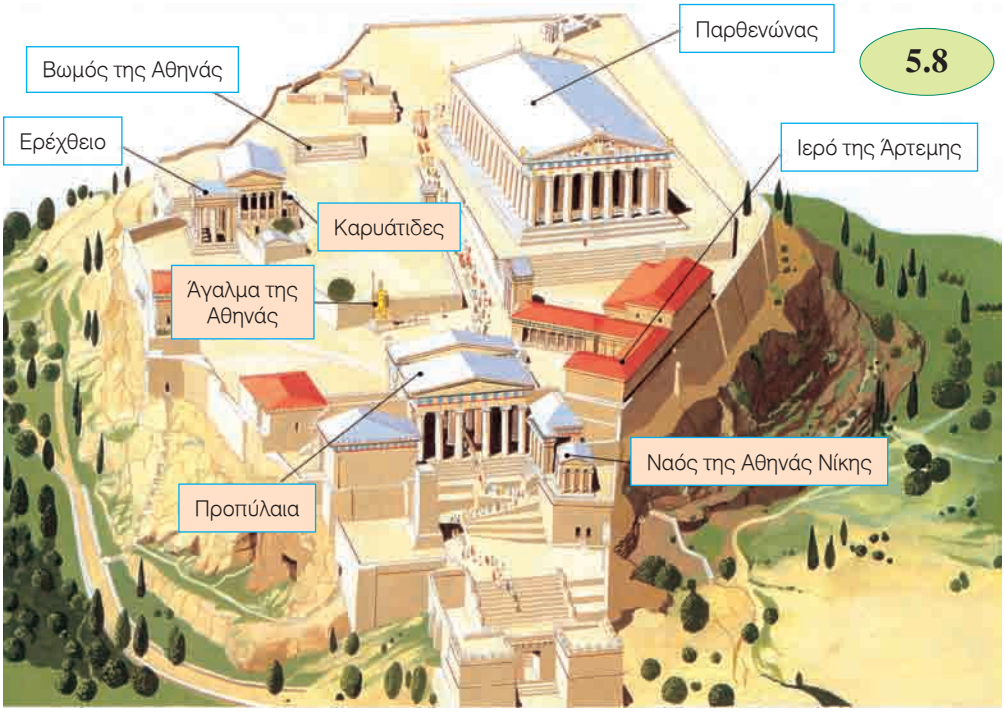

5.8

5.9

Μετόπη από τη νότια πλευρά του Παρθενώνα. Στον Παρθενώνα υπήρχαν 92 μετόπες με μυθικές σκηνές, που θύμιζαν στους Αθηναίους τα ηρωικά κατορθώματα των προγόνων τους: σκηνές από τον πόλεμο της Τροίας, από τις μάχες με τις Αμαζόνες, τους Κενταύρους και τους Γίγαντες, 447–442 π.Χ. Λονδίνο(Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

Οι εργασίες στην Ακρόπολη ξεκίνησαν το 447 π.Χ. και τη γενική επίβλεψη είχε ο Αθηναίος γλύπτης **Φειδίας** που έφτιαξε και **τα χρυσελεφάντινα αγάλματα της Αθηνάς** στον Παρθενώνα **και του Δία** στην Ολυμπία.

Το σπουδαιότερο από τα κτίρια που χτίστηκαν στην Ακρόπολη ήταν ο **Παρθενώνας**, δηλαδή ο ναός της Αθηνάς, και αποτελεί το πιο επιτυχημένο δείγμα κλασικής αρχιτεκτονικής στον αρχαίο κόσμο. Ο ναός είναι φτιαγμένος σε δωρικό ρυθμό, με αρκετά όμως στοιχεία ιωνικού ρυθμού, και έχει πλούσια και εξαιρετικής ποιότητας διακόσμηση. Πάνω από 500 ανάγλυφα και γλυπτά διακοσμούσαν το ναό: είναι οι μετόπες, η ζωφόρος με την πομπή των Παναθηναίων και τα αετώματα με σκηνές που σχετίζονται με τη θεά Αθηνά.

Τα **Προπύλαια**, η μνημειακή είσοδος στην Ακρόπολη, χτίστηκαν μετά τον Παρθενώνα. Οι εργασίες δεν πρόλαβαν να τελειώσουν, επειδή άρχισε ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Τα Προπύλαια, όπως και ο Παρθενώνας, χτίστηκαν με μάρμαρο από **τα λατομεία της Πεντέλης**. Πιστεύουμε ότι χρειάστηκαν 22.000 τόνοι μάρμαρο.

Αναπαράσταση από τα αετώματα του Παρθενώνα: στην ανατολική πλευρά του ναού τα γλυπτά δείχνουν τη γέννηση της Αθηνάς από το κεφάλι του πατέρα της του Δία. Στη δυτική πλευρά δείχνουν τη μάχη που έδωσε η Αθηνά με τον Ποσειδώνα για να γίνει πολιούχος της Αθήνας.

5.10

Τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα κτίρια που χτίστηκαν αυτή την περίοδο όχι μόνο στην Αθήνα αλλά και σε άλλες περιοχές ήταν οι **ναοί**. Ο ναός του Δία στην Ολυμπία, ο ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο και πολλοί ακόμη ναοί, καθώς και οι ναοί που σώζονται στην Ακρόπολη της Αθήνας, είναι όλοι φτιαγμένοι τον 5ο αιώνα π.Χ.

5.11

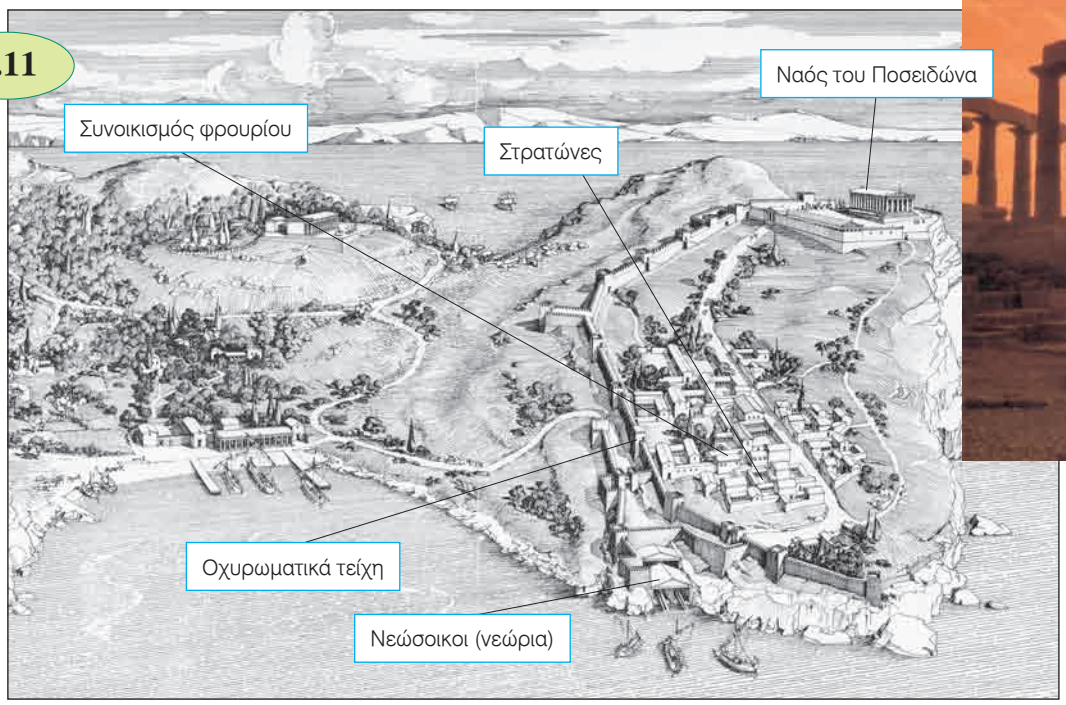

Αναπαράσταση του ακρωτηρίου του Σουνίου.

5.12

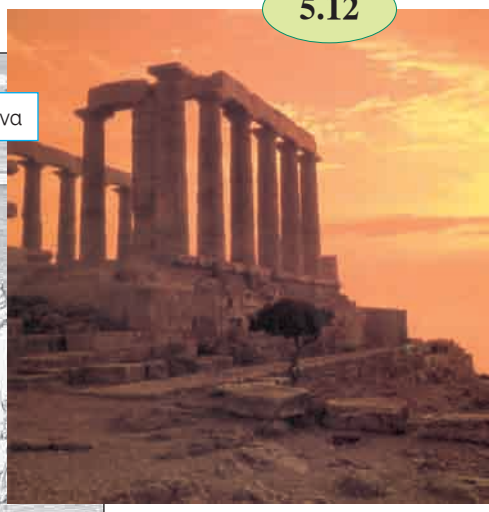

Ο ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο (Αττική), 5ος αιώνας π.Χ.

Η γλυπτική

Η αρχιτεκτονική και η γλυπτική τέχνη υπηρετούσαν τους θεούς και την πόλη-κράτος. Την Κλασική Εποχή το κράτος παράγγελνε έργα σε αρχιτέκτονες και σε γλύπτες. Ξέρουμε μάλιστα, από τις επιγραφές που έχουν σωθεί, ότι ορίζονταν δημόσιοι αξιωματούχοι για να επιβλέπουν τα έργα όσο καιρό φτιάχνονταν.

Από τη γλυπτική του 5ου αιώνα π.Χ. πολύ λίγα πρωτότυπα έργα έχουμε σήμερα. Οι ιδανικές αναλογίες χαρακτηρίζουν τα γλυπτά αυτά. Λίγα πρωτότυπα **χάλκινα αγάλματα** έχουν βρεθεί στη θάλασσα.

5.13

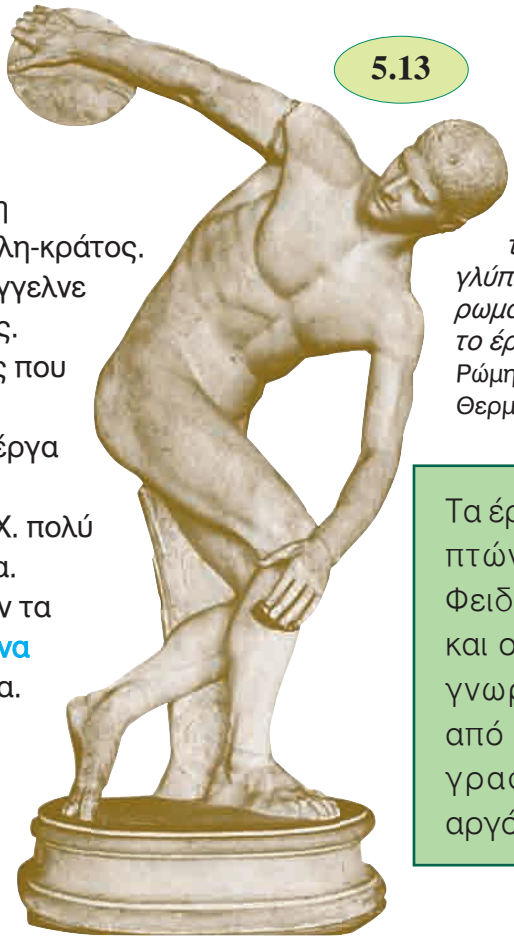

Ο Δισκοβόλος είναι το πιο γνωστό έργο του γλύπτη Μύρωνα. Μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο από το έργο του 5ου αιώνα π.Χ. Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο των Θερμών.

Τα έργα μεγάλων γλυπτών, όπως ήταν ο Φειδίας, ο Μύρωνας και ο Πολύκλειτος, τα γνωρίζουμε κυρίως από μαρμάρινα αντίγραφα, που έγιναν αργότερα.

Γ. Κοινωνία και οικονομία στην Αθήνα

Η καθημερινή ζωή

5.14

Αττικό ερυθρόμορφο αγγείο με σκηνή από συμπόσιο. Οι άντρες συχνά μαζεύονταν σε σπίτια. Εκεί διασκέδαζαν και έπιναν. Τις συγκεντρώσεις αυτές τις λέμε συμπόσια και σε αυτές συμμετείχαν και γυναίκες. Το αγγείο αυτό φτιάχτηκε το πρώτο μισό του 5ου αιώνα π.Χ. και βρέθηκε στην Ιταλία. Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

Οι περισσότεροι **άντρες** (πολίτες ή μέτοικοι) που ζούσαν στην πόλη περνούσαν αρκετές ώρες στην Αγορά είτε για να αγοράσουν προϊόντα είτε για να συναντήσουν φίλους και γνωστούς. Τέσσερις φορές το μήνα οι πολίτες πήγαιναν στην Πνύκα για να πάρουν μέρος στην Εκκλησία του Δήμου, ενώ πολλοί συμμετείχαν ή απλώς παρακολουθούσαν τις δίκες στα δικαστήρια. Συχνά πήγαιναν στην παλαίστρα για να γυμναστούν.

Οι **γυναίκες** δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Δεν μπορούσαν να ψηφίσουν ούτε να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση της πόλης. Δεν ήταν όμως κλεισμένες στα σπίτια τους. Αντίθετα, όπως λένε οι αρχαίοι συγγραφείς και κυρίως ο κωμικός ποιητής Αριστοφάνης, οι γυναίκες εργάζονταν στα χωράφια, πουλούσαν διάφορα προϊόντα στην αγορά, ήταν μαμές και είχαν πολλές ακόμη ασχολίες. Σημαντικός ήταν επίσης ο ρόλος τους στις θρησκευτικές γιορτές της Αθήνας.

5.15

Η υφαντουργία ήταν σημαντική για την οικιακή οικονομία. Ορισμένα μάλιστα νοικοκυριά έφτιαχναν το δικό τους μαλλί. Τα περισσότερα υφάσματα στην αρχαιότητα ήταν μάλλινα. Οινοχόη (αγγείο για κρασί) διακοσμημένη με μια γυναίκα που γνέθει, 440 π.Χ. περίπου. Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

Μέτοικοι και δούλοι

Μέτοικοι ήταν όσοι δεν κατάγονταν από την Αττική, αλλά κατοικούσαν μόνιμα εκεί.

Στη δημόσια ζωή της Αθήνας οι μέτοικοι και οι δούλοι είχαν μικρή συμμετοχή. Οι μέτοικοι ήταν το ένα τέταρτο του πληθυσμού. Ήταν ελεύθεροι, έπρεπε όμως να πληρώνουν φόρο και να πηγαίνουν στο στρατό. Οι μέτοικοι δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα και δεν μπορούσαν να έχουν ακίνητη περιουσία. Ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο και τη βιοτεχνία.

Εκτός από τα σπίτια, όπου δούλευαν σαν υπηρέτες, και τις βιοτεχνίες, οι **δούλοι** εργάζονταν κυρίως στα χωράφια και στα **μεταλλεία**.

Τελείως διαφορετικά ήταν τα πράγματα για τους δούλους. Την εποχή του Περικλή υπήρχαν περίπου 100.000 δούλοι, που αναλογούσαν σε 40.000 ενήλικους άντρες πολίτες. Η δουλεία είχε για την Αθήνα μεγάλη οικονομική σημασία. Δούλους δεν είχαν μόνο οι αριστοκράτες. Ακόμη και οικογένειες που καλλιεργούσαν ένα μικρό χωράφι είχαν δούλους, που βοηθούσαν σε όλες τις εργασίες στο σπίτι και στο κτήμα.

Στα δημόσια έργα ελεύθεροι, μέτοικοι και δούλοι δούλευαν μαζί σε μικρές ομάδες. Όλοι έκαναν την ίδια δουλειά και έπαιρναν την ίδια αμοιβή. Την αμοιβή όμως του δούλου την έπαιρνε ο κύριός του. Οι περισσότεροι δούλοι ήταν αιχμάλωτοι πολέμου.

Η εκπαίδευση

Από τα επτά έως τα δεκατέσσερά τους χρόνια τα **αγόρια** της Αθήνας πήγαιναν σε μικρά ιδιωτικά σχολεία. Τα κύρια μαθήματα που διδάσκονταν ήταν η γραφή και η ανάγνωση, η γραμματική, η ποίηση και η μουσική. Μετά τα δεκατέσσερα περιλαμβανόταν στην εκπαίδευσή τους και η φυσική αγωγή: γυμναστική, πάλη, άλματα, τρέξιμο, δισκοβολία, παγκράτιο και ακόντιο. Σε μεγαλύτερη ηλικία έκαναν και στρατιωτική εκπαίδευση. Τα αγόρια των πλούσιων πολιτών μάθαιναν ιππασία και συχνά παρακολουθούσαν τους λόγους των σοφιστών.

Τα **κορίτσια** δεν πήγαιναν σχολείο. Δεν ήταν όμως όλες οι γυναίκες αγράμματες. Αρκετές έκαναν μάθημα στο σπίτι και ήξεραν να διαβάζουν και να γράφουν. Μάθαιναν επίσης να παίζουν μουσικά όργανα, όπως αυλό και λύρα.

5.16

Πήλινο αγαλματάκι που απεικονίζει μαθητή να πηγαίνει στο σχολείο με μια πλάκα στο χέρι. Βρέθηκε στην Ερέτρια (Εύβοια), 3ος αιώνας π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

5.17

Ερυθρόμορφο αγγείο από την Αθήνα. Δείχνει σκηνές από σχολείο. Βλέπουμε τους δασκάλους να μαθαίνουν ανάγνωση, γραφή και μουσική στους μαθητές τους, 485–480 π.Χ. περίπου. Βερολίνο (Γερμανία), Κρατικά Μουσεία.

Οι γιορτές

Οι Αθηναίοι συμμετείχαν σε πολλές γιορτές που γίνονταν στην πόλη τους. Οι γιορτές αυτές έδιναν στην Αθήνα την ευκαιρία να δείχνει σε φίλους, συμμάχους και εχθρούς τη δύναμή της.

Τα **Μεγάλα Παναθήναια** ήταν η μεγαλύτερη γιορτή στην Αθήνα. Γίνονταν κάθε τέσσερα χρόνια προς τιμήν της πολιούχου θεάς Αθηνάς. Στη γιορτή γίνονταν αθλητικοί και ιππικοί αγώνες, καθώς και διαγωνισμοί ραψωδών και μουσικών. Στους αγώνες αυτούς βραβείο ήταν το λάδι από τις ιερές ελιές της Αθηνάς, που μοιραζόταν στους νικητές σε ζωγραφισμένα αγγεία, τους **παναθηναϊκούς αμφορείς.**

5.18

490 π.Χ. περίπου. Λέιντεν (Ολλανδία), Εθνικό Μουσείο.

Οι παναθηναϊκοί αμφορείς είναι διακοσμημένοι στη μία πλευρά με την Αθηνά, που στέκεται ανάμεσα σε κίονες και κρατάει ασπίδα και δόρυ. Στην άλλη πλευρά εικονίζεται πάντα ένα από τα αγωνίσματα των Παναθηναίων. Εδώ βλέπουμε δύο γυμνούς αθλητές να παλεύουν στο έδαφος. Δεξιά ένας τρίτος περιμένει τη σειρά του.

Οι Αθηναίοι τιμούσαν ξεχωριστά το Διόνυσο. Τα **Λήναια**, τα **Ανθεστήρια** και τα **Μεγάλα Διονύσια** ήταν γιορτές αφιερωμένες στο Διόνυσο. Τα Μεγάλα Διονύσια, που ήταν σχεδόν το ίδιο μεγαλοπρεπή με τα Μεγάλα Παναθήναια, ξεχώριζαν για τους διαγωνισμούς τραγωδίας και κωμωδίας, που γίνονταν τις τρεις τελευταίες μέρες. Στα Λήναια, μια πομπή πήγαινε κάθε χρόνο στην Ελευσίνα όπου λατρευόταν η θεά Δήμητρα.

5.19

360 π.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

5.20

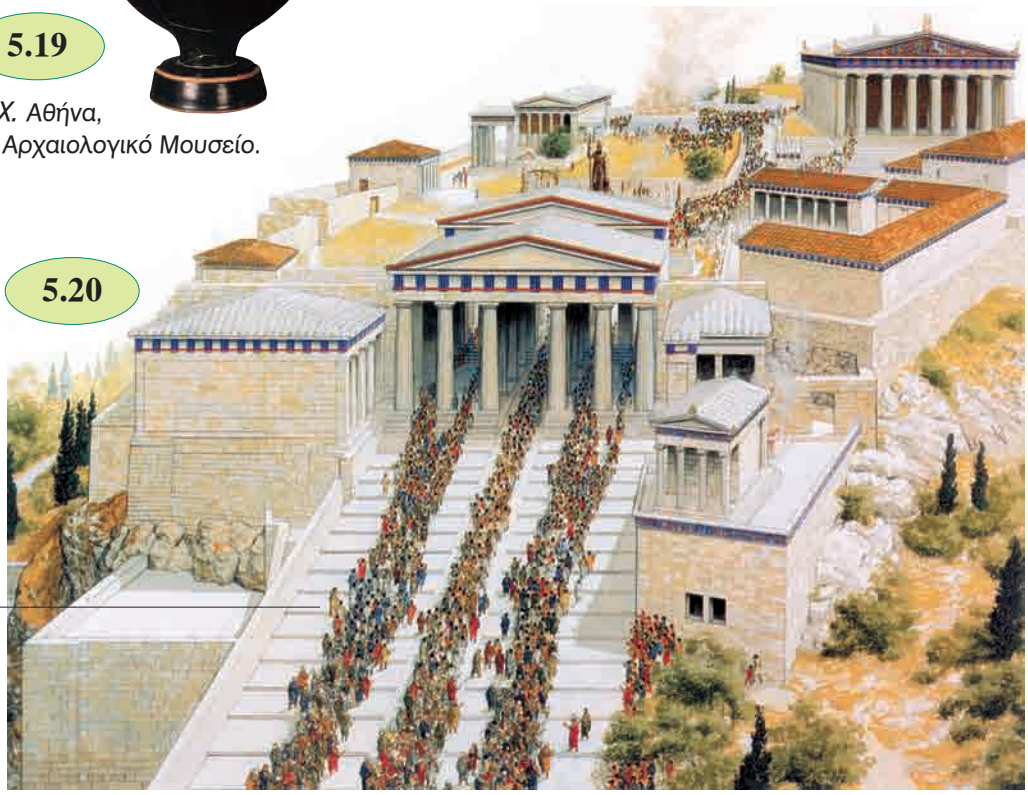

Αναπαράσταση της πομπής των Παναθηναίων που φτάνει στην Ακρόπολη της Αθήνας. Στη γιορτή των Παναθηναίων συμμετείχαν όλοι οι Αθηναίοι: η πομπή ήταν μεγαλοπρεπής και όλοι τιμούσαν την Αθηνά.

5.21

Η ζωφόρος του Παρθενώνα εικονίζει την πομπή των Παναθηναίων. Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

Θρησκεία

Οι γιορτές δείχνουν τη σημασία της θρησκείας στην καθημερινή ζωή και τις στενές σχέσεις που υπήρχαν ανάμεσα στην πολιτική και τη θρησκεία. Για παράδειγμα, οι συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου και της Βουλής ξεκινούσαν με μια θυσία στους θεούς. Εκτός όμως από τους δώδεκα θεούς του Ολύμπου, πολύς κόσμος άρχισε να λατρεύει και νέες θεότητες, που είχαν φέρει ξένοι έμποροι και δούλοι από τη Θράκη, την ανατολική Μεσόγειο και την Κύπρο, όπως την **Κυβέλη** και τον **Άδωνη**.

Για τη θρησκεία μιλήσαμε στη σ. 73.

Λογοτεχνία – Λυρική και δραματική ποίηση

Ο ποιητής **Πίνδαρος** από τη Θήβα έγραψε ποιήματα για τους νικητές στους μεγάλους αθλητικούς αγώνες. Τα ποιήματα του Πίνδαρου (*Πυθιόνικοι, Ολυμπιόνικοι*) είναι τα μόνα λυρικά ποιήματα που σώζονται σήμερα ολόκληρα. Η **λυρική ποίηση** συνδέεται με την αριστοκρατική κοινωνία.

Το θέατρο, δηλαδή η **δραματική ποίηση**, γεννιέται στη δημοκρατική Αθήνα. Αρχικά (στο τέλος του 6ου αιώνα π.Χ.) οι παραστάσεις είχαν καθαρά λατρευτικό χαρακτήρα, με τραγούδια και χορούς προς τιμήν του θεού Διόνυσου. Τον 5ο αιώνα π.Χ. η δραματική ποίηση είχε πια τη μορφή με την οποία την ξέρουμε σήμερα.

Τον 5ο αιώνα π.Χ. παίζονταν κάθε χρόνο στα Μεγάλα Διονύσια για τρεις συνεχόμενες μέρες τρεις **τραγωδίες**, γραμμένες από τρεις διαφορετικούς ποιητές, που διαγωνίζονταν μεταξύ τους. Κάθε ποιητής είχε ένα **χορηγό**. Στην Αθήνα οι θεατρικές αυτές παραστάσεις παίζονταν στο θέατρο του Διονύσου.

Μέσα από τις τελετές που γίνονταν, στις γιορτές για τον Διόνυσο δημιουργήθηκε ένα καινούριο λογοτεχνικό είδος, που είχε στη συνέχεια τεράστια επίδραση: η δραματική ποίηση, δηλαδή η τραγωδία και η κωμωδία. Έτσι στην Αθήνα της Κλασικής Εποχής γεννήθηκε η τέχνη του θεάτρου.

5.22

Το θέατρο του Διονύσου στη νότια πλαγιά της Ακρόπολης στην Αθήνα, όπως σώζεται σήμερα.

5.23

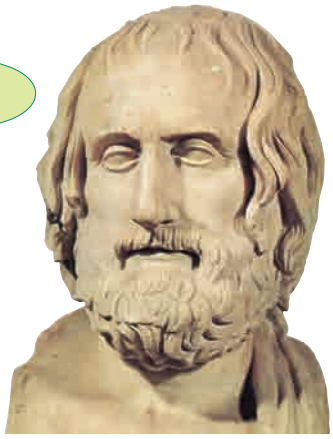

Μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο από προτομή του Ευριπίδη, 330 π.Χ. Νάπολη (Ιταλία), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Σήμερα σώζεται ένα πολύ μικρό μέρος των τραγωδιών που γράφτηκαν τότε: επτά του Αισχύλου, άλλες επτά του Σοφοκλή και 19 του Ευριπίδη. Τα έργα αυτά παίζονται ακόμη και σήμερα.

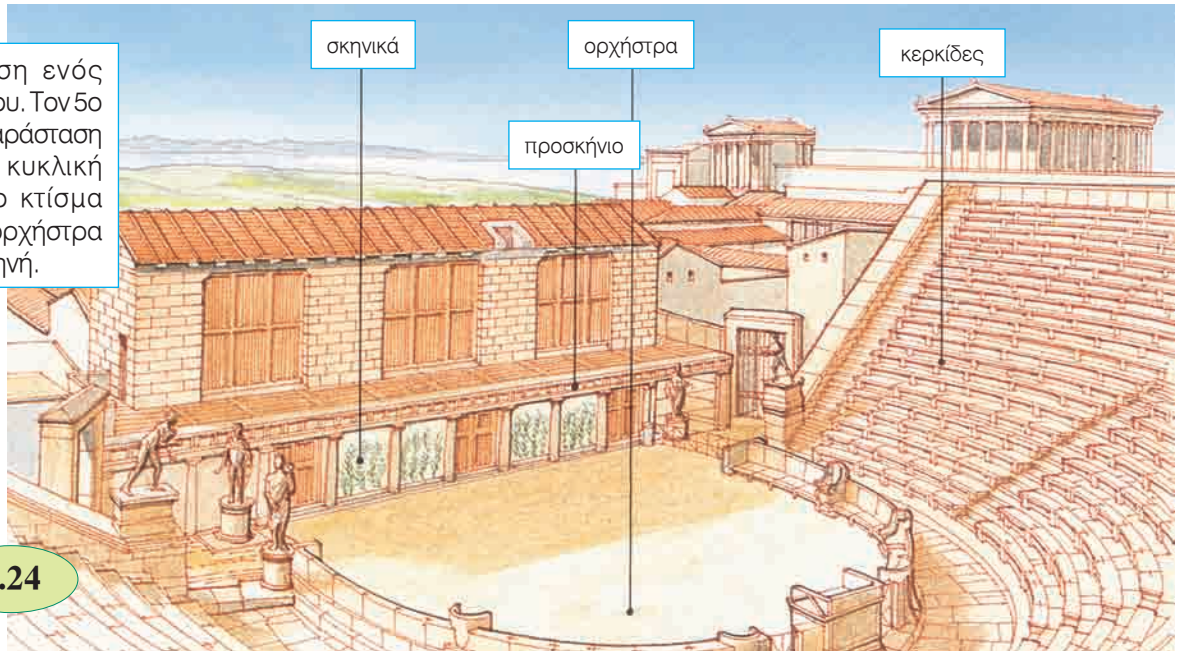

5.24

Αναπαράσταση ενός αρχαίου θεάτρου. Τον 5ο αιώνα π.Χ., η παράσταση γινόταν στην κυκλική ορχήστρα. Το κτίσμα πίσω από την ορχήστρα ονομάζεται σκηνή.

Η **κωμωδία** προέρχεται και αυτή από τις διονυσιακές λατρείες. Και πάλι από τα έργα που παίχτηκαν στην Αθήνα στον 5ο και 4ο αιώνα π.Χ. μόνο ένα πολύ μικρό μέρος γνωρίζουμε σήμερα: είναι ολόκληρα έργα ενός μόνο κωμικού, του **Αριστοφάνη**.

Ιστορία και φιλοσοφία

Ιστορία. Τον 5ο αιώνα π.Χ. γεννήθηκαν τα πρώτα μεγάλα έργα της πεζογραφίας, που σώζονται ολόκληρα. Και τα δύο είναι ιστορικά και ασχολούνται με τη σύγχρονή τους ιστορία:

> Τους Περσικούς Πολέμους περιέγραψε ο **Ηρόδοτος** και τον Πελοποννησιακό Πόλεμο περιέγραψε ο **Θουκυδίδης**.

Ο Θουκυδίδης είναι ο πρώτος που μελέτησε συστηματικά το παρελθόν. Οι πολιτικές αναλύσεις του Θουκυδίδη εκφράζουν τη νέα φιλοσοφική σκέψη του 5ου αιώνα π.Χ.: τη σοφιστική.

Φιλοσοφία. Η σοφιστική ήταν η κύρια τάση της φιλοσοφίας στην Αθήνα κατά την Πεντηκονταετία.

Οι σοφιστές ήταν σημαντικοί όχι μόνο για τη φιλοσοφία, αλλά και για την πολιτική, αφού οι σημαντικότεροι πολιτικοί την εποχή αυτή ήταν μαθητές τους. Σκοπός της διδασκαλίας τους ήταν να ελευθερώσουν το ανθρώπινο πνεύμα από όλες τις δεσμεύσεις. «Ο άνθρωπος είναι το μέτρο για όλα τα πράγματα»: αυτό είπε ο **Πρωταγόρας** από τα Άβδηρα. Αμφισβήτησαν τις αλήθειες που παραδέχονταν μέχρι τότε οι άνθρωποι. Είπαν μάλιστα ότι με την κριτική σκέψη μπορούν να εξηγήσουν από πού κατάγονται οι θεοί. Μεγάλοι αντίπαλοι των απόψεων των σοφιστών ήταν ο Σωκράτης και ο μαθητής του Πλάτωνας.

Σοφιστική
«Διδασκαλία της σοφίας», που είχε κέντρο τον άνθρωπο.
Οι εκπρόσωποι της σοφιστικής ονομάστηκαν σοφιστές.

Για το Σωκράτη και τον Πλάτωνα θα μιλήσουμε στη σ. 118.

Σημαντικοί σοφιστές που έζησαν και δίδαξαν στην Αθήνα ήταν ο **Πρωταγόρας** από τα Άβδηρα και ο **Γοργίας** από τη Σικελία.
Στην Αθήνα οι σοφιστές θα παίξουν σημαντικό ρόλο τόσο στην πολιτική όσο και στη φιλοσοφική σκέψη.

Την ίδια εποχή το ενδιαφέρον τους προς τον άνθρωπο στρέφουν και οι φιλόσοφοι σε άλλα μέρη του κόσμου (Ινδία-Κίνα).

«Λίγη ακόμη ιστορία»

Για τις Ινδίες και την Κίνα, δες σ. 6-8.

Οι επιστήμες

Από τον 5ο αιώνα π.Χ. και μετά στην Αθήνα αναπτύχθηκε η λογοτεχνία, το θέατρο και η φιλοσοφία. Την ίδια εποχή η πόλη θα γίνει το κυριότερο κέντρο και για τις επιστήμες.

Οι αρχαίοι Έλληνες ενδιαφέρθηκαν για τις επιστήμες και έμαθαν πολλά από τους Αιγύπτιους και τους Βαβυλώνιους στα **μαθηματικά**, την **αστρονομία** και τη **γεωγραφία**. Ο αστρονόμος **Μέτωνας** από την Αθήνα μελέτησε με προσοχή τον ουρανό και υπολόγισε με μεγάλη ακρίβεια το ηλιακό έτος σε 365 μέρες και 5/19 της ημέρας, περίπου μισή ώρα λιγότερο απ' ό,τι ορίζεται σήμερα.

Τον 5ο αιώνα π.Χ. η **ιατρική** έγινε επιστήμη. Μέχρι τότε οι άνθρωποι πίστευαν ότι τις αρρώστιες τις προκαλούν τα κακά πνεύματα και η οργή των θεών. Ο **Ιπποκράτης** από την Κω ήταν ο πρώτος που έδειξε ότι αυτό ήταν λάθος. Περιέγραψε ακόμη τα συμπτώματα για πολλές ασθένειες και είναι ο πρώτος που διέγνωσε την πνευμονία.

5.25

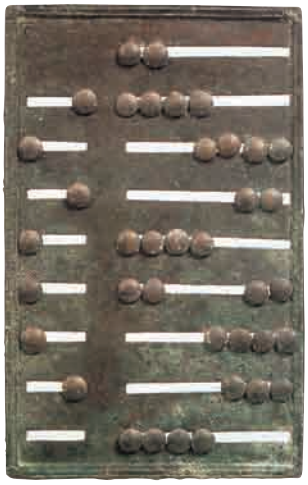

Αναπαράσταση άβακα. Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποιούσαν τον άβακα για να κάνουν πολύπλοκους μαθηματικούς υπολογισμούς.

Η οικονομία

Η **αγροτική παραγωγή** ήταν η πιο σημαντική ασχολία για τους Αθηναίους. Οι Αθηναίοι πουλούσαν λάδι, ιδίως στην Κριμαία στο βόρειο Εύξεινο Πόντο, καθώς και στην Αίγυπτο, όπου δεν υπήρχαν ελιές. Πουλούσαν επίσης κρασί σε διάφορα μέρη, όπως στην Αίγυπτο, και έκαναν εξαγωγή αγγείων, που έχουν βρεθεί σε κάθε άκρη της Μεσογείου.

Το **λάδι** ήταν βασικό για την οικονομία και οι Αθηναίοι ήταν περήφανοι για την ποιότητα του λαδιού τους.

Όταν αυξήθηκε ο πληθυσμός της Αθήνας, οι Αθηναίοι έπρεπε να εισάγουν σιτάρι. Εκτός από τη Θράκη και την Αίγυπτο, σιτάρι εισαγόταν από τις αποικίες και από τα βασίλεια που βρίσκονταν στις ακτές του Εύξεινου Πόντου. Η κυριαρχία στο Αιγαίο με τη Συμμαχία της Δήλου επέτρεπε στους Αθηναίους να βρίσκουν σιτάρι για την πόλη τους.

5.26

Το μάζεμα της ελιάς. Μελανόμορφος αμφορέας, 6ος αιώνας π.Χ. Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

Οι Αθηναίοι πολίτες δεν πλήρωναν φόρους στο κράτος. Το κράτος είχε έσοδα κυρίως από τα μεταλλεία και από τους φόρους που πλήρωναν οι σύμμαχοι και οι μέτοικοι. Επίσης, φόρο πλήρωναν τα πλοία που έμπαιναν στον Πειραιά.

Στην Αθήνα υπήρχαν και μικρές βιοτεχνίες. Στη μεγαλύτερη από αυτές που ξέρουμε δούλευαν 120 δούλοι, που έφτιαχναν ασπίδες. Στις περισσότερες όμως υπήρχε ένας τεχνίτης με έναν ή δύο δούλους, ο οποίος κατασκεύαζε στο σπίτι του διάφορα αγαθά που τα πουλούσε έπειτα στην αγορά ή στο μαγαζί του.

Η ανάπτυξη του **Πειραιά** δείχνει την εμπορική ακμή της Αθήνας. Οι Αθηναίοι έπρεπε να φέρνουν, εκτός από το σιτάρι, και άλλες πρώτες ύλες, όπως μέταλλα, αλλά και ξυλεία για την κατασκευή των πλοίων.

Τον 5ο αιώνα π.Χ. στον Πειραιά είχαν μαζευτεί πολλοί έμποροι, ανάμεσα στους οποίους και Αθηναίοι πολίτες. Στην πραγματικότητα, το εμπόριο ήταν στα χέρια των ξένων, που ήταν είτε μέτοικοι είτε περαστικοί.

5.27

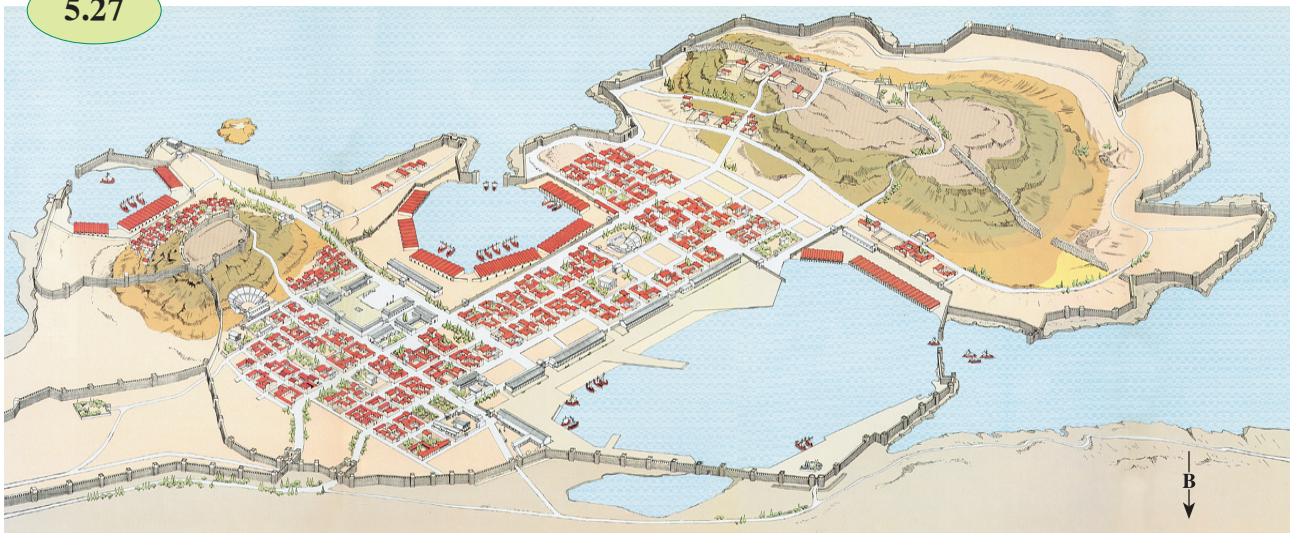

Αναπαράσταση του Πειραιά, όπως ήταν στην Κλασική Εποχή. Γύρω από το λιμάνι υπήρχαν αποθήκες όπου φύλαγαν τα σιτηρά. Ο Πειραιάς ήταν το μεγαλύτερο και σημαντικότερο εμπορικό λιμάνι στον ελληνικό κόσμο.

5.28

Αποθηκευτικοί αμφορείς που βρέθηκαν στο λιμάνι της Εφέσου στη Μικρά Ασία. Έφεσος (Τουρκία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Δ. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος (431–404 π.Χ.)

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος έγινε ανάμεσα στην Αθήνα και στη Σπάρτη και κράτησε, με μια μικρή μόνο διακοπή, 27 ολόκληρα χρόνια. Ο πόλεμος χωρίζεται σε **τρεις περιόδους**. Η Αθήνα και η Σπάρτη ήταν και οι δύο ισχυρές πόλεις-κράτη, η καθεμιά επικεφαλής μιας ομάδας συμμαχικών ελληνικών πόλεων. Με τον πόλεμο αυτό η Αθήνα και η Σπάρτη προσπάθησαν να κυριαρχήσουν σε όλο τον ελληνικό κόσμο. Στο τέλος του πολέμου η Αθήνα έχασε και η Σπάρτη έγινε η ισχυρότερη πόλη-κράτος στον ελληνικό κόσμο.

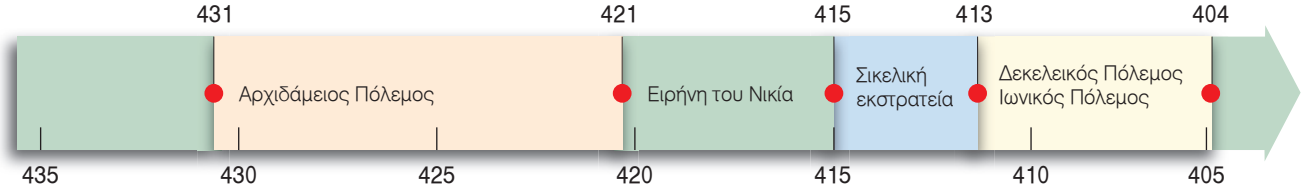

Η σημαντικότερη πηγή για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο είναι ο ιστορικός Θουκυδίδης. Σύμφωνα με το Θουκυδίδη, η μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας φόβισε τους Σπαρτιάτες και τους ανάγκασε να πολεμήσουν. Σήμερα αρκετοί ιστορικοί πιστεύουν ότι ο πόλεμος έγινε επειδή η Αθήνα και η Κόρινθος (ισχυρή πόλη-κράτος στην Πελοποννησιακή Συμμαχία) προσπάθησαν να ελέγξουν, η καθεμιά για λογαριασμό της, όλους τους εμπορικούς δρόμους.

Αττικό ερυθρόμορφο αγγείο. Το αγγείο δείχνει έναν πολεμιστή την ώρα που αποχαιρετά τη σύζυγο και τους γονείς του, πριν φύγει για τον πόλεμο, 430 π.Χ. περίπου. Μόναχο (Γερμανία), Κρατική Αρχαιολογική Συλλογή.

Τα δέκα πρώτα χρόνια και η Ειρήνη του Νικία (431–421 π.Χ.)

Η πρώτη περίοδος, δηλαδή τα δέκα πρώτα χρόνια του πολέμου, χαρακτηρίζεται από τη στρατηγική του Περικλή. Σύμφωνα μ' αυτή, όλοι οι κάτοικοι έπρεπε να εγκαταλείψουν την ύπαιθρο και να καταφύγουν στα Μακρά Τείχη της Αθήνας. Οι αγρότες λοιπόν της Αττικής εγκαταστάθηκαν σε πρόχειρους καταυλισμούς. Οι άνθρωποι ζούσαν σε κακές συνθήκες υγιεινής. Έτσι εξαπλώθηκε μια επιδημία (**λοιμός**) που ρήμαξε όλη την Αττική. Ο ίδιος ο Περικλής πέθανε από το λοιμό το 429 π.Χ.

Σύμφωνα με τη **στρατηγική του Περικλή**, που συνεχίστηκε και μετά το θάνατό του, οι επιθέσεις εναντίον του εχθρού έπρεπε να γίνονται από τη θάλασσα.
Η **Πελοποννησιακή Συμμαχία** είχε τη δική της στρατηγική: το πελοποννησιακό στράτευμα εισέβαλε και λεηλάτησε αρκετές φορές την Αττική με αρχηγό το Σπαρτιάτη βασιλιά **Αρχίδαμο**. Η **πρώτη περίοδος** του Πολεποννησιακού Πολέμου ονομάζεται **Αρχιδάμειος Πόλεμος**.

Ο πόλεμος συνεχιζόταν, γιατί και η Σπάρτη και η Αθήνα εξακολούθησαν να ανεφοδιάζονται, παρά τις προσπάθειες των αντίπαλων στρατών.

Η ειρήνη που τελικά έγινε το 421 π.Χ. και λέγεται **Ειρήνη του Νικία** δεν έφερε το τέλος του πολέμου. Αντί για 50 χρόνια, όπως είχαν συμφωνήσει, κράτησε μόνο έξι, κυρίως γιατί ο Αθηναίος Αλκιβιάδης ήθελε να κατακτήσει τη Σικελία και έπεισε τους Αθηναίους να εφαρμόσουν το σχέδιό του.

5.30

Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 5ου ΑΙΩΝΑ π.Χ.

Η εκστρατεία στη Σικελία

Για να καταλάβουμε καλύτερα αυτή τη **δεύτερη περίοδο** του πολέμου πρέπει να μιλήσουμε λίγο για τους Έλληνες της δυτικής Μεσογείου. Είδαμε στο 4ο Κεφάλαιο πώς ιδρύθηκαν οι ελληνικές αποικίες εκεί. Με τον καιρό η πόλη των **Συρακουσών** στη Σικελία μεγάλωσε και έγινε πολύ δυνατή. Έτσι κυριάρχησε σε όλο το ανατολικό τμήμα του νησιού.

Οι ελληνικές πόλεις-κράτη της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας είχαν πολλούς εχθρούς: τους Καρχηδόνιους στη Σικελία, τους Ετρούσκους και τα ιταλικά φύλα στην Ιταλική χερσόνησο. Στην αρχή του 5ου αιώνα π.Χ. τις Συρακούσες κυβερνούσε ο τύραννος Γέλωνας. Ο Γέλωνας απέκρουσε τους Καρχηδόνιους, που ήταν σύμμαχοι του Περσικού Βασιλείου και ήθελαν να καταλάβουν όλη τη Σικελία. Αυτό έγινε την ίδια εποχή που ο Πέρσης βασιλιάς επιτέθηκε στις πόλεις-κράτη του νότιου ελλαδικού χώρου (480 π.Χ.).

5.31

Οι Συρακούσες έγιναν η ισχυρότερη πόλη της Σικελίας τον 5ο αιώνα π.Χ. Στη φωτογραφία βλέπουμε τα οχυρωματικά τείχη της πόλης.

Τη δεύτερη περίοδο του πολέμου κυριαρχεί στην Αθήνα ο **Αλκιβιάδης**, που ήταν αριστοκράτης και ανιψιός του Περικλή. Ο Αλκιβιάδης είχε πολλές ικανότητες, ήταν φιλόδοξος και τολμηρός, ήταν όμως και τυχοδιώκτης. Έτσι πολλά από τα σχέδιά του απέτυχαν, οι Αθηναίοι γνώρισαν καταστροφές και ο ίδιος εξορίστηκε και κατέφυγε πρώτα στη Σπάρτη και μετά στο Περσικό Βασίλειο.

Όπως είδαμε, στα πρώτα δέκα χρόνια του πολέμου καμία από τις δύο πλευρές δεν μπόρεσε να σταματήσει τον ανεφοδιασμό του αντιπάλου. Οι Αθηναίοι άκουσαν τον Αλκιβιάδη και εκστράτευσαν στη Σικελία ενάντια στους Συρακούσιους, επειδή πίστεψαν ότι έτσι θα αλλάξουν τα πράγματα και θα σταματήσουν τον ανεφοδιασμό της Πελοποννήσου από τη Σικελία.

Όταν έφτασε στη Σικελία ο αθηναϊκός στόλος καταστράφηκε στη σύγκρουση με τους Συρακούσιους. Έτσι οι Αθηναίοι έχασαν την κυριαρχία τους στη θάλασσα. Τότε οι Σπαρτιάτες κατάλαβαν ότι, για να νικήσουν στον πόλεμο, θα έπρεπε να αποκτήσουν οι ίδιοι ισχυρό στόλο. Για να το πετύχουν αυτό όμως ζήτησαν οικονομική βοήθεια από το Περσικό Βασίλειο.

Στο μεταξύ ο Αλκιβιάδης, που είχε κατηγορηθεί από τους πολιτικούς του αντιπάλους για ιεροσυλία, είχε καταφύγει στη Σπάρτη για να μην τον συλλάβουν. Τα γεγονότα αυτά άλλαξαν σημαντικά την πορεία του πολέμου.

Ιεροσυλία
Ασέβεια προς τους θεούς.

Δεκελεικός και Ιωνικός Πόλεμος – Η ανάμειξη των Περσών

Η τρίτη και τελική περίοδος του πολέμου αρχίζει λοιπόν όταν οι Σπαρτιάτες άρχισαν συνεννοήσεις με τον Πέρση βασιλιά. Όταν άλλαξε στρατόπεδο ο Αλκιβιάδης, αποκάλυψε στους Σπαρτιάτες πού ήταν αδύναμη η άμυνα της Αθήνας. Για παράδειγμα, τους συμβούλεψε να εγκατασταθούν στη Δεκέλεια, μια μικρή πόλη της Αττικής, και από εκεί να λεηλατούν συνέχεια τη γύρω περιοχή. Έτσι η περίοδος μετά το 413 π.Χ. ονομάστηκε **Δεκελεικός Πόλεμος**. Ταυτόχρονα σχεδόν άρχισε στη δυτική Μικρά Ασία ο λεγόμενος **Ιωνικός Πόλεμος**.

5.32

Όταν οι Σπαρτιάτες ζήτησαν οικονομική βοήθεια από Πέρσες σατράπες, εκείνοι ζήτησαν σε αντάλλαγμα να αναγνωριστεί η κυριαρχία τους στις ελληνικές πόλεις-κράτη της Μικράς Ασίας. Με τη βοήθεια που έδωσαν στους Σπαρτιάτες, οι Πέρσες σατράπες πέτυχαν να εξουδετερώσουν έναν ενοχλητικό αντίπαλο, την Αθήνα.

Όταν ο σπαρτιατικός στόλος βγήκε στο Αιγαίο, άρχισαν ναυτικές συγκρούσεις με τους Αθηναίους. Στόχος της Σπάρτης ήταν να εμποδίσει να έρχονται τρόφιμα από τον Εύξεινο Πόντο στην Αθήνα. Έτσι έστειλαν το **Λύσανδρο** στο ανατολικό Αιγαίο. Οι Αθηναίοι έστειλαν εναντίον του όσα καράβια τούς είχαν μείνει, αλλά η Σπάρτη πέτυχε το 405 π.Χ. στους Αιγός Ποταμούς την τελική νίκη. Οι Αθηναίοι έχασαν το στόλο τους και δεν μπορούσαν πια να φέρνουν τρόφιμα από τον Εύξεινο Πόντο. Λίγους μήνες μετά, η Αθήνα παραδόθηκε και δέχτηκε τους όρους της ειρήνης που της επέβαλε η Σπάρτη.

5.33

Οι Σπαρτιάτες κατέλαβαν και πήραν τα πλοία των Αθηναίων στις εκβολές των Αιγός Ποταμών, στην ευρωπαϊκή πλευρά του Ελλήσποντου. Αυτό έγινε την ώρα που τα αθηναϊκά πληρώματα έψαχναν για εφόδια στην ακτή. Έτσι οι Αθηναίοι έχασαν το στόλο τους και καταστράφηκαν.

Η ήττα της Αθήνας

Οι ολιγαρχικοί στην Αθήνα είδαν ότι τώρα είχαν την ευκαιρία να καταλύσουν τη δημοκρατία και να πάρουν την εξουσία. Με τη βοήθεια των Σπαρτιατών εγκαταστάθηκε ένα ολιγαρχικό πολίτευμα με **Τριάντα Τυράννους**. Ωστόσο, λίγους μήνες αργότερα οι Αθηναίοι έδιωξαν τους τυράννους και ξανάφεραν τη δημοκρατία. Όμως η Αθήνα είχε χάσει το στόλο της και την κυριαρχία στο Αιγαίο. Τα τείχη της πόλης είχαν γκρεμιστεί, η ύπαιθρος ήταν κατεστραμμένη από τις συνεχείς λεηλασίες και τα μεταλλεία της είχαν εγκαταλειφθεί.

2. Από τον Πελοποννησιακό Πόλεμο ως το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (404–323 π.Χ.)

Οι πηγές

Για τον ελληνικό κόσμο τον 4ο αιώνα π.Χ. γνωρίζουμε πολύ περισσότερα από όσα ξέρουμε για τους προηγούμενους αιώνες, χάρη στις πολλές, σύγχρονες με τα γεγονότα, πηγές – ιδιαίτερα τους λόγους των ρητόρων και τα πολιτικά κείμενα. Από τα ιστορικά κείμενα, μόνο το έργο του **Ξενοφώντα**, που ήταν και πολιτικός συγγραφέας με μεγάλη επιρροή, σώζεται ολόκληρο. Από τους υπόλοιπους ιστορικούς έχουμε μόνο αποσπάσματα. Ειδικότερα για την περίοδο από την «Ειρήνη του Βασιλέως» το 387 π.Χ. μέχρι το 371 π.Χ., η κύρια πηγή πληροφοριών είναι, εκτός από τον Ξενοφώντα, οι λόγοι του **Ισοκράτη**. Επίσης σώζονται αρκετές επιγραφές, κυρίως για την Αθήνα.

Οι συνέπειες του Πελοποννησιακού Πολέμου

Οι συνέπειες από τον πόλεμο ήταν καταστρεπτικές για τις ελληνικές πόλεις-κράτη. Χιλιάδες άνθρωποι σκοτώθηκαν και χιλιάδες πουλήθηκαν ως δούλοι. Οι καλλιέργειες καταστράφηκαν και πολλοί αναγκάστηκαν να πουλήσουν τα κτήματά τους. Επίσης, το εμπόριο και η βιοτεχνία περιορίστηκαν, με αποτέλεσμα η οικονομική δραστηριότητα να μειωθεί. Πολλοί επίσης έφυγαν από τις πόλεις για να αποφύγουν τις εσωτερικές διαμάχες. Πολλοί, τέλος, υπηρέτησαν ως μισθοφόροι.

Τα χαρακτηριστικά της εποχής

Τέσσερα είναι τα κυριότερα χαρακτηριστικά του 4ου αιώνα π.Χ.:

– Οι **συγκρούσεις** ανάμεσα στις πόλεις-κράτη ήταν συχνές και υπήρχε πάντα μια πόλη-κράτος που ήθελε να έχει την ηγεμονία.

– Η πολιτική του Περσικού Βασιλείου ενίσχυσε τον **ανταγωνισμό** μεταξύ των πόλεων-κρατών. Ο Πέρσης βασιλιάς, που δεν ήθελε τις ελληνικές δυνάμεις ενωμένες, έστρεφε με τα χρήματά του τη μια πόλη-κράτος ενάντια στην άλλη. Οι ελληνικές πόλεις-κράτη από τη μεριά τους χρησιμοποίησαν τα περσικά χρήματα ανάλογα με τις ανάγκες τους. Σ' αυτές τις συνθήκες αναπτύχθηκε το Βασίλειο της Μακεδονίας, που κυριάρχησε στον ελλαδικό χώρο και κατέλυσε αργότερα το Περσικό Βασίλειο.

– Αυτή την περίοδο στο Περσικό Βασίλειο γίνονταν πόλεμοι για το θρόνο και πολλές επαναστάσεις. Πολλοί Πέρσες ηγέτες χρησιμοποιούσαν συχνά Έλληνες μισθοφόρους.

– Δημιουργήθηκαν **συνασπισμοί πόλεων-κρατών** (**κοινά**) που την επόμενη περίοδο, δηλαδή στην Ελληνιστική Εποχή, έπαιξαν σημαντικό ρόλο.

Α. Το τέλος των ηγεμονιών

Η σπαρτιατική ηγεμονία

Μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο η Σπάρτη ήταν η μεγαλύτερη δύναμη στον ελληνικό κόσμο. Όμως είχε πληρώσει και αυτή ακριβά για τη νίκη της: έχασε πολλούς άντρες οπλίτες και εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τη βοήθεια που της έστελνε η Περσία.

Ο **Ξενοφώντας** στο έργο του *Ελληνικά* παρουσιάζει τη νίκη της Σπάρτης σαν «**απαρχή της ελευθερίας**» για τον ελληνικό κόσμο. Όμως τα πράγματα ήταν διαφορετικά: αντί να δώσει στις ελληνικές πόλεις-κράτη αυτονομία, όπως είχε υποσχεθεί, η Σπάρτη τις καταπίεσε ακόμη περισσότερο. Υποστήριξε ολιγαρχικά πολιτεύματα και δημιούργησε έτσι μεγάλη δυσαρέσκεια. Η ειρήνη, που τόσο την είχε ανάγκη ο ελληνικός κόσμος, δεν ήρθε με την ηγεμονία της Σπάρτης. Οι σημαντικότεροι σύμμαχοι της Σπάρτης, η Θήβα και η Κόρινθος, έπαψαν να τη στηρίζουν.

Το χρυσάφι των Περσών

Η κατάσταση στον ελληνικό κόσμο είχε μεγάλη σχέση με την εξωτερική πολιτική του Περσικού Βασιλείου. Η Σπάρτη, όπως είδαμε, είχε κερδίσει τον Πελοποννησιακό Πόλεμο με την οικονομική υποστήριξη των Περσών. Όμως λίγο μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου, η Σπάρτη άλλαξε πολιτική και άρχισε πόλεμο ενάντια στους Πέρσες.

Οι Πέρσες από την πλευρά τους, για να μειώσουν τη δύναμη της Σπάρτης, βοήθησαν να δημιουργηθεί ένας αντισπαρτιατικός συνασπισμός. Σ' αυτόν συμμετείχαν η Αθήνα, η Κόρινθος, η Θήβα και το Άργος. Οι Αθηναίοι μάλιστα με τα περσικά χρήματα έχτισαν ξανά τα τείχη της πόλης τους.

5.34

Λεπτομέρεια από αγγείο που απεικονίζει τον Πέρση βασιλιά Δαρείο, 4ος αιώνας π.Χ.
Νάπολη (Ιταλία), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Το Περσικό Βασίλειο τον 4ο αιώνα π.Χ.
Το Περσικό Βασίλειο με τον πλούτο του έλεγχε μια τεράστια έκταση και μπορούσε να επηρεάζει την κατάσταση στον ελληνικό κόσμο.
Το Περσικό Βασίλειο όμως είχε και πολλά προβλήματα: η κεντρική εξουσία δεν μπορούσε να ελέγχει πάντα τους ντόπιους ηγεμόνες και τους Πέρσες σατράπες, που στις επαρχίες είχαν τη δική τους πολιτική. Η Αίγυπτος, για παράδειγμα, ύστερα από μια εξέγερση στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ., κατάφερε να μείνει ανεξάρτητη για 60 χρόνια με ντόπιους βασιλιάδες.

Η Ειρήνη του Βασιλέως

Το Περσικό Βασίλειο, που δεν ήθελε να υπάρχει ισχυρή πόλη-κράτος στον ελληνικό κόσμο, ανησύχησε με τη δύναμη που απέκτησε σιγά σιγά η Αθήνα και έπαψε να την υποστηρίζει. Έτσι οι Πέρσες βοήθησαν για μια ακόμη φορά τη Σπάρτη. Οι Σπαρτιάτες υπέγραψαν ειρήνη μαζί τους, γιατί αυτό ήταν προς το συμφέρον της πόλης τους. Η ειρήνη αυτή είναι γνωστή ως η Ειρήνη του Βασιλέως ή Ανταλκίδειος Ειρήνη από το όνομα του Σπαρτιάτη στρατηγού Ανταλκίδα που έκανε τις διαπραγματεύσεις.

Με την **Ειρήνη του Βασιλέως** (387 π.Χ.) όλες οι ελληνικές πόλεις-κράτη ήταν ανεξάρτητες, εκτός από τις πόλεις-κράτη της δυτικής Μικράς Ασίας, που ήταν κάτω από την ηγεμονία του Πέρση βασιλιά.

Μετά το 387 π.Χ. και η Σπάρτη και η Αθήνα και, τέλος, η Θήβα προσπάθησαν να αποκτήσουν την ηγεμονία στον ελλαδικό χώρο.

Η Αθήνα ξανά ισχυρή

Με το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου, το 404 π.Χ., η Αθήνα είχε καταστραφεί. Ήταν ανάμεσα στις πόλεις-κράτη που είχαν υποφέρει περισσότερο από τον πόλεμο. Είχε χάσει την ηγεμονία της στο Αιγαίο, ο στόλος της ήταν στα χέρια του εχθρού, η ύπαιθρός της είχε λεηλατηθεί συστηματικά, αγροικίες και σιταποθήκες είχαν καταστραφεί και περισσότεροι από 20.000 δούλοι είχαν εγκαταλείψει την πόλη. Ακόμη οι Σπαρτιάτες, όπως είδαμε, για να την ελέγχουν καλύτερα, επέβαλαν τους Τριάντα Τυράννους, μια ολιγαρχική διοίκηση. Σε λιγότερο από ένα χρόνο όμως η δημοκρατία είχε ξαναέρθει.

Μετά την Ειρήνη του Βασιλέως υπάρχουν στην Αθήνα δύο αντίπαλες πλευρές: αυτοί που υποστηρίζουν τη Σπάρτη και αυτοί που υποστηρίζουν τη Θήβα. Τον ίδιο καιρό ο Αθηναίος ρήτορας Ισοκράτης πίστευε ότι η κατάκτηση του Περσικού Βασιλείου είναι η λύση για τα εσωτερικά προβλήματα των Ελλήνων. Στον *Πανηγυρικό* του λόγο (380 π.Χ.) υποστήριξε ότι στον κοινό αγώνα εναντίον των Περσών θα μπορούσε να είναι επικεφαλής η Αθήνα. Έτσι διαμορφώθηκε η «πανελλήνια ιδέα» για την ένωση των Ελλήνων, η οποία θα έφερνε ειρήνη ανάμεσα στις πόλεις-κράτη και θα οδηγούσε σε έναν κοινό πόλεμο ενάντια στον Πέρση βασιλιά.

Το 378 π.Χ., 100 χρόνια μετά την ίδρυση της Συμμαχίας της Δήλου, η Αθήνα κατάφερε όχι μόνο να ξαναφτιάξει το στόλο της, να αποκτήσει ξανά τον έλεγχο στο βόρειο Αιγαίο και την Προποντίδα, αλλά και να δημιουργήσει μια συμμαχία γνωστή ως **Δεύτερη (Β΄) Αθηναϊκή Συμμαχία**. Τα μέλη της νέας συμμαχίας εμπόδισαν την Αθήνα να έχει όλη την εξουσία. Παρόλα αυτά, η Αθήνα έγινε ξανά το οικονομικό κέντρο στην περιοχή του Αιγαίου. Η οικονομία βρισκόταν τώρα σε πολύ καλύτερη κατάσταση και ο Πειραιάς ξαναζωντάνεψε με το εμπόριο.

Η άνοδος της Θήβας

Την ηγεμονία του ελληνικού κόσμου προσπάθησε να κατακτήσει για λίγο η Θήβα. Η επιρροή της έφτασε μέχρι τη Μακεδονία. Εκείνο τον καιρό κυριάρχησαν στη Θήβα δύο σημαντικές προσωπικότητες: ο **Πελοπίδας** και ο **Επαμεινώνδας**. Η ηγεμονία της Θήβας ανησύχησε την Αθήνα, κυρίως επειδή οι Θηβαίοι υπέγραψαν συνθήκη με τον Πέρση βασιλιά και προσπαθούσαν να αποκτήσουν πρόσβαση στο Αιγαίο. Οι Θηβαίοι έφτιαξαν στόλο και έγιναν ναυτική δύναμη.

Δύο σημαντικές μάχες, η μία στα **Λεύκτρα** (371 π.Χ.), όπου οι Σπαρτιάτες ηττήθηκαν από τον Επαμεινώνδα, και η άλλη στη **Μαντίνεια**, έκριναν την άνοδο και την πτώση της Θήβας. Μετά τα Λεύκτρα οι Θηβαίοι κατάφεραν να απελευθερώσουν τους Μεσσήνιους. Η Μεσσηνία απέκτησε και πάλι, έπειτα από αιώνες, την ανεξαρτησία της από τη Σπάρτη.

Στη **μάχη της Μαντίνειας** (362 π.Χ.) η Θήβα νίκησε, αλλά σκοτώθηκε ο Επαμεινώνδας και με το θάνατό του ήρθε το τέλος της θηβαϊκής ηγεμονίας. Αυτό δείχνει ότι τα θεμέλια της θηβαϊκής ηγεμονίας δεν ήταν γερά. Είναι το τέλος των ηγεμονιών: η Σπάρτη, η Θήβα, αλλά και η Αθήνα είχαν χάσει τη δύναμή τους. Το **Βασίλειο της Μακεδονίας** γίνεται ισχυρό με την άνοδο του **Φίλιππου Β΄** στο θρόνο (359 π.Χ.) και αρχίζει από εδώ και πέρα να παίζει σημαντικό ρόλο στον ελληνικό κόσμο.

Ο Ευαγόρας βασιλιάς της Σαλαμίνας της Κύπρου (411–373 π.Χ.)

Για την Κύπρο μιλήσαμε στις σ. 40, 45.

Στην Κύπρο είχε επικρατήσει ο ελληνικός πολιτισμός και μιλιόταν η ελληνική γλώσσα. Στα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. η Κύπρος κατακτήθηκε από το Περσικό Βασίλειο, αλλά τα κυπριακά βασίλεια διατήρησαν την αυτονομία τους. Όσο ήταν βασιλιάς στη Σαλαμίνα της Κύπρου ο Ευαγόρας, προσπάθησε να ενώσει τα βασίλεια της Κύπρου κάτω από την εξουσία του, συμμάχησε με την Αίγυπτο και έκανε πολλές περιοχές της νότιας Μικράς Ασίας να εξεγερθούν ενάντια στον Πέρση βασιλιά.

5.35

Είχε επιτυχίες στην αρχή, αλλά τελικά νικήθηκε και στο νησί συνέχισε να κυριαρχεί το Περσικό Βασίλειο μέχρι την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Πανοραμική άποψη του αρχαιολογικού χώρου της Σαλαμίνας στην Κύπρο.

Οι Έλληνες της δυτικής Μεσογείου

Τα εύφορα εδάφη και το καλό κλίμα της δυτικής Μεσογείου, κυρίως της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας, βοήθησαν στην ανάπτυξη των ελληνικών αποικιών.

Ο **Διονύσιος των Συρακουσών** ξεκίνησε ως αρχιστράτηγος και έπειτα έγινε τύραννος. Υπέταξε τις ελληνικές πόλεις-κράτη της Σικελίας, που τις απειλούσαν συνεχώς οι στρατιές των Καρχηδόνιων. Ο Διονύσιος κατάφερε να ελέγξει τη Σικελία και να περιορίσει τους Καρχηδόνιους στο δυτικό άκρο του νησιού. Επίσης είχε τον έλεγχο της νότιας Ιταλικής χερσονήσου και επηρέαζε περιοχές μέχρι τις βόρειες ακτές της Αδριατικής. Έτσι, στις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ. ο Διονύσιος των Συρακουσών έγινε σημαντικός παράγοντας σε όλο τον ελληνικό κόσμο, κυρίως επειδή συμμετείχε στους ανταγωνισμούς ανάμεσα στις πόλεις-κράτη και ανακατευόταν στις υποθέσεις τους.

Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ (379 π.Χ.)

5.36

Για τις πρώτες ελληνικές αποικίες μιλήσαμε στα κεφ. 3 και 4.

Β. Το Βασίλειο της Μακεδονίας

Η εποχή του Φίλιππου Β΄ (359–336 π.Χ.)

Η περιοχή της Μακεδονίας είχε μείνει μακριά απ' όσα άλλαξαν στον ελληνικό κόσμο από τον 8ο αιώνα π.Χ. και μετά. Στη Μακεδονία ζούσαν πληθυσμοί με διαφορετική καταγωγή. Από την εποχή του βασιλιά Αλέξανδρου Α΄, που κυβερνούσε τον καιρό των Περσικών πολέμων, οι κάτοικοι της Μακεδονίας, όπως όλοι οι άλλοι Έλληνες, συμμετείχαν στους Ολυμπιακούς αγώνες.

Οι Μακεδόνες χωρίζονταν κοινωνικά στους αριστοκράτες, που είχαν μεγάλα κτήματα και υπηρετούσαν το βασιλιά ως έφιπποι με τον τιμητικό τίτλο **εταίροι**, και στους ισχυρούς ελεύθερους αγρότες που υπηρετούσαν ως σώμα πεζικού (**πεζέταιροι**).

Το 359 π.Χ. ανέβηκε στο θρόνο του Βασιλείου της Μακεδονίας ένας νεαρός βασιλιάς, ο **Φίλιππος Β΄**, που ήθελε να κάνει το βασίλειό του μεγάλη δύναμη. Για να το πετύχει, κυριάρχησε στις **γειτονικές ηγεμονίες** και σιγά σιγά στους συμμάχους της Αθήνας στο βόρειο ελλαδικό χώρο. Με αυτά δυσαρεστήθηκε η Αθήνα, που έβλεπε να χάνεται η δύναμη και η επιρροή της.

5.37

Χάλκινο κράνος «θρακικού» τύπου από τη Βίτσα Ιωαννίνων. Οι Μακεδόνες στρατιώτες φορούσαν τέτοια κράνη, 4ος αιώνας π.Χ.
Ιωάννινα (Ήπειρος), Αρχαιολογικό Μουσείο.

5.38

Ο Φίλιππος Β΄ κατέκτησε την Αμφίπολη, την Ποτείδαια, τη Μεθώνη και το 348 π.Χ. κυρίευσε και κατέστρεψε την Όλυνθο. Μέχρι το 342 π.Χ. όλες οι ελληνικές πόλεις-κράτη της Θράκης, αλλά και πολλές θρακικές και ιλλυρικές φυλές ήταν κάτω από τη μακεδονική κυριαρχία. Το 341 π.Χ. ο Φίλιππος ίδρυσε μια νέα πόλη στο εσωτερικό της Θράκης, πάνω στον ποταμό Έβρο, και την ονόμασε Φιλιππούπολη. Σήμερα η Φιλιππούπολη (Πλόβντιφ) βρίσκεται στη Βουλγαρία.

Η Αθήνα την εποχή του Φίλιππου Β΄ και του Αλέξανδρου

Η περίοδος από το 359 ως το 322 π.Χ. είναι από τις πιο γνωστές της αθηναϊκής ιστορίας, κυρίως λόγω του ρήτορα **Δημοσθένη**. Πολλοί από τους λόγους του Δημοσθένη έχουν σωθεί. Ο Δημοσθένης έγραψε και πολιτικούς λόγους, που τους εκφώνησε στην Εκκλησία του Δήμου, και δικανικούς λόγους, που τους εκφώνησε στα δικαστήρια, σε ιδιωτικές ή σε δημόσιες υποθέσεις. Έχουν σωθεί επίσης οι λόγοι του Αισχίνη, που ήταν πολιτικός αντίπαλος του Δημοσθένη. Μέσα από τα κείμενα αυτά μαθαίνουμε για μια σημαντική περίοδο στην ιστορία της Αθήνας. Μετά το 322 π.Χ. η αθηναϊκή δημοκρατία χάνει σιγά σιγά τη δύναμή της και παρακμάζει.

Στην Αθήνα υπήρχαν δύο πολιτικά στρατόπεδα. Από τη μια μεριά ήταν ο ρήτορας Δημοσθένης και όσοι πίστευαν ότι απειλείται από τους βασιλιάδες της Μακεδονίας όχι μόνο η ανεξαρτησία της Αθήνας αλλά και των άλλων ελληνικών πόλεων-κρατών. Από την άλλη μεριά ήταν όσοι πίστευαν ότι η ηγεμονία του βασιλιά της Μακεδονίας ήταν ο μόνος τρόπος για να ενωθεί ο ελληνικός κόσμος. Αυτή την πολιτική υποστήριζαν οι συγγραφείς και ρήτορες **Ισοκράτης** και **Αισχίνης**.

5.39

Αναπαράσταση της μακεδονικής φάλαγγας. Η μακεδονική φάλαγγα αναπτύχθηκε από το Φίλιππο Β΄ και ακόμη περισσότερο από το γιο του Αλέξανδρο. Η βασική μονάδα της φάλαγγας ήταν το σύνταγμα με 16 σειρές αντρών. Κάθε στρατιώτης ήταν οπλισμένος με τη σάρισα, ένα δόρυ 4-7 μέτρα μακρύ. Στη μάχη, οι πρώτες πέντε σειρές κρατούσαν τις σάρισες οριζόντια μπροστά τους, ενώ οι υπόλοιπες 11 τις κρατούσαν όρθιες. Σε κάθε πλευρό τού συντάγματος υπήρχε ελαφρύ πεζικό, καθώς και τοξότες για προστασία, ενώ τα πλευρά της φάλαγγας συνολικά ενίσχυε το ιππικό.

Ο Φίλιππος Β΄, επιδέξιος στρατιωτικός και πολιτικός, εξασφάλισε συμμαχίες μέσα στις ελληνικές πόλεις-κράτη και πέτυχε μέσα σε μια εικοσαετία να επιβάλει την ηγεμονία του στον ελληνικό κόσμο.

Ο Φίλιππος Β΄ κατέκτησε τον κεντρικό και νότιο ελλαδικό χώρο και με πολιτικά και με στρατιωτικά μέσα. Με άλλα λόγια, δεν κυριάρχησε μόνο με μάχες, αλλά και ειρηνικά, όπως όταν εξασφάλισε τη συμμετοχή του στην Αμφικτιονία των Δελφών. Με τον έλεγχο της Αμφικτιονίας, ο Φίλιππος μπορούσε να επεμβαίνει στις υποθέσεις των πόλεων-κρατών που συμμετείχαν σε αυτή. Σημαντική ήταν επίσης η νίκη του Φίλιππου στη **μάχη της Χαιρώνειας** στη Βοιωτία το 338 π.Χ. Στη Χαιρώνεια ο Φίλιππος νίκησε τον ενωμένο στρατό των Αθηναίων και των Θηβαίων.

Μετά τη μάχη στη Χαιρώνεια, η συμμαχία που έγινε με αρχηγό το Φίλιππο Β΄ έβαλε στόχο να ξεκινήσει έναν πόλεμο στην Ασία ενάντια στο Μεγάλο Βασιλιά. Ο Φίλιππος πρόβαλε την ανάγκη να εκδικηθεί για τις συμφορές που έπαθαν οι Έλληνες στους Περσικούς Πολέμους. Στη συμμαχία συμμετείχαν σχεδόν όλες οι πόλεις-κράτη του ελλαδικού χώρου εκτός από τη Σπάρτη. Συμφώνησαν να πάρουν μέρος στην εκστρατεία με δικές τους δυνάμεις ενάντια στο Περσικό Βασίλειο.

Όταν ο Φίλιππος Β΄ δολοφονήθηκε το 336 π.Χ., άφησε στο γιο του Αλέξανδρο Γ΄, που αργότερα οι ιστορικοί ονόμασαν Μέγα, ένα βασίλειο δυνατό. Την ίδια χρονιά δολοφονήθηκε ο Πέρσης βασιλιάς Αρταξέρξης Γ΄. Τον διαδέχθηκε ο Δαρείος Γ΄ που προσπάθησε να αναδιοργανώσει το περσικό κράτος, το οποίο βρισκόταν σε κρίση.

5.40

Χρυσό μετάλλιο με πορτρέτο του Φίλιππου Β΄. Ρωμαϊκή Εποχή. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου

5.41

Νόμισμα, ασημένιο τετράδραχμο, του Αλέξανδρου Γ΄. Στην κύρια όψη ο Αλέξανδρος απεικονίζεται σαν τον Ηρακλή με τη λεοντή. Στην πίσω όψη ο Δίας καθισμένος σε θρόνο, με αετό στο δεξί χέρι και σκήπτρο στο αριστερό. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

Πηγές

Για τον Αλέξανδρο Γ΄ και τη βασιλεία του οι άμεσες μαρτυρίες που έχουμε είναι λίγες: κάποιες αναφορές στους λόγους Αθηναίων ρητόρων, μερικές επιγραφές που προέρχονται από ελληνικές πόλεις-κράτη της δυτικής Μικράς Ασίας, νομίσματα και κάποιες προτομές.

5.42

Μαρμάρινη προτομή του Αλέξανδρου, 3ος αιώνας π.Χ. Πέλλα (Μακεδονία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ο Αλέξανδρος Γ΄ διαδέχτηκε το Φίλιππο Β΄ στο θρόνο του Βασιλείου της Μακεδονίας. Ως ηγέτης των Ελλήνων ξεκίνησε και πραγματοποίησε το φιλόδοξο σχέδιο του πατέρα του. Πριν από αυτό όμως, κέρδισε την εμπιστοσύνη ή επέβαλε τη θέλησή του πρώτα στους Θεσσαλούς, έπειτα στους Θηβαίους και τέλος στους Αθηναίους.

Την άνοιξη του 334 π.Χ. ο Αλέξανδρος ξεκίνησε τη μεγάλη του εκστρατεία στην Ασία. Πρώτος σκοπός ήταν να απελευθερώσει τις ελληνικές πόλεις-κράτη στη δυτική Μικρά Ασία από την κυριαρχία του Πέρση βασιλιά και να εκδικηθεί για τις συμφορές που έπαθαν άλλοτε οι Έλληνες από τον Ξέρξη. Δεύτερος στόχος του ήταν να εγκαταστήσει στην Ασία τους μισθοφόρους, που όλο τον 4ο αιώνα π.Χ. υπηρετούσαν τις πόλεις-κράτη και τα βασίλεια. Αυτοί οι μισθοφόροι ήταν πια τόσο πολλοί που απειλούσαν την ειρήνη και την κοινωνική τάξη.

Ο Αλέξανδρος δε σταμάτησε όμως στις κατακτήσεις αυτές. Στόχος του πια ήταν να κατακτήσει ολόκληρο το Περσικό Βασίλειο. Με ευκολία κυρίευσε την Αίγυπτο, που ήταν περσική σατραπεία, και ίδρυσε εκεί μια νέα πόλη, την **Αλεξάνδρεια** (331 π.Χ.).

Ως διάδοχος πλέον του Δαρείου Γ΄, ο Αλέξανδρος χρησιμοποίησε πολλούς Πέρσες στη διοίκηση και στην άμυνα. Χάρη στο περσικό χρυσάφι, που ήταν τώρα πια στα χέρια του, ο Αλέξανδρος οργάνωσε ένα μεγάλο μισθοφορικό στρατό.

Ο Αλέξανδρος σεβάστηκε τους πολιτισμούς των λαών που κατέκτησε κι έτσι κέρδισε την εμπιστοσύνη τους. Με το γάμο του με τη Ρωξάνη, κόρη του ηγεμόνα της Σογδιανής, ικανοποίησε τους ντόπιους αριστοκράτες, αλλά και πραγματοποίησε το όραμά του που ήταν ο σχηματισμός μιας αυτοκρατορίας όπου θα **συνυπήρχαν διάφοροι λαοί**.

Ο Αλέξανδρος ζήτησε από τους στρατηγούς του να ακολουθήσουν το παράδειγμά του. Οι μεικτοί γάμοι όμως δεν ήταν ο μόνος τρόπος για να εφαρμόσει ο Αλέξανδρος την πολιτική του στους λαούς της αυτοκρατορίας του. Παράλληλα με την **εξάπλωση του ελληνικού πολιτισμού**, η ελληνική γλώσσα έγινε γλώσσα επικοινωνίας στο μεγαλύτερο μέρος της ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής. Οι πόλεις που ίδρυσε ο Αλέξανδρος, συνολικά 70, έγιναν κέντρα για τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής γλώσσας.

Μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου αυξήθηκαν οι εμπορικές συναλλαγές ανάμεσα στον ελληνικό κόσμο και στην Εγγύς Ανατολή, μέσα από θαλάσσιους και χερσαίους δρόμους.

Με αυτή τη νέα ανάπτυξη του εμπορίου το νόμισμα έγινε βασικό μέσο συναλλαγής. Ο Αλέξανδρος είχε κόψει νομίσματα για να πληρώνει τα εφόδια του στρατού και τους μισθοφόρους. Έτσι το νόμισμα κυκλοφόρησε πολύ περισσότερο από πριν. Αυτό έκανε πιο εύκολο το εμπόριο.

5.43

Νόμισμα, ασημένιο τετράδραχμο, του Πτολεμαίου Α΄. Ήταν στρατηγός και ένας από τους Διαδόχους του Αλέξανδρου. Στην κύρια όψη ο Αλέξανδρος. Στην πίσω όψη ο Δίας κρατάει αετό και σκήπτρο, 322 π.Χ. Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

Η βασιλεία του Αλέξανδρου Γ΄ δεν κράτησε πολύ. Όμως μέσα σ' αυτά τα λίγα χρόνια έπαψε να υπάρχει το τεράστιο Περσικό Βασίλειο που είχε δημιουργήσει ο Πέρσης Κύρος Β΄ από τα μέσα του 6ου αιώνα π.Χ. Ακόμη, τελείωσε η Κλασική Εποχή, που για περισσότερο από ενάμιση αιώνα είχε ως πρότυπο την Αθήνα. Μετά το θάνατο του Αλέξανδρου υπήρχαν ακόμη ελληνικές πόλεις-κράτη. Η πραγματική εξουσία όμως βρισκόταν πλέον στους βασιλιάδες, οι οποίοι κυβερνούσαν τα κράτη που δημιουργήθηκαν από τη διάσπαση του τεράστιου κράτους του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Για τους εμπορικούς δρόμους θα μιλήσουμε στη σ. 141.

5.44

Ψηφιδωτό που απεικονίζει το Μέγα Αλέξανδρο. Διακοσμούσε το «σπίτι του Φαύνου» στην Πομπηία (Ιταλία), 2ος αιώνας π.Χ. Νάπολη (Ιταλία), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΠΟ ΤΟ 334 ΜΕΧΡΙ ΤΟ 332 π.Χ.

5.45

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΠΟ ΤΟ 332 ΜΕΧΡΙ ΤΟ 323 π.Χ.

5.46

1. Ο Αλέξανδρος κατέκτησε την **Αίγυπτο** (332 π.Χ.), όπου ο ντόπιος πληθυσμός τον αναγνώρισε ως ελευθερωτή και τον θεώρησε φαραώ.

2. Η μάχη στα **Γαυγάμηλα** (331 π.Χ.) ήταν αποφασιστική για τον Αλέξανδρο. Λίγο αργότερα ο Δαρείος Γ΄ δολοφονήθηκε από σατράπες του. Ο Αλέξανδρος διάλεξε για πρωτεύουσα του βασιλείου του τη **Βαβυλώνα**, επειδή θεώρησε ότι η στρατηγική της θέση ήταν σημαντική.

3. Ο Αλέξανδρος κατέλαβε τις δύο πρωτεύουσες του Περσικού Βασιλείου, τα **Σούσα** και την **Περσέπολη**, και κυριάρχησε στην Περσία, το σημερινό Ιράν (330 π.Χ.).

4. Την άνοιξη του 329 π.Χ. ο Αλέξανδρος πέρασε το βουνό Ινδικός Καύκασος, στο σημερινό Αφγανιστάν, και στη συνέχεια κατέκτησε τη **Βακτριανή** και τη **Σογδιανή** (329–327 π.Χ.), που ήταν σατραπείες του Περσικού Βασιλείου. Οι περιοχές αυτές ήταν σημαντικές για στρατιωτικούς και εμπορικούς λόγους.

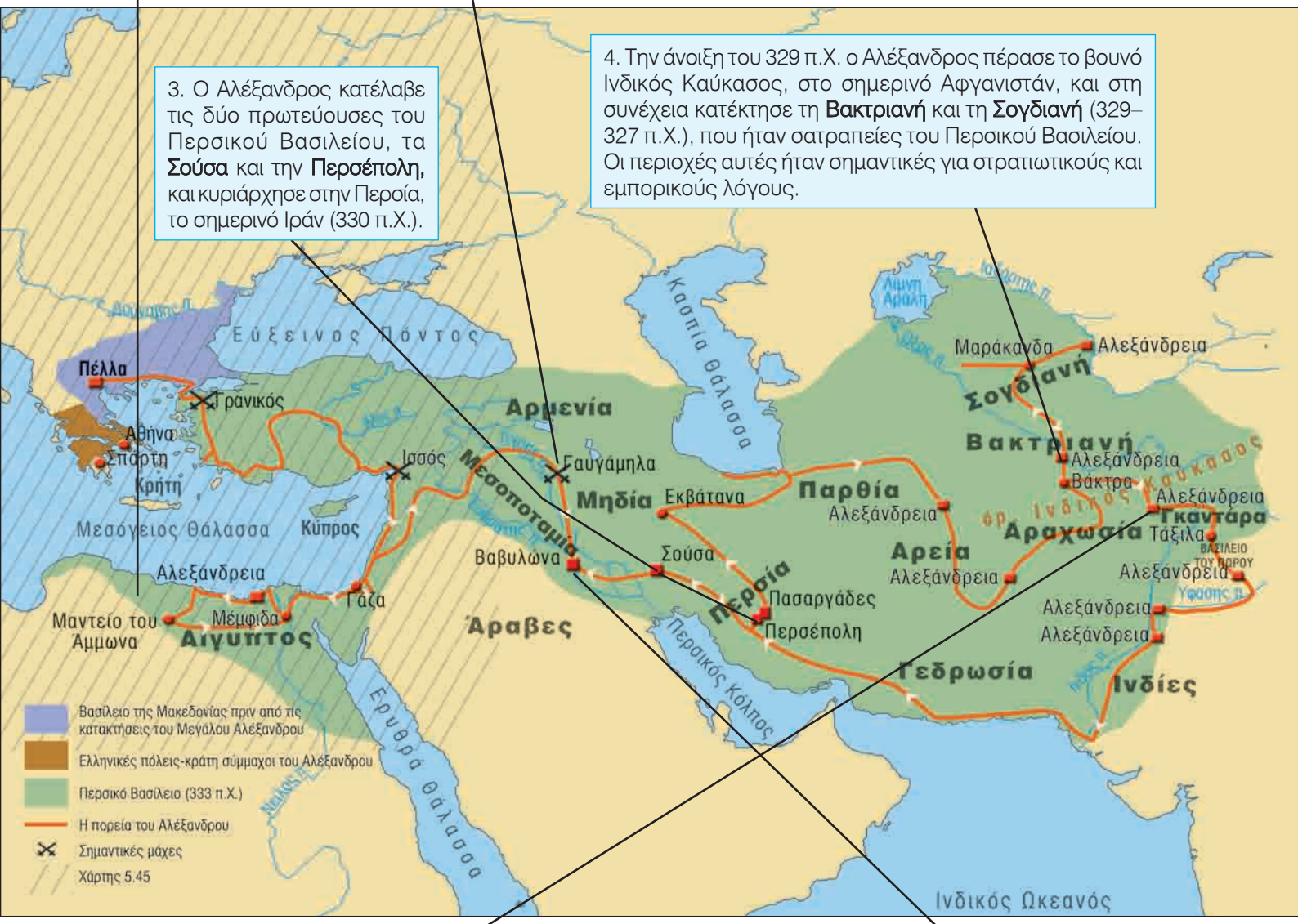

5. Ο Αλέξανδρος συνέχισε την πορεία του προς τα νότια. Έτσι άρχισε μια εκστρατεία που τον έφερε μέχρι τις Ινδίες. Στην αρχή κατέκτησε την **Γκαντάρα**, που ήταν μια από τις πλουσιότερες σατραπείες του Περσικού Βασιλείου. Στη συνέχεια νίκησε τον **Πώρο**, έναν Ινδό βασιλιά (326 π.Χ.). Ωστόσο, λίγο πριν από τις όχθες του ποταμού Ύφαση, η εκστρατεία του Αλέξανδρου σταμάτησε. Οι πιο πολλοί στρατιώτες του, κουρασμένοι και εξασθενημένοι από τη μακριά εκστρατεία, αρνήθηκαν να τον ακολουθήσουν στην κατάκτηση ολόκληρων των Ινδιών.

6. Ο στρατός του Αλέξανδρου κατέβηκε ολόκληρη την **κοιλάδα του Ινδού** ποταμού (στο σημερινό Πακιστάν) και πήρε το δρόμο της επιστροφής. Ο Αλέξανδρος γύρισε στη **Βαβυλώνα** (324 π.Χ.). Εκεί, ενώ προετοίμαζε μια εκστρατεία προς την αραβική χερσόνησο, αρρώστησε και **πέθανε** τον Ιούνιο του **323 π.Χ.**

Γ. Η πνευματική ζωή και οι τέχνες

Τον 4ο αιώνα π.Χ. γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη η φιλοσοφία και η ρητορική. Τα έργα τής εποχής τα λέμε κλασικά, επειδή διαμόρφωσαν κανόνες και πρότυπα, και από τότε οι άνθρωποι σ' όλο τον κόσμο τα διαβάζουν και προσπαθούν να τα ερμηνεύσουν.

Φιλοσοφία

Για τους σοφιστές μάθαμε στις σ. 100–101.

Από τον 5ο αιώνα π.Χ. και μετά η Αθήνα έγινε το κυριότερο κέντρο στη φιλοσοφία, όπως και στους άλλους τομείς. Στην Αθήνα έρχονται απ' όλο τον ελληνικό κόσμο οι σοφιστές. Οι σοφιστές ισχυρίζονταν ότι δεν υπάρχουν σταθερές και αμετάβλητες αξίες. Την ίδια εποχή εμφανίζεται και ο μεγάλος φιλόσοφος Σωκράτης.

5.47

Τοιχογραφία που απεικονίζει το Σωκράτη και διακοσμούσε ένα ρωμαϊκό σπίτι στην Έφεσο, στη δυτική Μικρά Ασία, 1ος αιώνας μ.Χ.
Έφεσος (Τουρκία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ο Σωκράτης

Ο **Σωκράτης** γεννήθηκε και έζησε στην Αθήνα. Αντίθετα από τους σοφιστές, ο Σωκράτης πίστευε και προσπαθούσε να αποδείξει ότι κάποιες αξίες ισχύουν παντού και πάντα. Για να αναζητήσει την αλήθεια χρησιμοποιούσε τη συζήτηση και το διάλογο. Ο ίδιος ο Σωκράτης δεν έγραψε τίποτα. Τον γνωρίζουμε μόνο μέσα απ' όσα έγραψαν οι μαθητές του. Τις πιο πολλές πληροφορίες για τη ζωή και τη διδασκαλία τού Σωκράτη τις έχουμε από τον Πλάτωνα, που ήταν και αυτός μαθητής του και ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους στην παγκόσμια ιστορία. Κέντρο της διδασκαλίας του Σωκράτη ήταν ο άνθρωπος. Ιδιαίτερα τον ενδιέφερε να γνωρίσει ο άνθρωπος το Αγαθό (καλό) και την Αλήθεια.

Ο Πλάτωνας

Ο Πλάτωνας άνοιξε στην Αθήνα φιλοσοφική σχολή στο άλσος του μυθικού ήρωα Ακάδημου. Η σχολή του ονομάστηκε **Ακαδημία**. Ο Πλάτωνας ασχολήθηκε ανάμεσα στα άλλα και με το πώς μπορούν οι άνθρωποι να ζήσουν μαζί. Στα έργα του ***Πολιτεία*** και *Νόμοι* έφτιαξε ένα πρότυπο γι' αυτή την κοινωνική συμβίωση.

Ο Αριστοτέλης

Ο **Αριστοτέλης** ήταν μαθητής του Πλάτωνα, αλλά είχε μια διαφορετική φιλοσοφία. Για τον Πλάτωνα η πραγματικότητα βρίσκεται στο μυαλό μας. Για τον Αριστοτέλη η πραγματικότητα βρίσκεται στις αισθήσεις μας (την όραση, την ακοή κτλ.). Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε με όλες τις επιστήμες και δημιούργησε την επιστήμη της Λογικής. Ένα από τα πιο σημαντικά έργα του είναι τα *Πολιτικά*. Η σχολή του στην Αθήνα ονομαζόταν **Λύκειο**.

«Λίγη ακόμη ιστορία»

Για τους ρήτορες του 4ου αιώνα μιλήσαμε στη σ. 12.

Ρητορική

Παράλληλα με τη φιλοσοφία, αναπτύχθηκε τον 4ο αιώνα π.Χ. στην Αθήνα και η ρητορική. Προϊόντα της τέχνης της ρητορικής είναι οι **δικανικοί λόγοι** και οι **πολιτικοί λόγοι**. Δικανικούς λόγους έγραψε για παράδειγμα ο Αθηναίος μέτοικος **Λυσίας**. Άλλοι ρήτορες ήταν ο Δημοσθένης, ο Αισχίνης και ο Ισοκράτης.

Οι τέχνες

Αρχιτεκτονική

Μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου η οικονομία δεν πήγαινε καλά. Έτσι δε χτίστηκαν πολλοί ναοί. Τον 4ο αιώνα π.Χ. συνεχίστηκε κάτι που είχε αρχίσει τον 5ο αιώνα: ο συνδυασμός των αρχιτεκτονικών ρυθμών (δωρικός, ιωνικός, κορινθιακός). Για παράδειγμα, ο ναός της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα (Πελοπόννησος) συνδύαζε και τους τρεις ρυθμούς.

Άλλοι ναοί της εποχής είναι του Δία στη Νεμέα, του Ασκληπιού στην Επίδαυρο και του Απόλλωνα στους Δελφούς. Στην Αθήνα χτίστηκαν και ναοί ξένων θεών, όπως αυτός της Ίσιδας, για τους ξένους που κατοικούσαν στην πόλη.

Και στη δυτική Μικρά Ασία το πρώτο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. λίγοι ναοί χτίστηκαν. Ο αρχαϊκός ναός της Άρτεμης στην Έφεσο κάηκε, αλλά οι Εφέσιοι έχτισαν αμέσως άλλον (356 π.Χ.). Αυτός ο μεγάλος ναός είχε 117 κίονες. Ακόμη μεγαλύτερος ήταν ο ναός του Απόλλωνα στα Δίδυμα κοντά στη Μίλητο.

5.48

Το μνημείο του Λυσικράτη στην Αθήνα είναι από τα καλύτερα διατηρημένα μνημεία του 4ου αιώνα π.Χ.

5.49

Αναπαράσταση του ναού της Άρτεμης στην Έφεσο.

5.50

*Αναπαράσταση κορινθιακού κιονοκράνου από το ναό της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα. Ο **κορινθιακός ρυθμός** στην αρχιτεκτονική γίνεται δημοφιλής από τον 4ο αιώνα π.Χ.*

Τον 4ο αιώνα π.Χ. αναπτύχθηκε η αστική αρχιτεκτονική. Στην Αθήνα χτίστηκε το Παναθηναϊκό Στάδιο και το θέατρο του Διονύσου «ντύθηκε» με πέτρα. Στην Επίδαυρο χτίστηκε το φημισμένο θέατρο, όπου γίνονται ακόμη παραστάσεις.

5.51

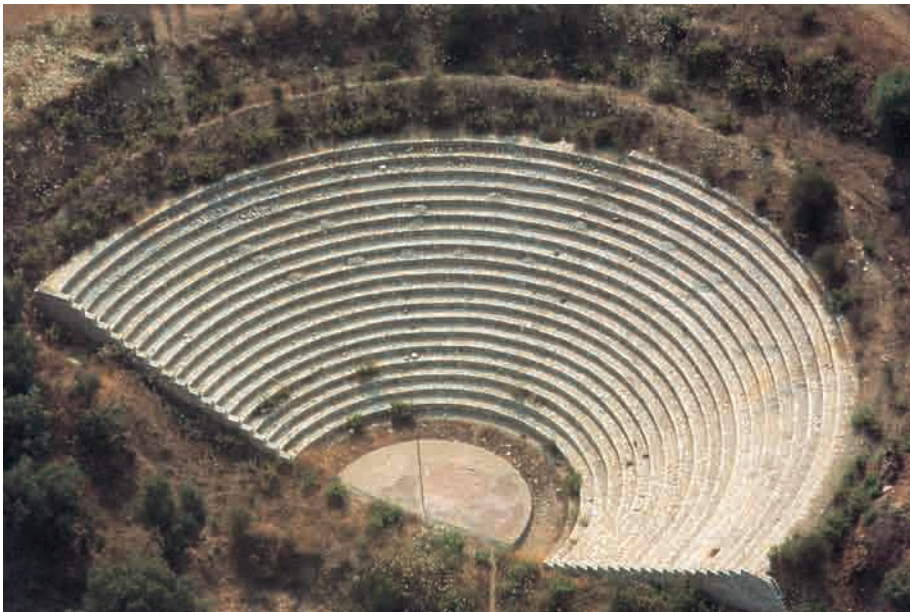

Το θέατρο της Επιδαύρου (Πελοπόννησος), 4ος αιώνας π.Χ.

5.52

Αναπαράσταση της τοιχογραφίας του κυνηγιού από τον τάφο του Φίλιππου Β΄ στη Βεργίνα (Μακεδονία). Είναι από τα λίγα πρωτότυπα έργα ζωγραφικής της αρχαιότητας που έχουν βρεθεί με τις αρχαιολογικές έρευνες.

Ζωγραφική

Ένας από τους σπουδαιότερους καλλιτέχνες του 4ου αιώνα π.Χ. ήταν ο ζωγράφος Απελλής. Τα έργα του όμως δε σώθηκαν. Από τον 4ο αιώνα π.Χ. έχουμε λίγα μόνο μεγάλα ζωγραφικά έργα, στους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας.

Γλυπτική

Ο **Λύσιππος**, σύμφωνα με την παράδοση, ήταν ο μόνος από τους γλύπτες που είχε το δικαίωμα να κάνει αγάλματα του Αλέξανδρου. Ήταν το ίδιο φημισμένος με τον Αθηναίο **Πραξιτέλη**. Τα αγάλματά τους ήταν πολύ εκφραστικά και είχαν έντονη κίνηση. Ο γλύπτης **Σκόπας** από την Πάρο δούλεψε κυρίως το μάρμαρο. Ήταν από τους καλλιτέχνες που έφτιαξαν τα γλυπτά για το Μαυσωλείο της Αλικαρνασσού. Τα περισσότερα γλυπτά της εποχής δεν έχουν σωθεί.
Τα γνωρίζουμε από αντίγραφα της Ρωμαϊκής Εποχής.

5.53

Ο Ερμής του Πραξιτέλη, ένα από τα πιο ξακουστά αγάλματα της αρχαιότητας, 350 π.Χ. Ολυμπία (Πελοπόννησος), Αρχαιολογικό Μουσείο.

5.54

Τμήμα από τη μαρμάρινη ζωφόρο του Μαυσωλείου της Αλικαρνασσού, μέσα 4ου αιώνα π.Χ.
Λονδίνο (Μεγάλη Βρετανία), Βρετανικό Μουσείο.

5.55

Ο «Αποξυόμενος αθλητής». Οι αθλητές έξυναν το σώμα τους για να βγάλουν το λάδι. Μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο του έργου του Λύσιππου που ήταν χάλκινο και έγινε το 330 π.Χ. περίπου. Βατικανό, Μουσεία του Βατικανού.

Κεφάλαιο 6

Ο ελληνιστικός κόσμος 323–146 π.Χ. Η επέκταση «προς Ανατολάς»

Η **Ελληνιστική Εποχή,** όπως ονομάστηκε από τους Γερμανούς ιστορικούς του 19ου αιώνα, είναι η περίοδος στην ιστορία της ανατολικής Μεσογείου που ξεκινάει το 323 π.Χ., μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η Ελληνιστική Εποχή τελειώνει για κάποιους ιστορικούς το 146 π.Χ., όταν οι Ρωμαίοι κυριάρχησαν οριστικά στον ελλαδικό χώρο, και για άλλους το έτος 31 π.Χ., όταν ο Οκταβιανός βγήκε νικητής στη μάχη στο Άκτιο. Αυτή την περίοδο η πόλη-κράτος έχασε τη δύναμή της και ενισχύθηκε η μοναρχική εξουσία. Ανοίχτηκαν νέοι δρόμοι για εμπορεύματα, ανθρώπους και ιδέες. Οι άνθρωποι άρχισαν να χρησιμοποιούν ως γλώσσα επικοινωνίας τα ελληνικά και σταδιακά εξελληνίστηκε ένα μεγάλο μέρος της σημερινής Μέσης Ανατολής. Ταυτόχρονα όμως, οι συνεχείς διαμάχες, οι ανταγωνισμοί και οι πόλεμοι μεταξύ των ελληνιστικών κρατών εξασθένησαν την οικονομία τους. Από την κατάσταση αυτή ωφελήθηκαν οι Ρωμαίοι, που γρήγορα κυριάρχησαν.

Στην Ελληνιστική Εποχή η λέξη **Έλληνας** δε χαρακτήριζε μόνο αυτόν που είχε έρθει στην Εγγύς Ανατολή από τον ελλαδικό χώρο και τη δυτική Μικρά Ασία. Στην Εγγύς Ανατολή άνθρωποι διαφορετικής καταγωγής που χρησιμοποιούσαν την ελληνική γλώσσα έδιναν ελληνικά ονόματα στα παιδιά τους, λάτρευαν τους θεούς του Ολύμπου, συμμετείχαν στη διοίκηση των πόλεων και διαπαιδαγωγούσαν τα αγόρια τους στο γυμναστήριο της πόλης.

Οι σύγχρονοι ιστορικοί αντλούν πολλές πληροφορίες για την Ελληνιστική Εποχή, κυρίως από επιγραφές και **παπύρους**. Σε επιγραφές έχουν σωθεί κυρίως αποφάσεις πόλεων και διατάγματα βασιλιάδων. Στους παπύρους διαβάζουμε για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων και τη διοίκηση του Βασιλείου των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο. Δεν έχουμε πολλές ιστορικές αφηγήσεις, όπως για την Κλασική Εποχή. Στηριζόμαστε κυρίως στην αφήγηση του **Πολύβιου**, πληροφορίες όμως παίρνουμε και από τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Α. Η κληρονομιά και οι κληρονόμοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου

Σημαντικοί Διάδοχοι ήταν οι:
Αντίγονος
Κάσσανδρος
Λυσίμαχος
Πτολεμαίος
Σέλευκος

Τα 50 χρόνια μετά το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (από το 323 έως το 281 π.Χ.) γίνονταν συνέχεια πόλεμοι ανάμεσα στους **Διαδόχους** του. Στους πολέμους αυτούς συμμετείχαν και οι πόλεις-κράτη από το νότιο ελλαδικό χώρο.

Στην πρώτη φάση των πολέμων αυτών αντίπαλοι ήταν όσοι από τους Διαδόχους ήθελαν να κρατήσουν την αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου ενιαία και εκείνοι που ήθελαν να τη χωρίσουν σε βασίλεια. Η κατάσταση έγινε πιο ξεκάθαρη μετά τη **μάχη στην Ιψό** το 301 π.Χ. Τότε νικήθηκαν οι τελευταίοι υποστηρικτές τής ενιαίας αυτοκρατορίας. Η αυτοκρατορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου διασπάστηκε σε τέσσερα μεγάλα βασίλεια και σε ένα πλήθος αυτόνομων πόλεων-κρατών. Οι πόλεμοι στην ελληνιστική Μεσόγειο ανάμεσα στους Διαδόχους όμως συνεχίστηκαν.

6.1

ΤΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΜΕΤΑ ΤΟ 301 π.Χ.

Στα βασίλεια που δημιουργήθηκαν ζούσαν πληθυσμοί που είχαν διαφορετικές γλώσσες, διαφορετικούς πολιτισμούς και διαφορετικές θρησκείες. Ωστόσο, όσοι είχαν την εξουσία ήταν ελληνικής καταγωγής και μιλούσαν την ελληνική γλώσσα.

Β. Τα ελληνιστικά κράτη τον 3ο και το 2ο αιώνα π.Χ.

Τον 3ο και το 2ο αιώνα π.Χ. στην ανατολική Μεσόγειο υπάρχουν τρεις τύποι πολιτικής οργάνωσης:

1. **Τα ελληνιστικά βασίλεια**. Αυτά ήταν το Βασίλειο των Πτολεμαίων, το Βασίλειο των Σελευκιδών, τα οποία διαδέχθηκαν το Περσικό Βασίλειο, καθώς και το Βασίλειο της Μακεδονίας. Εκτός από αυτά, το 2ο αιώνα π.Χ. σημαντικό ρόλο έπαιξε και το Βασίλειο της Περγάμου.
2. **Οι αυτόνομες πόλεις-κράτη**, όπως η Αθήνα, η Σπάρτη, η Ρόδος και η Δήλος. Οι πόλεις-κράτη συνέχισαν να είναι αυτόνομες. Σημαντικό ρόλο για τη ζωή και την ανάπτυξη των αυτόνομων πόλεων-κρατών έπαιξαν οι ευεργεσίες.
3. **Οι συμπολιτείες πόλεων**.

Οι συμπολιτείες ήταν πολιτικές οργανώσεις διαφορετικές από την πόλη-κράτος και από τα ελληνιστικά βασίλεια. Τις συμπολιτείες αποτελούσαν κυρίως αυτόνομες πόλεις-κράτη. Οι συμπολιτείες πόλεων αποφασίζουν για ζητήματα άμυνας και σχέσεων με άλλες πόλεις-κράτη και βασίλεια. Οι σημαντικότερες συμπολιτείες ήταν η Αχαϊκή Συμπολιτεία και η Αιτωλική Συμπολιτεία.

Στον ελλαδικό χώρο οι συμπολιτείες δημιουργήθηκαν για να αντιμετωπιστούν κυρίως οι Γαλάτες. Την ίδια περίοδο στην περιφέρεια του ελληνιστικού κόσμου αναπτύχθηκαν και πολλά άλλα βασίλεια. Τα σημαντικότερα από αυτά ήταν το Βασίλειο της Βακτρίας, το Βασίλειο των Ιλλυριών και το Βασίλειο των Πάρθων.

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΝ 3ο ΚΑΙ ΤΟ 2ο ΑΙΩΝΑ π.Χ. 6.2

Η διοίκηση των κρατών

Στα ελληνιστικά βασίλεια αρχηγός του κράτους ήταν ο βασιλιάς. Αυτός αποφάσιζε για όλα τα σημαντικά θέματα. Ο ίδιος διόριζε ανθρώπους, οι οποίοι έπρεπε να είναι πιστοί σε αυτόν, στις πιο σημαντικές θέσεις στη διοίκηση και στο στρατό. Τον 3ο αιώνα π.Χ. οι αξιωματούχοι ήταν όλοι Έλληνες. Αργότερα όμως άρχισαν να παίρνουν αυτές τις θέσεις και ντόπιοι.

Τα ελληνιστικά βασίλεια διατήρησαν την παλιότερη διοικητική διαίρεση στα εδάφη τους. Για παράδειγμα, οι Σελευκίδες διατήρησαν τις σατραπείες και οι Πτολεμαίοι συνέχισαν τη διοικητική οργάνωση των φαραώ. Οι διοικητές έπρεπε να βοηθούν στη συγκέντρωση των φόρων και στην εφαρμογή των εντολών από την κεντρική διοίκηση.

Στις πόλεις-κράτη του νότιου ελλαδικού χώρου συνέχισαν να λειτουργούν η Βουλή και η Εκκλησία του Δήμου. Η συνέλευση εξέλεγε τους αξιωματούχους και αποφάσιζε για τα εσωτερικά θέματα. Αυτή την εποχή οι πολίτες δεν έπαιρναν πια μισθό όταν συμμετείχαν στα κοινά. Γι' αυτό μόνο όσοι πολίτες είχαν περιουσία μπορούσαν να πάρουν αξιώματα στην πόλη-κράτος. Έτσι μειώθηκε ο αριθμός των πολιτών που συμμετείχαν στη διοίκηση της πόλης-κράτους και το πολίτευμα έγινε λιγότερο δημοκρατικό.

Πόλεις και ύπαιθρος

6.3

Στην Ελληνιστική Εποχή οι νέες πόλεις που ιδρύονται μοιάζουν με τις πόλεις-κράτη που ξέρουμε: έχουν συγκεκριμένη έκταση, είναι αυτόνομες οικονομικά και δικαστικά και διοικούνται από αξιωματούχους που εκλέγουν οι ίδιες. Συνήθως οι νέες πόλεις δεν ιδρύονται από το μηδέν. Άλλοτε προέρχονται από **συνοικισμό** περισσότερων χωριών και άλλοτε από την επανίδρυση πόλης που υπήρχε και πριν.

Οι Σελευκίδες ακολούθησαν ένα μεγάλο πρόγραμμα ίδρυσης πόλεων σε όλο το βασίλειο, με Μακεδόνες εποίκους και ονομασίες τόπων από τη Μακεδονία. Αντίθετα, στην Αίγυπτο ιδρύθηκαν μόνο η Αλεξάνδρεια και η Πτολεμαΐδα.

Οι σχέσεις του κάθε βασιλιά με τις πόλεις του βασιλείου του εξαρτιόνταν από δύο πράγματα: από το πόσο ισχυρός ήταν ο ίδιος και πόσο αυτόνομη ήταν παλιά η πόλη. Ο βασιλιάς μπορούσε να επιβάλει τη θέλησή του, αλλά μόνο έμμεσα: διόριζε **επιτρόπους** (επιστάτες), οργάνωνε τη **φρουρά** και ενέκρινε **παροχές**. Με τις παροχές, όπως για παράδειγμα την απαλλαγή από φόρους, ο βασιλιάς εμφανιζόταν συχνά ως **ευεργέτης** ή σωτήρας.

Η ίδρυση και η ανάπτυξη πόλεων δυνάμωνε την οικονομία όλης της περιοχής. Τα στρατεύματα επόπτευαν την εσωτερική ασφάλεια από εξεγέρσεις ντόπιων και εξασφάλιζαν τον έλεγχο στους εμπορικούς κυρίως δρόμους.

Η ύπαιθρος ήταν σημαντική για μια πόλη, γιατί από εκεί έρχονταν τα προϊόντα που έτρεφαν τον πληθυσμό. Στην ύπαιθρο κατοικούσαν κυρίως οι ντόπιοι πληθυσμοί. Τα κτήματα όμως ανήκαν σε αξιωματούχους, σε ιερά και ναούς, στους Έλληνες εποίκους, ακόμη και στην ίδια την πόλη.

6.4

Αναπαράσταση της Αλεξάνδρειας. Η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου είναι η πιο γνωστή από τις εβδομήντα Αλεξάνδρειες που λένε ότι ίδρυσε ο Μέγας Αλέξανδρος. Είχε χτιστεί στο Δέλτα του Νείλου. Το λιμάνι της –το μοναδικό της Αιγύπτου στη Μεσόγειο– έγινε σημαντικός σταθμός για το εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου. Ήταν κέντρο εξαγωγής των αιγυπτιακών προϊόντων αλλά και εισαγωγής προϊόντων που προέρχονταν από μακρινές χώρες της Ανατολής. Στο Μουσείο και στη Βιβλιοθήκη της έρχονταν πάρα πολλοί διανοούμενοι απ' όλες τις γωνιές του ελληνικού κόσμου. Ήταν ίσως η πιο κοσμοπολίτικη πόλη, όπου ζούσαν Έλληνες, Αιγύπτιοι, Σύροι, Εβραίοι και αργότερα Ρωμαίοι. Η πόλη είχε Βουλή και, όπως και στην κλασική Αθήνα, οι πολίτες ήταν μοιρασμένοι σε δήμους.

Νομοθεσία και απονομή δικαιοσύνης

Στον ελληνιστικό κόσμο υπεύθυνοι για τους νόμους ήταν οι πόλεις-κράτη και οι βασιλιάδες. Η δικαιοσύνη δεν άλλαξε από την Κλασική Εποχή στις πόλεις-κράτη του νότιου ελλαδικού χώρου. Οι βασιλιάδες σεβάστηκαν τη **δικαστική αυτονομία** των πόλεων στα βασίλειά τους. Πολλές φορές οι πόλεις-κράτη έλυναν τις διαφορές τους ή τις διαφορές ανάμεσα στους πολίτες τους καλώντας δικαστές από άλλες πόλεις-κράτη.

Στην Αίγυπτο αναπτύχθηκαν σιγά σιγά κοινοί κανόνες δικαίου για όλους τους Έλληνες εποίκους, για δύο κυρίως λόγους: στην Αίγυπτο ζούσαν μαζί Έλληνες έποικοι από διαφορετικά μέρη και εκεί χρησιμοποιούσαν κοινούς τύπους στα συμβόλαια.

Γ. Οικονομία και κοινωνία

Η οικονομική ζωή στις πόλεις-κράτη του νότιου ελλαδικού χώρου και στο Βασίλειο της Μακεδονίας συνεχιζόταν χωρίς αλλαγές. Στα βασίλεια των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών οι αξιωματούχοι της νέας εξουσίας έπρεπε να οργανώσουν την καλλιέργεια της γης με πιο αποτελεσματικό τρόπο και να εκμεταλλευτούν τους νέους εμπορικούς δρόμους.

Η γη και η εκμετάλλευσή της

Τα ελληνιστικά βασίλεια είχαν μια βασική αρχή στην οικονομία: ο βασιλιάς ήταν ιδιοκτήτης της γης που είχε κατακτηθεί και την έκανε ό,τι ήθελε. Έτσι μπορούσε να τη δώσει σε ναούς, σε αξιωματούχους, κάνοντας δωρεές, ή ως κλήρο γης σε στρατιώτες ή αξιωματούχους, που ονομάζονταν **κληρούχοι**. Μετά το θάνατο του κληρούχου η γη επέστρεφε στη βασιλική περιουσία. Οι κληρούχοι, οι αξιωματούχοι ή οι ιερείς νοίκιαζαν τη γη σε γεωργούς. Οι γεωργοί καλλιεργούσαν τις εκτάσεις αυτές και πλήρωναν το ενοίκιο και τους φόρους σε είδος ή σε χρήμα.

6.5

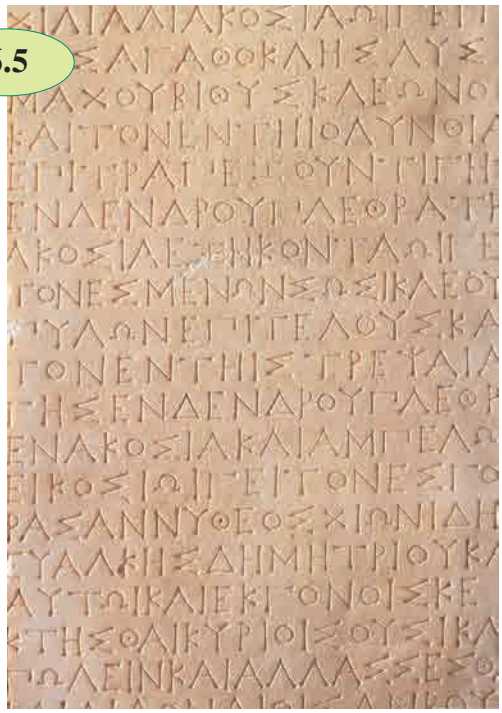

Επιγραφή του 285 π.Χ. Αναφέρει τη δωρεά τριών χωραφιών στην περιοχή της σημερινής Χαλκιδικής από το βασιλιά Λυσίμαχο στον αξιωματούχο Λημναίο. Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο.

Στο Βασίλειο των Πτολεμαίων ο βασιλιάς είχε τη **μονοπωλιακή εκμετάλλευση** σε ορισμένα αγροτικά προϊόντα, στα ορυχεία και στα μεταλλεία. Για να μπορεί ο βασιλιάς να μαζεύει, να μετράει, να μεταφέρει και να αποθηκεύει τα προϊόντα, έπρεπε να υπάρχει ένας τεράστιος **γραφειοκρατικός μηχανισμός**.

Ο μηχανισμός όμως αυτός δε δούλευε πάντα αποτελεσματικά. Έτσι, αρκετοί αγρότες διαμαρτύρονταν για αδικίες και κακομεταχείριση. Όσοι καλλιεργητές πιέζονταν από τους φόρους μπορούσαν να ζητήσουν άσυλο σε κάποιο ναό, να φύγουν για την Αλεξάνδρεια ή άλλη κοντινή πόλη ή, τέλος, να καταφύγουν στην έρημο (**αναχώρηση**).

6.6

Εμπόριο και εμπορικοί δρόμοι

Με την κατάκτηση του Περσικού Βασιλείου από το Μέγα Αλέξανδρο, οι έμποροι από την ανατολική Μεσόγειο και τις ελληνικές πόλεις-κράτη γνώρισαν τους διεθνείς χερσαίους και θαλάσσιους εμπορικούς δρόμους. Τα εμπορικά προϊόντα (μετάξι, αρώματα, μπαχαρικά και πολύτιμοι λίθοι) κυκλοφορούσαν από την Κίνα και τις Ινδίες προς τη Μεσόγειο.

Οι **Πτολεμαίοι** και οι **Σελευκίδες** ήθελαν να ελέγχουν, ο καθένας για λογαριασμό του, τους εμπορικούς δρόμους που έφταναν από την Κίνα και τις Ινδίες μέχρι τη σημερινή Μέση Ανατολή. Έτσι έγιναν πολλοί πόλεμοι ανάμεσα στα δύο βασίλεια.

Η **Ρόδος** με το στόλο της μεταφέρει σιτηρά, κρασί, λάδι και άλλα προϊόντα και εισάγει από τον Εύξεινο Πόντο δούλους, παστά ψάρια, μέλι και δέρματα.

Οι Πτολεμαίοι, αναζητώντας ελέφαντες για να πολεμήσουν τους Σελευκίδες, βρήκαν τους εμπορικούς δρόμους από την Αίγυπτο προς τις Ινδίες. Ιδρύοντας λιμάνια στην Ερυθρά Θάλασσα, ήρθαν σε επαφή με Άραβες εμπόρους και το 2ο αιώνα π.Χ. ανακάλυψαν το **θαλάσσιο δρόμο προς τις Ινδίες**. (Για το δρόμο αυτό θα μιλήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.)

Η **Δήλος**, με την τεράστια περιουσία του ιερού του Απόλλωνα, γίνεται, κυρίως το 2ο αιώνα π.Χ., κέντρο του εμπορίου δούλων, της παροχής δανείων και της ανταλλαγής νομισμάτων. Στην οικονομική και εμπορική δραστηριότητα της Δήλου κυριαρχούν οι Ρόδιοι και αργότερα και οι Ρωμαίοι έμποροι.

Η **Αλεξάνδρεια** εξάγει υφάσματα, πάπυρο, γυαλικά, κοσμήματα, αρώματα και φάρμακα. Υπάρχει τράπεζα, όπου συγκεντρώνονται τα εισοδήματα του βασιλιά και δίνονται δάνεια για εμπορικούς σκοπούς.

Σχέσεις Ελλήνων και ντόπιων πληθυσμών

Τα σύνορα του ελληνικού κόσμου προς Ανατολάς μεγάλωσαν.
Έτσι οι Έλληνες του ελλαδικού χώρου, της Μικράς Ασίας και των αποικιών μπορούσαν να εγκατασταθούν στην Εγγύς Ανατολή (Αίγυπτο, Συρία, Μεσοποταμία, Παλαιστίνη) ως έμποροι, μισθοφόροι ή έποικοι.

Στα ελληνιστικά βασίλεια οι Έλληνες έποικοι είχαν μέχρι το τέλος του 3ου αιώνα π.Χ. τις υψηλότερες θέσεις στο κράτος και στο στρατό. Αντίθετα, οι ντόπιοι έφταναν μόνο στις κατώτερες θέσεις της διοίκησης, μπορούσαν να γίνουν ιερείς και ήταν κυρίως αγρότες. Εκτός από τις δύο αυτές ομάδες, στις μεγάλες πόλεις και στα εμπορικά κέντρα ζούσαν πολλοί Εβραίοι αλλά και Σύροι. Οι Εβραίοι ήταν μαζεμένοι κυρίως στην Αλεξάνδρεια, όπου ζούσαν σύμφωνα με τους νόμους και τα έθιμά τους. Πολλοί Εβραίοι μιλούσαν μόνο την ελληνική γλώσσα. Γι' αυτό στο τέλος του 3ου αιώνα π.Χ. η Παλαιά Διαθήκη μεταφράστηκε στα ελληνικά.

Από το τέλος του 3ου αιώνα π.Χ. οι βασιλιάδες αναγκάστηκαν να δεχτούν ντόπιους στα ανώτερα στρώματα της κρατικής διοίκησης και του στρατού και να δώσουν, κυρίως στην Αίγυπτο, προνόμια στους ναούς.
Έτσι δημιουργήθηκε μια μικρή ομάδα ντόπιων, που πλούτισαν από το εμπόριο και επειδή νοίκιαζαν από το κράτος το δικαίωμα να μαζεύουν τους φόρους. Όλοι αυτοί μιλούσαν ελληνικά και ζούσαν όπως οι Έλληνες έποικοι. Οι περισσότεροι ντόπιοι, αν και είχαν σχέσεις με τους εποίκους, συνέχιζαν να λατρεύουν τους δικούς τους θεούς και να μιλούν τη γλώσσα τους.

Εκείνη την εποχή Έλληνες και ντόπιοι ζούσαν στον ίδιο χώρο, αλλά δε μοιράζονταν πολλά πράγματα. Αυτού του είδους τη **συνύπαρξη** τη βεβαιώνουν δύο πράγματα: πρώτον, οι τοπικές γλώσσες διατηρήθηκαν, και δεύτερον, δεν υπήρξαν πολλοί **μεικτοί γάμοι**.

Έλληνες λοιπόν και ντόπιοι ζούσαν στον ίδιο χώρο, αλλά όχι χωρίς προβλήματα. Αυτά είχαν σχέση κυρίως με προσωπικές διαφορές ή την κατάχρηση εξουσίας από κρατικά όργανα. Πολλοί ιστορικοί υποστήριξαν πάντως ότι η μοναδική περίπτωση που ο εξελληνισμός οδήγησε σε σύγκρουση είναι η **εξέγερση των Μακκαβαίων** στην Παλαιστίνη.

6.7

Γύψινο ανάγλυφο που απεικονίζει μύηση σε διονυσιακή λατρεία, 1ος αιώνας π.Χ. – 1ος αιώνας μ.Χ. Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο των Θερμών.

Οι θεοί των άλλων

Στις πόλεις-κράτη της Κλασικής Εποχής οι άνθρωποι λάτρευαν τους πολιούχους θεούς. Εκτός από τους θεούς αυτούς, την Ελληνιστική Εποχή οι άνθρωποι γνώρισαν τις **μυστηριακές λατρείες** ξένων θεών.
Ο πιστός παρακολουθούσε σε μια πρώτη ειδική τελετή τα βάσανα και την αναγέννηση της θεότητας (μύηση). Επειδή αυτοί που έφερναν τις νέες λατρείες ήταν ξένοι, η οργάνωση της λατρείας ξέφυγε από τη φροντίδα της πόλης-κράτους και εξαρτιόταν πλέον από την ομάδα των πιστών. Παρόμοιες λατρευτικές ομάδες αναπτύχθηκαν κυρίως στα εμπορικά κέντρα της Μεσογείου.

Νέες φιλοσοφικές αναζητήσεις

Στο χώρο της φιλοσοφίας, η Αθήνα παρέμεινε το κέντρο της φιλοσοφικής αναζήτησης. Πλάι στην Ακαδημία του Πλάτωνα και στο Λύκειο του Αριστοτέλη, προστέθηκε η σχολή του **Επίκουρου** και η σχολή των **Στωικών**. Την περίοδο αυτή οι φιλόσοφοι ασχολούνται με την πρακτική φιλοσοφία. Σημασία γι' αυτούς είχε το πώς να φτάσει κανείς την ευτυχία.

Για τη φιλοσοφία μιλήσαμε στα κεφ. 4 και 5.

Τέχνες και γράμματα

Ιδιαίτερο ρόλο στην ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών την Ελληνιστική Εποχή είχε η **Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας**. Παρόμοιο κέντρο μελέτης αναπτύχθηκε κατά το 2ο αιώνα π.Χ. και στην Πέργαμο. Στα πνευματικά αυτά κέντρα γινόταν συστηματική συγκέντρωση και μελέτη έργων από παλιότερες εποχές. Υπήρχε ενδιαφέρον κυρίως για τα ποιήματα του Ομήρου και για τους συγγραφείς της Κλασικής Εποχής.

Το 2ο αιώνα π.Χ. επινοήθηκαν οι τόνοι και τα πνεύματα και γράφτηκαν οι πρώτοι κανόνες της ελληνικής γλώσσας. Όσοι ασχολήθηκαν με τις μελέτες αυτές ονομάστηκαν **γραμματικοί** και αυτοί ήταν οι πρώτοι φιλόλογοι.

Η **κωμωδία** της Ελληνιστικής Εποχής ασχολείται με θέματα από την ιδιωτική ζωή και όχι με το σχολιασμό ή την παρωδία πολιτικών. Σε αυτό διαφέρει από τις κωμωδίες του Αριστοφάνη της Κλασικής Εποχής. Από τους κωμικούς ποιητές της Ελληνιστικής Εποχής ξεχωρίζει ο Αθηναίος **Μένανδρος**.

Την Κλασική Εποχή οι γλύπτες ήθελαν να δίνουν στα έργα τους ιδανικές αναλογίες. Αντίθετα, την Ελληνιστική Εποχή η τέχνη προσπαθεί να αποδώσει τις μορφές όπως είναι πραγματικά. Ταυτόχρονα, οι καλλιτέχνες δίνουν μορφή σε περισσότερους ανθρώπινους τύπους, όπως αθλητές, παιδιά και ηλικιωμένους.

6.8

Θεατρικές μάσκες σε ψηφιδωτό. Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο Καπιτωλίου.

6.9

Προσωπογραφία του Μένανδρου σε μωσαϊκό. Βρέθηκε σε ρωμαϊκή έπαυλη του 4ου αιώνα μ.Χ. στη Λέσβο.

6.10

Χάλκινο άγαλμα πυγμάχου, τέλος 2ου αιώνα π.Χ. Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο των Θερμών.

6.11

Το παιδί και η χήνα, ρωμαϊκό αντίγραφο ελληνιστικού πρωτοτύπου, αρχές 3ου αιώνα π.Χ. Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο Καπιτωλίου.

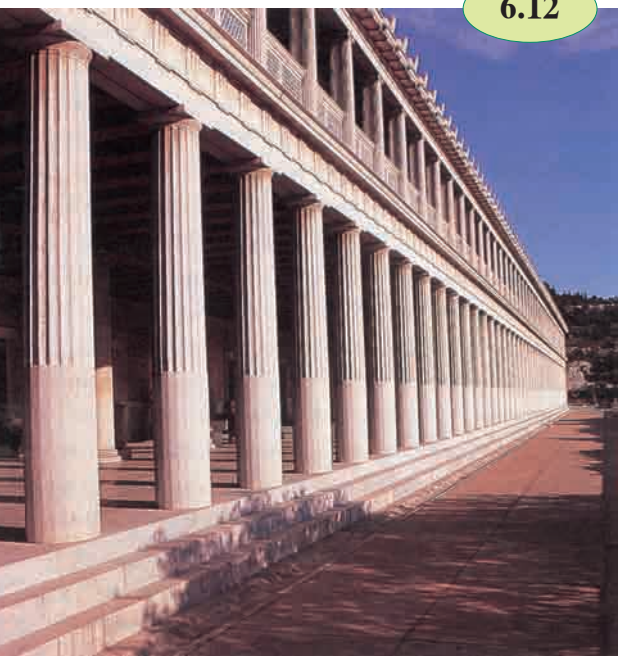

6.12

Η Στοά του Αττάλου στην Αγορά της Αθήνας. Χτίστηκε στα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. και ανακατασκευάστηκε μεταξύ 1953 και 1956.

Στην **πολεοδομία** χρησιμοποιείται πια από όλους το σύστημα των οικοδομικών τετραγώνων του **Ιππόδαμου**. Οι πόλεις διακοσμούνται με στοές και ανοίγονται πλατύτεροι δρόμοι. Μεγάλοι ναοί χτίζονται, κυρίως στη Μικρά Ασία. Οι ρυθμοί που χρησιμοποιούνται περισσότερο αυτή την εποχή είναι ο ιωνικός και ο κορινθιακός.

Η **ζωγραφική** της Ελληνιστικής Εποχής αρχίζει να γίνεται περισσότερο γνωστή τα τελευταία 25 χρόνια, μετά την ανακάλυψη των μακεδονικών τάφων στη Βεργίνα και σε άλλες περιοχές του βόρειου ελλαδικού χώρου. Τα θέματα της ζωγραφικής προέρχονται κυρίως από τη μυθολογία, τα συμπόσια και το κυνήγι.

Οι καλλιτέχνες αναζητούν τεχνικές για να αποδώσουν την προοπτική της εικόνας που ζωγραφίζουν.

6.13

Ψηφιδωτό με σκηνή από κυνήγι ελαφιού, που βρέθηκε στην Πέλλα, 300 π.Χ.
Πέλλα (Μακεδονία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

6.14

Ζωγραφισμένη επιτύμβια στήλη του Δημήτριου, γιου του Όλυμπου. Δημητριάδα, 3ος αιώνας π.Χ.
Βόλος (Θεσσαλία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ιδιαίτερα αγαπητή στις ανώτερες τάξεις ήταν η **ψηφιδωτή διακόσμηση** είτε με βότσαλα είτε με ψηφίδες. Τα θέματα ήταν άλλοτε γεωμετρικά και άλλοτε σκηνές με παραστάσεις από κυνήγι.

6.15

Ψηφιδωτό από το «Σπίτι του Φαύνου» στην Πομπηία, 2ος αιώνας π.Χ.
Νάπολη (Ιταλία), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Επιστήμες

Οι επιστήμες αναπτύχθηκαν σημαντικά, ιδιαίτερα στην Αλεξάνδρεια. Το **Μουσείο** που ίδρυσαν οι Πτολεμαίοι βασιλιάδες και οι 500.000 πάπυροι της Βιβλιοθήκης βοήθησαν τους αρχαίους σοφούς να ασχοληθούν σε βάθος με ποικίλα επιστημονικά ερωτήματα. Εκεί ο **Ευκλείδης** κατέγραψε συστηματικά, στο έργο του *Περί στοιχείων*, τις έως τότε γνώσεις γεωμετρίας.
Στην αστρονομία διατυπώθηκε η θεωρία ότι ο ήλιος είναι το κέντρο του σύμπαντος, ενώ υπολογίστηκε με μεγάλη ακρίβεια η περιφέρεια της γης από τον **Ερατοσθένη**. Στην ανατομία έγιναν σημαντικές πρόοδοι στη γνώση του ανθρώπινου σώματος. Τέλος, οι βασιλιάδες οργάνωσαν **εξερευνήσεις** στον Περσικό Κόλπο και στις Ινδίες.

> Παρά την ανάπτυξη των επιστημών, η επίδρασή τους στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων ήταν περιορισμένη. Αυτό έγινε γιατί τα περισσότερα επιστημονικά επιτεύγματα δεν εφαρμόστηκαν πρακτικά.

Ο **Αρχιμήδης** από τις Συρακούσες ήταν ο σημαντικότερος μαθηματικός και φυσικός της αρχαιότητας. Ήταν ο εφευρέτης της τροχαλίας, του μοχλού και του κοχλία. Βρήκε τον τύπο με τον οποίο μπορούμε να υπολογίσουμε την περιφέρεια του κύκλου και ανακάλυψε την αρχή της άνωσης. Χρησιμοποίησε τις γνώσεις του για να κατασκευάσει αμυντικές μηχανές και να υπερασπιστεί τις Συρακούσες από τους Ρωμαίους.

Ο **Ήρωνας** από την Αλεξάνδρεια επινόησε διάφορες μηχανές. Άλλες από αυτές κινούνταν με τη βοήθεια του ατμού και άλλες με διαφορετική μορφή ενέργειας.

6.16

Αναπαράσταση του κοχλία του Αρχιμήδη, με την οποία μπορούσε κάποιος να αντλήσει νερό από ένα χαμηλό σημείο.

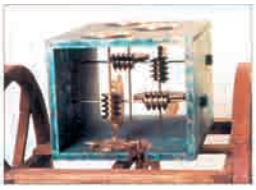

6.17

Ανακατασκευή οδόμετρου. Με τη μηχανή αυτή η κίνηση των τροχών μετατρεπόταν σε μονάδες μέτρησης του μήκους.

6.18

Ανακατασκευή αιολόσφαιρας, που είναι πρόδρομος της ατμομηχανής. Η πίεση του ατμού περιστρέφει τη σφαίρα.

Δ. Η Ρώμη κατακτά τον ελλαδικό χώρο (215–146 π.Χ.)

Η Ρώμη είχε άμεσες ή έμμεσες σχέσεις με τον ελληνικό κόσμο των αποικιών της Κάτω Ιταλίας ήδη από τον 6ο αιώνα π.Χ. Τον 3ο αιώνα π.Χ. η Ρώμη κατέλαβε τη μία μετά την άλλη τις ελληνικές πόλεις-κράτη της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας και κατάφερε να κυριαρχήσει στην ιταλική χερσόνησο. Η Ρώμη άρχισε να παίζει σημαντικό ρόλο στην ανατολική Μεσόγειο μετά την υποταγή των Ιλλυριών και με τις φιλικές σχέσεις που ανέπτυξε με πόλεις-κράτη στην περιοχή της Αδριατικής (Κέρκυρα, Επίδαμνος, Απολλωνία) στο τέλος του 3ου αιώνα π.Χ.

Για τη σύγκρουση της Ρώμης με τους Καρχηδόνιους δες το κεφ. 7.

Η Ρώμη, για να κυριαρχήσει στον ελλαδικό χώρο, ήρθε σε σύγκρουση με το Βασίλειο της Μακεδονίας. Αφορμή στάθηκε **η συμμαχία των βασιλιάδων της Μακεδονίας με την Καρχηδόνα**, τον άλλο εχθρό της Ρώμης.

Οι συγκρούσεις της Ρώμης με το Βασίλειο της Μακεδονίας (**Μακεδονικοί Πόλεμοι**) κράτησαν από το 215 έως και το 168 π.Χ. Με τους πολέμους αυτούς καταλύθηκε το Βασίλειο της Μακεδονίας και χωρίστηκε σε τέσσερα τμήματα. Με την υποταγή του Βασιλείου της Μακεδονίας και λίγο αργότερα του νότιου ελλαδικού χώρου, η Ρώμη κυριάρχησε σε ολόκληρο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο (146 π.Χ.).

Η ρωμαϊκή κυριαρχία έφερε πολλές αλλαγές. Οι Ρωμαίοι διέλυσαν τις συμπολιτείες και επέβαλαν ολιγαρχικές, φιλορωμαϊκές κυβερνήσεις σε όλες τις πόλεις-κράτη, εκτός από αυτές που συμμάχησαν μαζί τους. Οι συνεχείς πόλεμοι που ακολούθησαν και η βαριά φορολογία που επέβαλαν οι Ρωμαίοι έφεραν τον οικονομικό μαρασμό αυτών των περιοχών.

Η σύγκρουση ανάμεσα στη Ρώμη και το Βασίλειο της Μακεδονίας άρχισε όταν ο βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλιππος Ε΄ συμμάχησε με την Καρχηδόνα το 215 π.Χ. Σε αντίδραση, οι Ρωμαίοι συμμάχησαν το 211 π.Χ. με την Αιτωλική και την Αχαϊκή Συμπολιτεία, που ήταν σταθεροί αντίπαλοι της μακεδονικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο. Ο **Α΄ Μακεδονικός Πόλεμος** τελείωσε με την ειρήνη της Φοινίκης το 205 π.Χ.

Ο **Β΄ Μακεδονικός Πόλεμος** ξεκίνησε το 200 π.Χ., επειδή ο Φίλιππος Ε΄ ήθελε να πάρει τις κτήσεις των Πτολεμαίων στο Αιγαίο. Ο Ρωμαίος στρατηγός Φλαμινίνος, έχοντας συμμαχήσει με πολλές πόλεις-κράτη και με τις συμπολιτείες, νίκησε το στρατό του Φίλιππου στη μάχη στις Κυνός Κεφαλές το 197 π.Χ., κοντά στα σημερινά Φάρσαλα. Το Βασίλειο της Μακεδονίας υποχρεώθηκε να παραδώσει το στόλο του, να χάσει τα εδάφη εκτός Μακεδονίας και να πληρώσει 1.000 τάλαντα πολεμική αποζημίωση.

Ο **Γ΄ Μακεδονικός Πόλεμος** ξεκίνησε το 172 π.Χ., όταν η ρωμαϊκή Σύγκλητος αποφάσισε να πολεμήσει ενάντια στο βασιλιά Περσέα, ο οποίος είχε διαδεχθεί το Φίλιππο Ε΄.
Ο στρατός του Περσέα νικήθηκε ολοκληρωτικά στη μάχη που δόθηκε το 168 π.Χ. στην Πύδνα. Ο Περσέας αιχμαλωτίστηκε και πέθανε στη Ρώμη. Μετά τη μάχη της Πύδνας η Μακεδονία έγινε ρωμαϊκή επαρχία.

6.19

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΟ 212 π.Χ.

Κεφάλαιο 7

Η Ρώμη και ο ελληνικός κόσμος
146 π.Χ. – 330 μ.Χ.

Για τετρακόσια χρόνια (από τον 1ο αιώνα π.Χ. έως τον 3ο αιώνα μ.Χ.), η ιστορία της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, από το Γιβραλτάρ ως τον Καύκασο και από τη Βρετανία ως την Αίγυπτο, συνδέεται άμεσα με την ακμή της Ρώμης, που γίνεται σιγά σιγά ισχυρή αυτοκρατορία. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ενοποίησε τη λεκάνη της Μεσογείου και τη συνέδεσε με τη βόρεια Ευρώπη. Μέσα σε αυτή την αυτοκρατορία οι άνθρωποι μιλούσαν ή καταλάβαιναν δύο κυρίως γλώσσες: τη λατινική, κυρίως στο δυτικό τμήμα, και την ελληνική, κυρίως στο ανατολικό. Ο ελληνικός κόσμος της ανατολικής Μεσογείου, που και αυτός ανήκε στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, επηρέασε τους Ρωμαίους αλλά και επηρεάστηκε από αυτούς. Στους Ρωμαίους χρωστάμε ένα κρατικό μοντέλο με ιεραρχημένη διοικητική δομή, αλλά και νομικές έννοιες και κανόνες δικαίου, αρκετοί από τους οποίους ισχύουν και σήμερα.

Α. Η συγκρότηση του ρωμαϊκού κράτους (9ος – 1ος αιώνας π.Χ.)

7.1

Οι γνώσεις μας για τη γέννηση της Ρώμης είναι ελάχιστες. Η Ρώμη ξεκίνησε από ένα μικρό οικισμό στις όχθες του ποταμού Τίβερη, στη σημερινή κεντρική Ιταλία, και έγινε στη συνέχεια η πρωτεύουσα ενός μεγάλου κράτους. Οι πρώτες αξιόπιστες πηγές για την ιστορία της Ρώμης είναι από τον 3ο αιώνα π.Χ. και μετά.

Χάλκινο άγαλμα που απεικονίζει τη λύκαινα να θηλάζει το Ρωμύλο και το Ρώμο. Σύμφωνα με το μύθο, η Ρώμη ιδρύθηκε το 753 π.Χ. από το Ρωμύλο, που τον είχε αναθρέψει μια λύκαινα μαζί με τον αδελφό του, το Ρώμο. Από το Ρώμο ως το 509 π.Χ. (όταν καταργήθηκε η βασιλεία), η Ρώμη γνώρισε επτά βασιλιάδες. Το άγαλμα της λύκαινας χρονολογείται τον 5ο αιώνα π.Χ., ενώ οι δίδυμοι προστέθηκαν το 15ο αιώνα μ.Χ.
Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο Καπιτωλίου.

7.2

Η γέννηση της Ρώμης και η περίοδος της βασιλείας

Στα τέλη της Εποχής του Χαλκού ζούσαν στην Ιταλική χερσόνησο πολλοί διαφορετικοί λαοί. Οι Ρωμαίοι ανήκαν σε μια ινδοευρωπαϊκή φυλή, τους Λατίνους. Οι **Λατίνοι** μιλούσαν τη **λατινική γλώσσα** και κατοικούσαν, ήδη από το 10ο ή τον 9ο αιώνα π.Χ. σε επτά οικισμούς κοντά στον ποταμό Τίβερη. Ένας άλλος λαός, που είχε και αυτός εγκατασταθεί στην ιταλική χερσόνησο το 10ο ή τον 9ο αιώνα π.Χ., ήταν οι Ετρούσκοι. Τον 7ο αιώνα π.Χ. οι **Ετρούσκοι** κατέλαβαν την περιοχή και ένωσαν τους επτά οικισμούς σε ενιαία πόλη, την οποία ονόμασαν Ρώμη.

Για τους Ετρούσκους μάθαμε στο κεφ. 3.

7.3

Οι περισσότεροι πατρίκιοι ήταν μεγαλοκτηματίες. Οι πληβείοι ήταν είτε έμποροι και τεχνίτες είτε καλλιεργητές που εργάζονταν στα κτήματα των πατρικίων. Μαρμάρινο άγαλμα πατρικίου που κρατάει δύο προτομές, 15 μ.Χ. περίπου. Ρώμη (Ιταλία), Μουσείο Καπιτωλίου.

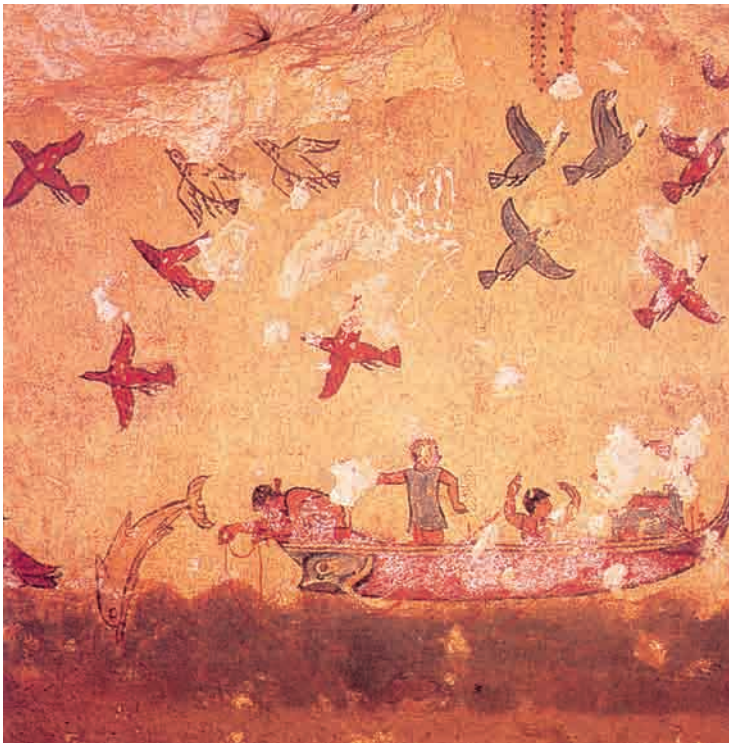

7.4

Ψάρεμα. Λεπτομέρεια από τοιχογραφία σε τάφο, 530 π.Χ. περίπου. Ταρκυνία (Ιταλία).

Το πολίτευμα της Ρώμης ήταν στην αρχή η **βασιλεία**. Ο βασιλιάς είχε όλες τις εξουσίες (πολιτικές, θρησκευτικές, δικαστικές και στρατιωτικές). Οι Ρωμαίοι πολίτες την εποχή αυτή χωρίζονταν σε δύο τάξεις: τους πατρικίους και τους πληβείους. Οι **πατρίκιοι** ήταν οι αριστοκράτες, ενώ οι **πληβείοι**, που ήταν και οι περισσότεροι, ήταν η κατώτερη τάξη. Οι πληβείοι δεν είχαν τα ίδια δικαιώματα με τους πατρικίους. Για παράδειγμα, ως τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. απαγορευόταν να γίνονται γάμοι ανάμεσα σε μέλη των δύο τάξεων.

Το ρωμαϊκό κράτος κατά την περίοδο της δημοκρατίας (509–31 π.Χ.)
Η επέκταση της Ρώμης στην ιταλική χερσόνησο και τη δυτική Μεσόγειο

Σύμφωνα με το μύθο, οι Ρωμαίοι έδιωξαν τον Ετρούσκο βασιλιά Ταρκύνιο το 509 π.Χ. Η βασιλεία καταργήθηκε και το πολίτευμα ονομάστηκε **res publica**, δηλαδή «κοινό πράγμα», «υπόθεση των πολιτών», όρος που μεταφέρθηκε στα ελληνικά με τη λέξη «**δημοκρατία**».

Η ρωμαϊκή δημοκρατία όμως ήταν διαφορετική από τη δημοκρατία στην Αθήνα και τις άλλες πόλεις-κράτη του ελληνικού κόσμου: στην πόλη-κράτος της Ρώμης υπήρχαν πολλές συνελεύσεις πολιτών, με διαφορετικά καθήκοντα. Οι συνελεύσεις αυτές, όπου τον πρώτο λόγο είχαν στην αρχή κυρίως οι πατρίκιοι, ψήφιζαν τους νόμους και εξέλεγαν τους άρχοντες.

Στη ρωμαϊκή δημοκρατία οι βασικότεροι **άρχοντες** ήταν οι δύο **ύπατοι**, οι **πραίτορες**, ο **δικτάτορας** και οι **δήμαρχοι**. Σημαντικό συμβουλευτικό ρόλο είχε η **Σύγκλητος**, οι αποφάσεις της όμως δεν είχαν ισχύ νόμου.

7.5

Ανάμεσα στους πατρικίους και τους πληβείους υπήρχε μεγάλος ανταγωνισμός μέχρι τον 3ο αιώνα π.Χ. Τότε όλοι οι Ρωμαίοι πολίτες που ανήκαν στις δύο τάξεις έγιναν ίσοι πολιτικά και νομικά. Με την **πολιτική και νομική τους εξίσωση** άρχισε μια περίοδος κοινωνικής ειρήνης και ομαλής λειτουργίας των θεσμών του ρωμαϊκού πολιτεύματος. Έτσι η Ρώμη μπόρεσε να επεκταθεί στην Ιταλική χερσόνησο και αργότερα σε ολόκληρη τη δυτική Μεσόγειο.

Η επέκταση της Ρώμης στην κεντρική Ιταλική χερσόνησο (4ος αιώνας π.Χ.) και στην Κάτω Ιταλία (αρχές του 3ου αιώνα π.Χ.). Η Ρώμη κυριάρχησε σε αυτές τις περιοχές όταν κατέλαβε τις ελληνικές πόλεις-κράτη της Κάτω Ιταλίας, με τελευταίο τον Τάραντα (272 π.Χ.).

Για να ελέγξει τους εμπορικούς δρόμους στη δυτική Μεσόγειο, η Ρώμη συγκρούστηκε πολεμικά με την Καρχηδόνα, που κυριαρχούσε στην περιοχή αυτή (**Καρχηδονιακοί Πόλεμοι**). Η Καρχηδόνα νικήθηκε και καταστράφηκε (146 π.Χ.). Την ίδια εποχή η Ρώμη κατέκτησε ολόκληρη σχεδόν την Ιβηρική χερσόνησο, μέρος της νότιας Γαλατίας (σημερινής Γαλλίας), ολόκληρο τον περίγυρο της Αδριατικής Θάλασσας, τον ελλαδικό χώρο και μέρος της Μικράς Ασίας.

7.6

Η διαμάχη ξεκίνησε για την κυριαρχία στη Σικελία και τελείωσε με τη νίκη της Ρώμης (**Πρώτος Καρχηδονιακός Πόλεμος**, 264–241 π.Χ.)

Τριάντα χρόνια αργότερα, οι Καρχηδόνιοι εισέβαλαν με τον **Αννίβα** στην Ιταλική χερσόνησο αλλά νικήθηκαν και υποχώρησαν (**Δεύτερος Καρχηδονιακός Πόλεμος**, 218–202 π.Χ.). Οι Ρωμαίοι έδιωξαν τους Καρχηδόνιους από την Ιβηρική χερσόνησο (197 π.Χ.).

Για να κυριαρχήσει στη δυτική Μεσόγειο, η Ρώμη ξεκίνησε τον **Τρίτο Καρχηδονιακό Πόλεμο** (149–146 π.Χ.). Η Καρχηδόνα καταστράφηκε τελείως και η γη της μοιράστηκε σε Ρωμαίους πολίτες.

Οικονομία και κοινωνία κατά την περίοδο της δημοκρατίας

Από τα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ. οι ρωμαϊκές κατακτήσεις έφεραν σημαντικές αλλαγές στην οικονομία, που μέχρι τότε βασιζόταν στην καλλιέργεια της γης. Το νόμισμα έγινε βασικό μέσο εμπορικών συναλλαγών και ορισμένοι Ρωμαίοι πλούτισαν από την είσπραξη των φόρων. Έτσι επεκτάθηκε το **εμπόριο** της Ρώμης με τον υπόλοιπο κόσμο και αναπτύχθηκε η **βιοτεχνία**.

Οι συνεχείς πόλεμοι όμως αποδυνάμωσαν τους ελεύθερους **γεωργούς** που έπρεπε να υπηρετούν στο στρατό για πολύ καιρό. Έτσι, είτε άφηναν ακαλλιέργητα τα χωράφια τους είτε υποχρεώνονταν να τα πουλήσουν σε ιδιοκτήτες μεγάλων εκτάσεων. Παράλληλα, οι συνεχείς πόλεμοι εφοδίαζαν τις αγορές με δούλους. Η φτηνή εργασία των δούλων ενίσχυσε την παραγωγή, χειροτέρεψε όμως την οικονομική κατάσταση για τους ελεύθερους γεωργούς και για τα μεσαία τμήματα των Ρωμαίων πολιτών. Η στρατιωτική θητεία έγινε λοιπόν μια σταθερή εργασία που έδινε μισθό.

Τον 3ο αιώνα π.Χ. στη ρωμαϊκή κοινωνία κυριαρχούν δύο ισχυρές ομάδες: οι **συγκλητικοί** και οι **ιππείς**. Οι συγκλητικοί κατάγονταν από αριστοκρατικές οικογένειες και ήταν μεγαλογαιοκτήμονες. Οι ιππείς ασχολούνταν με το εμπόριο, τις επιχειρήσεις και είχαν δικαίωμα να εισπράττουν φόρους στις επαρχίες. Οι περισσότεροι Ρωμαίοι πολίτες ζούσαν πολύ δύσκολα. Η ψήφος τους μάλιστα, που ήταν απαραίτητη για να εκλεγούν οι άρχοντες και τα μέλη της Συγκλήτου, συχνά εξαγοραζόταν.

Η **οικογένεια** ήταν η βάση της κοινωνικής ζωής στη Ρώμη και ο πατέρας είχε απόλυτη εξουσία πάνω στα παιδιά του. Η θέση της γυναίκας στη Ρώμη ήταν καλύτερη από τη θέση της γυναίκας στην Αθήνα.
Για παράδειγμα, επισκεπτόταν ελεύθερα δημόσιους χώρους και έπαιρνε ενεργό μέρος στις οικογενειακές υποθέσεις.

Χάλκινο αγαλματάκι Ρωμαίου ιερέα, ίσως ποντίφικα, 1ος αιώνας μ.Χ.
Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

7.7

Θρησκεία και τέχνες

Η **θρησκεία** των Ρωμαίων ήταν πολυθεϊστική, όπως και των αρχαίων Ελλήνων. Η θρησκευτική λατρεία ήταν πολύ σημαντική στη δημόσια και κοινωνική ζωή της Ρώμης και συνόδευε κάθε πολιτική και κοινωνική δραστηριότητα. Η ρωμαϊκή θρησκεία επηρεάστηκε ολοφάνερα από την ετρουσκική και την ελληνική. Αργότερα μάλιστα, οι ρωμαϊκές θεότητες ταυτίστηκαν με τις ελληνικές.

Οι σημαντικότεροι ιερείς στη Ρώμη ονομάζονταν **ποντίφικες**. Οι ποντίφικες έλεγχαν τις τελετουργίες και όριζαν τις ημερομηνίες των εορτών.

Στα πρώτα στάδιά της η ρωμαϊκή **τέχνη** επηρεάστηκε από την ετρουσκική. Ωστόσο, καθώς αναπτύχθηκε το εμπόριο και οι επαφές με τις ελληνικές πόλεις-κράτη της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας, η ελληνική τέχνη έγινε το κύριο πρότυπο για τους Ρωμαίους καλλιτέχνες.

7.8

Από τις αρχές του 1ου αιώνα π.Χ. στη ζωγραφική εμφανίζονται τοιχογραφίες μέσα στα σπίτια και σε δημόσιους χώρους. Τοιχογραφία από την Πομπηία, αρχές 1ου αιώνα μ.Χ. Νάπολη (Ιταλία), Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Όσον αφορά τη λογοτεχνία, το έπος και το δράμα ήρθαν στη Ρώμη από τον ελλαδικό χώρο και την ελληνιστική Ανατολή. Οι πρώιμοι Ρωμαίοι ιστορικοί και ποιητές ήταν επηρεασμένοι από πρότυπα κυρίως ελληνικά. Οι μεγαλύτεροι Ρωμαίοι ποιητές στο τέλος της δημοκρατικής περιόδου ήταν ο **Βιργίλιος** και ο **Οράτιος**.

Την περίοδο της δημοκρατίας στη ρωμαϊκή δημόσια ζωή αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η **ρητορική**, που χρησιμοποίησε ελληνικά πρότυπα. Ιδιαίτερα σημαντικοί, ως ιστορικές πηγές αλλά και ως πρότυπα ρητορικού λόγου, είναι οι λόγοι του **Κικέρωνα**.

7.9

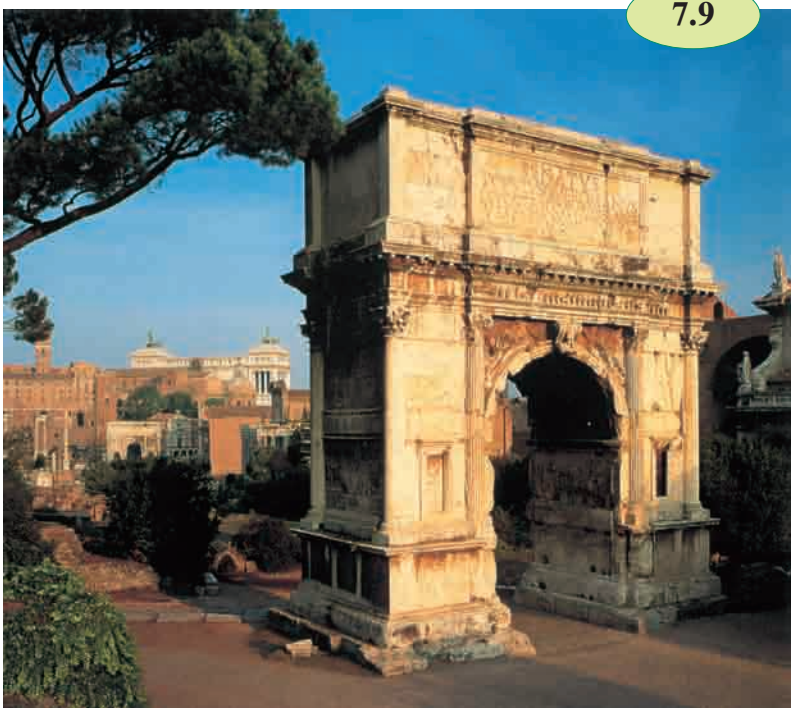

Η ρωμαϊκή αρχιτεκτονική πήρε από τους Έλληνες τις οικοδομικές μορφές του ναού και της στοάς και με τη σειρά της έδωσε δύο βασικά νέα στοιχεία: την αψίδα και, στα τέλη του 3ου αιώνα π.Χ., τον πρόδρομο του σκυροδέματος. Στη φωτογραφία βλέπουμε την αψίδα του Ρωμαίου αυτοκράτορα Τίτου στη Ρώμη (Ιταλία), 1ος αιώνας μ.Χ.

Οι πόλεμοι για την εξουσία στο ρωμαϊκό κράτος (1ος αιώνας π.Χ.)
Από τη δημοκρατία στην αυτοκρατορία

Τον 1ο αιώνα π.Χ. η Ρώμη κυριαρχούσε σε ολόκληρο σχεδόν το μεσογειακό κόσμο και στη βορειοδυτική Ευρώπη. Οι κατακτημένες περιοχές χωρίστηκαν σε **επαρχίες**. Οι επαρχίες διοικούνταν με σκληρότητα και χωρίς αποτελεσματικό έλεγχο από την κεντρική εξουσία. Στις ίδιες περιοχές ιδρύθηκαν **ρωμαϊκές αποικίες**. Έτσι, εκτός από το ρωμαϊκό στρατό, εγκαταστάθηκαν εκεί και Ρωμαίοι πολίτες. Στις αποικίες αυτές έμεναν ρωμαίοι πολίτες από αγροτικές περιοχές και παλαίμαχοι στρατιώτες. Άρα οι ρωμαϊκές αποικίες ήταν πολύ διαφορετικές από τις αποικίες που είχαν ιδρύσει παλιότερα οι ελληνικές πόλεις-κράτη. Με τον τρόπο αυτό η Ρώμη εξασφάλιζε την κυριαρχία της στις κατακτημένες περιοχές. Στις ρωμαϊκές αποικίες πέρασαν οι ρωμαϊκοί θεσμοί. Η λατινική γλώσσα επικράτησε κυρίως στις δυτικές περιοχές, ενώ στις ανατολικές επικράτησε η ελληνική γιατί ήταν από παλιά η γλώσσα επικοινωνίας.

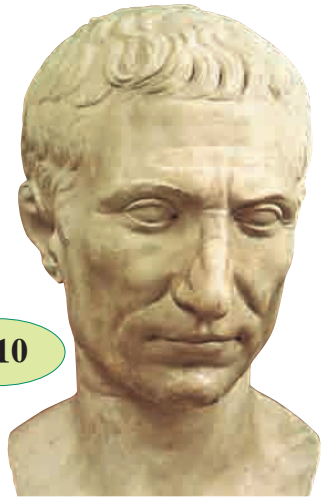

7.10

Μαρμάρινη προτομή του Ιούλιου Καίσαρα. Ρώμη (Ιταλία), Εθνικό Ρωμαϊκό Μουσείο.

Την ίδια εποχή έγιναν στη Ρώμη μεγάλες ταραχές και συγκρούσεις. Οι ιππείς, οι συγκλητικοί, αρκετοί πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες συγκρούστηκαν για την εξουσία.

Η πιο σημαντική προσωπικότητα της περιόδου αυτής είναι ο **Γάιος Ιούλιος Καίσαρας** (100–44 π.Χ.). Έπειτα από αρκετές στρατιωτικές επιτυχίες ενάντια στους Γαλάτες αλλά και στους Ρωμαίους ανταγωνιστές του, ο Καίσαρας συγκέντρωσε στο πρόσωπό του όλες σχεδόν τις εξουσίες, ορίστηκε ισόβιος δήμαρχος και ισόβιος δικτάτορας. Τελικά δολοφονήθηκε από ομάδα αντιπάλων του το Μάρτιο του 44 π.Χ.

Ο **Οκταβιανός**, ανιψιός και θετός γιος του Ιούλιου Καίσαρα, που αργότερα πήρε τον τίτλο **Αύγουστος** με τον οποίο έγινε γνωστός. Απέκτησε τον απόλυτο έλεγχο του κράτους, αφού νίκησε στη **ναυμαχία στο Άκτιο** το 31 π.Χ. τον ανταγωνιστή του Αντώνιο και την Κλεοπάτρα, βασίλισσα του τελευταίου ελληνικού βασιλείου των Πτολεμαίων (Αίγυπτος).

7.11

Μαρμάρινο άγαλμα του Οκταβιανού (Αύγουστου), 15 π.Χ. Βατικανό, Μουσεία Βατικανού.

Β. Η αυτοκρατορική περίοδος (1ος αιώνας π.Χ. – 3ος αιώνας μ.Χ.) Κράτος, κοινωνία και οικονομία

Η διοίκηση στην περίοδο της αυτοκρατορίας

Στα τέλη του 1ου αιώνα π.Χ. και στις αρχές του 1ου αιώνα μ.Χ. το ρωμαϊκό πολίτευμα άλλαξε ριζικά: οι εξουσίες που πριν είχαν οι διάφοροι άρχοντες πήγαν σε ένα μόνο πρόσωπο, στον Αύγουστο. Ο **Αύγουστος** εκλεγόταν ξανά και ξανά σε διάφορα αξιώματα, με τη σύμφωνη γνώμη μάλιστα και την υποστήριξη της Συγκλήτου. Έτσι η Ρώμη μπήκε στην περίοδο της αυτοκρατορίας και η δημοκρατία καταργήθηκε στην πράξη.

Το πολίτευμα την περίοδο της αυτοκρατορίας στο ρωμαϊκό κράτος ήταν η **μοναρχία**. Ο Αύγουστος συγκέντρωσε σιγά σιγά απεριόριστη εξουσία (imperium) και τελικά πήρε και τον τίτλο του **αυτοκράτορα** (imperator). Ο αυτοκράτορας είχε στα χέρια του όλες τις εξουσίες: στρατιωτική, πολιτική, νομοθετική, δικαστική. Τα διατάγματά του ήταν νόμοι και έγιναν σιγά σιγά η μοναδική σχεδόν βάση για τους κανόνες δικαίου.

Όλοι οι αυτοκράτορες, με πρώτο τον Αύγουστο, λατρεύονταν σαν θεοί μετά το θάνατό τους. Όσο ζούσαν, οι υπήκοοί τους τούς τιμούσαν με θρησκευτικές τελετές. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλιζόταν η ενότητα του ρωμαϊκού κράτους, αφού όλοι όσοι υπάγονταν στη ρωμαϊκή εξουσία, είτε ήταν Ρωμαίοι πολίτες είτε όχι, αποδείκνυαν ότι ήταν πιστοί στον αυτοκράτορα.

Περιφερειακή διοίκηση

Οι ρωμαϊκές επαρχίες στη Δύση και την Ανατολή διοικούνταν από Ρωμαίους **διοικητές**, που είχαν εκεί την ανώτερη στρατιωτική, διοικητική και **δικαστική εξουσία**.

Τη Ρωμαϊκή Εποχή δεν υπάρχει πια η «πόλη-κράτος». Οι πόλεις-κράτη έχασαν μεγάλο μέρος από την ανεξαρτησία που είχαν την Κλασική και την Ελληνιστική Εποχή. Από την εποχή του Αυγούστου ήδη η βασική πολιτική της Ρώμης απέναντι στις πόλεις, τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, ήταν ίδια: οι πόλεις αφήνονταν να ρυθμίζουν μόνες τις υποθέσεις τους. Οι πόλεις είχαν πολιτική αυτονομία, αλλά σε διαφορετικό βαθμό η καθεμιά.

Έτσι στην **Ανατολή** υπήρχαν πόλεις «ελεύθερες» και «υποτελείς»: οι «**ελεύθερες**» είχαν διοικητική και δικαστική αυτονομία και την εξουσία είχε η τοπική αριστοκρατία, ενώ οι «**υποτελείς**» ελέγχονταν από το Ρωμαίο διοικητή.

Στη **Δύση** υπήρχαν ελάχιστες «ελεύθερες πόλεις». Εκεί οι περισσότερες πόλεις είχαν ιδρυθεί απευθείας από τη Ρώμη, ως ρωμαϊκές αποικίες, και διοικούνταν αποκλειστικά από το Ρωμαίο διοικητή, με βάση τους ρωμαϊκούς θεσμούς.

7.12

Η ρωμαϊκή κυριαρχία στη Δύση
197 π.Χ.: Ιβηρική χερσόνησος (ο ρωμαϊκός στρατός διώχνει τους Καρχηδόνιους).
146 π.Χ.: Βόρεια Αφρική (ο ρωμαϊκός στρατός νικά οριστικά τους Καρχηδόνιους).
121 π.Χ.: Γαλατία.
121-50 π.Χ.: Σταδιακή κατάκτηση της Γαλατίας.
τέλη 1ου αιώνα π.Χ.: Οι κατακτήσεις φτάνουν μέχρι τους ποταμούς Ρήνο και Δούναβη.
1ος αιώνας μ.Χ.: Οριστική κατάκτηση της Βρετανίας.

Η ρωμαϊκή κυριαρχία στην Ανατολή
148 π.Χ.: Βασίλειο της Μακεδονίας.
146 π.Χ.: Νότιος ελλαδικός χώρος ήττα της Αχαϊκής Συμπολιτείας, καταστροφή της Κορίνθου.
129-128 π.Χ.: Οι περισσότερες ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας γίνονται μέρος της ρωμαϊκής επαρχίας της Ασίας.
74 π.Χ.: Κυρήνη.
65 π.Χ.: Βιθυνία, Πόντος, Συρία.
30 π.Χ.: Βασίλειο των Πτολεμαίων (Αίγυπτος).
25 π.Χ.: Γαλατία (Μικρά Ασία).
6 μ.Χ.: Ιουδαία.
17 μ.Χ.: Καππαδοκία.
43 μ.Χ.: Λυκία, Παμφυλία.
46 μ.Χ.: Θράκη.

Για τους εμπορικούς δρόμους δες το κεφ. 6.

Οικονομία – Οι διεθνείς εμπορικοί δρόμοι

Από τα τέλη του 1ου αιώνα μ.Χ. ως τις αρχές του 3ου αιώνα μ.Χ. υπήρχε τόσο στη Ρώμη όσο και στις επαρχίες οικονομική ανάπτυξη και ευημερία. Η περίοδος αυτή έμεινε γνωστή στην ιστορία ως η περίοδος της **Ρωμαϊκής Ειρήνης** (Pax Romana). Σε όλη την Αυτοκρατορία καλλιεργούνταν μεγάλες πεδινές εκτάσεις, ενώ η Αίγυπτος τροφοδοτούσε με σιτάρι την Ιταλική χερσόνησο.

Οι **εμπορικοί και στρατιωτικοί χερσαίοι δρόμοι** που ανοίχτηκαν επέτρεπαν την ελεύθερη διακίνηση των αγαθών από την Ανατολή προς τη Δύση και αντίστροφα. Παράλληλα η πειρατεία είχε εξαφανιστεί και οι θαλάσσιοι δρόμοι ήταν ασφαλείς. Πρώτες ύλες προμήθευαν τα μεταλλεία της Ισπανίας και της Βρετανίας. Η Ρώμη έκανε εξαγωγές κυρίως κρασιού, λαδιού και βιοτεχνικών αγαθών. Τα σημαντικότερα εμπορικά κέντρα στην ανατολική Μεσόγειο ήταν η Αλεξάνδρεια, η Αντιόχεια, η Καισάρεια της Παλαιστίνης, η Σμύρνη, η Έφεσος κ.ά. Στο σημερινό ελλαδικό χώρο, εμπορικά κέντρα ήταν η Θεσσαλονίκη, η Ρόδος, η Κόρινθος, η Νικόπολη στην Ήπειρο κ.ά.

7.13

Ανάγλυφη πλάκα με παράσταση εμπορικού πλοίου που μεταφέρει βαρέλια κρασιού, τέλος 2ου αιώνα μ.Χ. Τρίερ (Γερμανία), Τοπικό Μουσείο Ρήνου.

Από την Κίνα και τις Ινδίες τα εμπορικά πλοία μετέφεραν εμπορεύματα στα λιμάνια της Αραβικής χερσονήσου, της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου. Αυτό γινόταν με τη βοήθεια των μουσώνων. Οι μουσώνες είναι άνεμοι που πνέουν προς σταθερές κατευθύνσεις στον Ινδικό Ωκεανό. Από τα παραπάνω λιμάνια καραβάνια και πλοία μετέφεραν πολύτιμα προϊόντα σε όλα τα σημαντικά εμπορικά κέντρα του ρωμαϊκού κράτους. Παράλληλα, από τα δυτικά σύνορα της Κίνας στην κεντρική Ασία καραβάνια μετέφεραν εμπορεύματα, μέσα από την Περσία, στη Μεσοποταμία και στη Συρία. Από εκεί τα μετέφεραν στα εμπορικά κέντρα της ρωμαϊκής Ανατολής, όπως στην Αντιόχεια, στην Έφεσο, στην Αλεξάνδρεια κ.α. Οι έμποροι από τη Μεσόγειο δεν επιτρεπόταν να μπουν μέσα στα εδάφη του Κινέζου αυτοκράτορα. Έτσι οι έμποροι από το ρωμαϊκό κράτος έφταναν από τη θάλασσα μέχρι το νησί Ταπροβάνη (σημερινή Σρι Λάνκα) και από τη στεριά μέχρι το «Λίθινο Πύργο», στα δυτικά σύνορα της Κίνας.

7.14

7.15

Την ίδια περίοδο συνέχισαν να χρησιμοποιούνται οι διεθνείς εμπορικοί δρόμοι, θαλάσσιοι και χερσαίοι. Η επικοινωνία γινόταν με πλοία από τους θαλάσσιους και με καραβάνια από τους χερσαίους δρόμους.

Οι διεθνείς εμπορικοί δρόμοι ήταν δρόμοι από τους οποίους περνούσαν όχι μόνο έμποροι και προϊόντα αλλά και στρατοί και πολιτιστικά αγαθά, όπως γλώσσες, θρησκείες και γραφές.

Ψηφιδωτό που απεικονίζει ένα αγρόκτημα και διάφορες αγροτικές δραστηριότητες, 4ος αιώνας μ.Χ.
Τύνιδα (Τυνησία), Εθνικό Μουσείο Μπαρντό.

Όλοι οι παραπάνω δρόμοι είναι γνωστοί με το όνομα «**δρόμος του μεταξιού**». Μέσα από το δρόμο του μεταξιού μεταφέρονταν από τη μακρινή Ανατολή, την Κίνα και τις Ινδίες, κυρίως μέταλλα, πολύτιμοι και ημιπολύτιμοι λίθοι, σπάνια ζώα, αρώματα και μπαχαρικά. Τα πανάκριβα αυτά εμπορεύματα ήταν περιζήτητα στην αριστοκρατία της Μεσογείου.

Συχνά γίνονταν πόλεμοι ανάμεσα στα κράτη από τα οποία περνούσαν οι εμπορικοί δρόμοι για να ελέγχουν τους εμπορικούς σταθμούς και τα λιμάνια και για να εισπράττουν τους δασμούς. Σημαντικές για τον έλεγχο των διεθνών εμπορικών δρόμων ήταν οι εκστρατείες του Ρωμαίου αυτοκράτορα Τραϊανού (98–117 μ.Χ.) στην Ανατολή.

Οι θρησκευτικές λατρείες και η άνοδος του χριστιανισμού

Στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, μαζί με τους θεούς των Ρωμαίων και των Ελλήνων, οι άνθρωποι λάτρευαν και άλλες θεότητες. Κάποιες από αυτές τις θεότητες ήταν μόνο τοπικές, όπως οι θεότητες του δρυϊδισμού στη Γαλατία και στη Βρετανία. Άλλες λατρείες είχαν μεγαλύτερη διάδοση, όπως της Κυβέλης (φρυγική θεότητα), της Ίσιδας και του Σάραπη (αιγυπτιακές θεότητες), του Ασκληπιού, του Ηρακλή και του Διόνυσου (ελληνικές θεότητες) και τέλος του Μίθρα (περσική θεότητα), που λατρευόταν κυρίως από τους στρατιώτες και τους δούλους. Στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία υπήρχαν και εβραϊκές κοινότητες. Από τα μέσα του 1ου αιώνα μ.Χ. αρχίζει να διαδίδεται στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ο **χριστιανισμός**, που αργότερα θα γίνει η μοναδική επίσημη θρησκεία του ρωμαϊκού κράτους.

Ο χριστιανισμός εμφανίστηκε στην Παλαιστίνη γύρω στο 40 μ.Χ. Αρχικά θεωρήθηκε ένα παρακλάδι της εβραϊκής θρησκείας, σύμφωνα με το οποίο ο Μεσσίας (ο σωτήρας που θα έστελνε ο Θεός για να σώσει τον κόσμο) που περίμεναν οι Εβραίοι ήταν ο Ιησούς από τη Ναζαρέτ της Γαλιλαίας, που έζησε στη γη, σταυρώθηκε και στη συνέχεια αναστήθηκε. Όταν όμως ο χριστιανισμός άρχισε να εξαπλώνεται και στους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας και του ελλαδικού χώρου, ξεχώρισε για όλους σαν μια νέα θρησκεία σύμφωνα με την οποία ο Χριστός είναι και ο ίδιος Θεός. Όπως και ο Ιουδαϊσμός στηριζόταν στην πίστη ότι υπάρχει μόνο ένας Θεός (μονοθεϊσμός).

Τα βασικά κείμενα του χριστιανισμού περιλαμβάνονται στην Αγία Γραφή και είναι τα **Ευαγγέλια** και οι **επιστολές του Παύλου**. Τα κείμενα αυτά είναι τα ιερά βιβλία του χριστιανισμού. Γράφτηκαν ή μεταφράστηκαν γρήγορα στην ελληνική γλώσσα, που ήταν η γλώσσα επικοινωνίας ανάμεσα στους λαούς της ανατολικής Μεσογείου.

Για την ελληνική κοινή γλώσσα μιλήσαμε στις σ. 122, 129.

Ο χριστιανισμός εξαπλώθηκε γρήγορα και διαδόθηκε όχι μόνο στους οικονομικά ασθενέστερους πληθυσμούς αλλά και σε ανώτερα στρώματα. Σύντομα μάλιστα απέκτησε πιστούς στην ίδια τη Ρώμη, ακόμη και μέσα στον κύκλο του αυτοκράτορα.

Για τους διωγμούς δες τη σ. 147.

Η Ρώμη αρχικά ήταν αδιάφορη απέναντι στο χριστιανισμό, καθώς η ρωμαϊκή εξουσία έδινε στον καθένα την ελευθερία να πιστεύει σε όποιον θεό ή σε όποιους θεούς ήθελε. Από το δεύτερο μισό του 3ου αιώνα άρχισαν συστηματικοί διωγμοί κατά των χριστιανών, κυρίως γιατί αρνούνταν να τιμήσουν τον αυτοκράτορα. Η ρωμαϊκή εξουσία θεωρούσε ότι αυτό απειλούσε την ενότητα, τη δημόσια τάξη και την ειρήνη του κράτους.

Στην αρχή του 4ου αιώνα μ.Χ., με το **διάταγμα του Μεδιολάνου** (Μιλάνου) το 313 μ.Χ., ο χριστιανισμός αναγνωρίστηκε από τον αυτοκράτορα Μέγα Κωνσταντίνο ως νόμιμη θρησκεία στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Το 380 μ.Χ., με διάταγμα του Αυτοκράτορα Θεοδόσιου Α΄, έγινε η μοναδική επίσημη θρησκεία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

7.16

Χριστιανική παράσταση. Απεικονίζεται ο Χριστός σαν Καλός Ποιμένας, δηλαδή βοσκός που καθοδηγεί τους ανθρώπους (πρόβατα) προς τη σωτηρία τους, αρχές 3ου αιώνα μ.Χ.
Ρώμη (Ιταλία), Κατακόμβη του Καλλίστου.

Γ. Ο ελληνικός κόσμος κάτω από την κυριαρχία της Ρώμης (1ος αιώνας π.Χ. – 3ος αιώνας μ.Χ.)

Την αυτοκρατορική περίοδο οι σημαντικότερες πόλεις της Ανατολής, όπου κυριαρχούσε η ελληνική γλώσσα, ήταν «ελεύθερες πόλεις» (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Δελφοί, Πέργαμος, Έφεσος, Σμύρνη, Κως, Χίος κ.ά.). Ωστόσο, στο τέλος της περιόδου, οι πόλεις έχασαν τελείως την αυτονομία τους. Το **πολίτευμά** τους εξακολούθησε να είναι **τυπικά δημοκρατικό**, είχαν όμως γίνει εντωμεταξύ αρκετές αλλαγές σε αυτό. Οι Έλληνες ήταν υπήκοοι του ρωμαϊκού κράτους, όπου ζούσαν επίσης πολλοί λαοί (Αιγύπτιοι, Σύροι, Γαλάτες, Ίβηρες κ.ά.) που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες. Αν και η λατινική ήταν η επίσημη γλώσσα του κράτους, η ελληνική εξακολούθησε να είναι η κύρια γλώσσα επικοινωνίας μεταξύ των πληθυσμών στο ανατολικό τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Σημαντική πηγή για τον ελληνικό κόσμο την περίοδο αυτή είναι το έργο του Πλούταρχου (Έλληνας συγγραφέας του 1ου – 2ου αιώνα μ.Χ.).

Για τις «ελεύθερες πόλεις» στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία μάθαμε στη σ. 140.

Οικονομία και κοινωνία

Για να αντιμετωπίσουν τη ρωμαϊκή φορολογία και τις καθημερινές οικονομικές τους ανάγκες, οι πόλεις άφηναν τους πλουσιότερους από τους πολίτες τους, δηλαδή τους ντόπιους αριστοκράτες, να χρηματοδοτούν δημόσια έργα. Όπως και στην Ελληνιστική Εποχή έτσι και τώρα οι πολίτες τούς τιμούσαν ως ευεργέτες. Τα ποσά όμως που έπρεπε να δαπανήσουν οι πολίτες αυτοί ήταν τόσο μεγάλα, ώστε προσπαθούσαν να αποφύγουν τη συμμετοχή. Πολλές φορές μάλιστα ζητούσαν να τους απαλλάξουν από τη δαπάνη αυτή οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες με διάταγμά τους.

Μέχρι τα τέλη του 2ου αιώνα μ.Χ. οι περισσότεροι πολίτες στις πόλεις της ανατολικής Μεσογείου δεν ήταν Ρωμαίοι πολίτες. Το 212 μ.Χ. με το **διάταγμα** του αυτοκράτορα **Καρακάλλα** όλοι οι ελεύθεροι κάτοικοι της αυτοκρατορίας έγιναν Ρωμαίοι πολίτες. Σύμφωνα με τους νεότερους ιστορικούς, έτσι οργανώθηκε πιο αποτελεσματικά η φορολογία, καθώς και η αυτοκρατορική λατρεία. Με αυτό τον τρόπο η κεντρική εξουσία ασκούσε μεγαλύτερο έλεγχο στους υπηκόους της. Με το μέτρο αυτό η κοινωνία σε όλη την Αυτοκρατορία πήρε σιγά σιγά ενιαίο χαρακτήρα. Το ρωμαϊκό δίκαιο εφαρμοζόταν πλέον σε όλους τους ελεύθερους πολίτες, σε όποια περιοχή και αν βρίσκονταν και όποια γλώσσα κι αν μιλούσαν. Καθώς όλο και περισσότεροι Έλληνες γίνονταν Ρωμαίοι πολίτες και υπάγονταν πια στο ρωμαϊκό δίκαιο, η δύναμη των τοπικών δικαίων λιγόστευε.

Η ομοσπονδιακή οργάνωση του ελληνικού κόσμου

7.17

Απεικόνιση του Ρωμαίου αυτοκράτορα Αδριανού (117–138 μ.Χ.) σε νόμισμα του Κοινού της Βιθυνίας (σημερινή βορειοδυτική Τουρκία), 2ος αιώνας μ.Χ. Κωνσταντινούπολη (Τουρκία), Ιδιωτική Συλλογή.

Στη Ρωμαϊκή Εποχή κάθε «ελεύθερη πόλη» ήταν (όπως και την Κλασική και ως ένα σημείο και την Ελληνιστική Εποχή) αυτόνομη. Παρ' όλα αυτά, οι πόλεις συμμετείχαν σε ομοσπονδιακούς θεσμούς πολιτικής αυτοδιοίκησης, που εξασφάλιζαν σε μεγάλο βαθμό τη θρησκευτική και πολιτιστική ενότητα των Ελλήνων. Τέτοιοι ήταν το **Αττικό Πανελλήνιο**, διάφορα τοπικά κοινά και η Αμφικτιονία των Δελφών. Από την άλλη πλευρά, οι θεσμοί αυτοί χρησιμοποιήθηκαν συχνά από τη Ρώμη για την οργάνωση της αυτοκρατορικής λατρείας και για τον έλεγχο των πόλεων.

Για τις αμφικτιονίες και τα κοινά μάθαμε στη σ. 76.

Οι αυτοκράτορες του 2ου αιώνα μ.Χ., όπως ο **Αδριανός** και ο **Μάρκος Αυρήλιος**, ενίσχυσαν οικονομικά τους παραπάνω ομοσπονδιακούς θεσμούς αυτοδιοίκησης και τις ελληνικές πόλεις.

7.18

Μαρμάρινη προτομή του Αδριανού, 2ος αιώνας μ.Χ. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

7.19

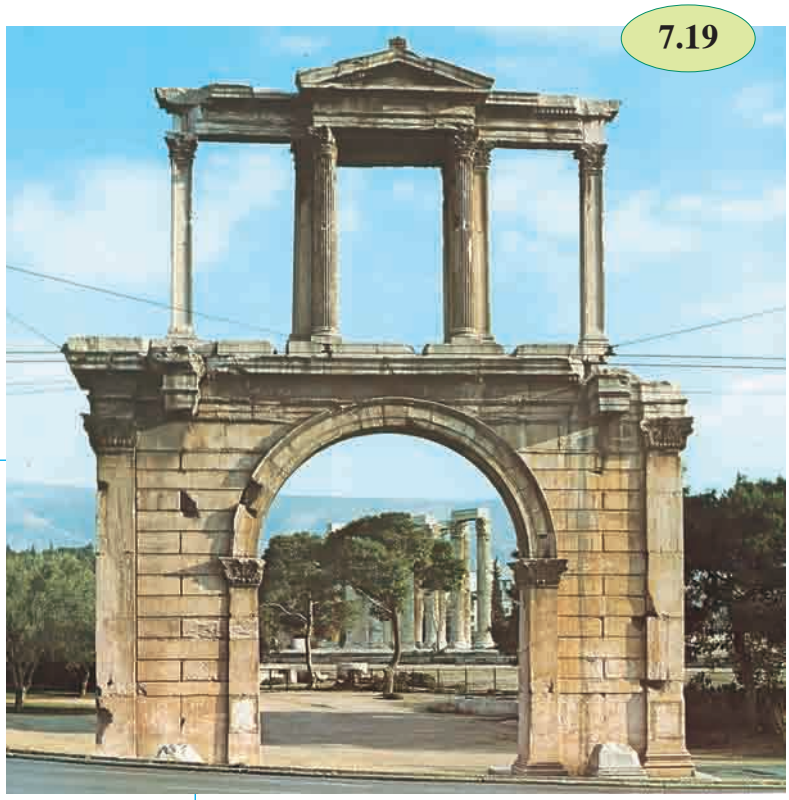

Η Πύλη του Αδριανού στην Αθήνα, 2ος αιώνας μ.Χ.

Ο Αδριανός έκανε πολλές περιοδείες για μεγάλο χρονικό διάστημα στις ρωμαϊκές επαρχίες της Ανατολής και ενίσχυσε τον ελληνικό κόσμο. Ειδικά στην Αθήνα, όπου έμεινε για δύο χρόνια, προσέφερε μία βιβλιοθήκη και ένα γυμναστήριο και συμπλήρωσε το ναό του Ολυμπίου Διός (φαίνεται στο βάθος της φωτογραφίας), που είχε αρχίσει να χτίζει 700 περίπου χρόνια πριν ο Πεισίστρατος. Επίσης, χρηματοδότησε την ανέγερση του αδριάνειου υδραγωγείου, μέρος του οποίου σώζεται μέχρι σήμερα.

Δ. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία αντιμετωπίζει εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα (3ος αιώνας μ.Χ.)

Κατά τη διάρκεια του 3ου αιώνα μ.Χ. η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία πέρασε μια μεγάλη κρίση: οι αυτοκράτορες άλλαζαν ο ένας μετά τον άλλο, γίνονταν συνέχεια πόλεμοι, έπεσε η αξία του ασημένιου ρωμαϊκού νομίσματος, οι πόλεις γνώρισαν παρακμή και μεγάλωσε η δύναμη των μεγάλων γαιοκτημόνων.

7.20

Στο χάρτη φαίνονται οι λαοί που απειλούν τα σύνορα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στο Βορρά υπήρχαν κυρίως γερμανικοί λαοί. Οι Ρωμαίοι άφησαν τη Δακία (σημερινή νότια Ρουμανία) κάτω από την πίεση γερμανικών φύλων το 270 μ.Χ. Παράλληλα, ανάμεσα στο 260 και στο 274 μ.Χ. έγινε μια ξεχωριστή «Γαλατική Αυτοκρατορία» στο βορειοδυτικό τμήμα του ρωμαϊκού κράτους. Στα νοτιοανατολικά το Αραβικό Βασίλειο της Παλμύρας κατέκτησε μεγάλο μέρος της ρωμαϊκής Ανατολής. Το 272 μ.Χ. ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Γαλλιηνός κατάφερε να καταλάβει την Παλμύρα και να ξαναφέρει αυτές τις περιοχές στη ρωμαϊκή εξουσία.

Οι συνεχείς εξωτερικοί (κυρίως με το περσικό Βασίλειο των Σασανιδών και με τους γερμανικούς λαούς) και εσωτερικοί πόλεμοι ανάγκασαν το κράτος να μεγαλώσει τον αριθμό των στρατιωτών. Έτσι οι ηγέτες του στρατού είχαν όλο και μεγαλύτερη δύναμη στην πολιτική ζωή και ήθελαν συχνά να παίρνουν οι ίδιοι την εξουσία και να γίνονται αυτοκράτορες. Αυτό έφερε πολιτική αναταραχή και αναρχία.

Οι αυτοκράτορες χρειάζονταν όλο και περισσότερα χρήματα για να πληρώνουν τους υπαλλήλους και τους στρατιώτες. Έτσι αναγκάστηκαν να βάζουν συνέχεια νέους φόρους και να **υποτιμούν το ρωμαϊκό νόμισμα**. Καθώς το νόμισμα έχανε την αξία του, ο πληθυσμός στρεφόταν σιγά σιγά στην οικονομία ανταλλαγής προϊόντων.

Η γεωργία ήταν πάντοτε η σπουδαιότερη πηγή πλούτου για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η γη ανήκε σε μεγάλους γαιοκτήμονες και σε μικροϊδιοκτήτες. Τα κτήματα των μεγαλογαιοκτημόνων καλλιεργούσαν συνήθως δούλοι. Τους περισσότερους φόρους πλήρωναν οι μικροϊδιοκτήτες γης που ήταν όμως και στρατιώτες. Επειδή έλειπαν για πολύ καιρό στους πολέμους, εγκατέλειπαν τα χωράφια τους ακαλλιέργητα. Μη μπορώντας τελικά να πληρώσουν τους φόρους, παραχωρούσαν τη γη τους στους μεγάλους γαιοκτήμονες. Η γη συγκεντρώθηκε σιγά σιγά στα χέρια των μεγάλων γαιοκτημόνων και οι μικροί ιδιοκτήτες έχασαν τις περιουσίες τους.

7.21

Η αμπελοκαλλιέργεια διαδόθηκε σε πολλές περιοχές γύρω από τη Μεσόγειο στα ρωμαϊκά χρόνια.

Ψηφιδωτό από την Καισάρεια στη βόρεια Αφρική που εικονίζει αμπελοκαλλιεργητές, μέσα 3ου αιώνα μ.Χ. Τσέρτσελ (Αλγερία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Την τοπική διοίκηση, όπως μάθαμε, είχαν οι ντόπιοι αριστοκράτες και ήταν υπεύθυνοι, ανάμεσα στα άλλα, να μαζεύουν τους φόρους που πλήρωναν οι πολίτες. Η αύξηση όμως της φορολογίας τον 3ο αιώνα μ.Χ. είχε σαν αποτέλεσμα πολλοί υπήκοοι να μην μπορούν να πληρώσουν τους φόρους. Οι αριστοκράτες αναγκάζονταν όλο και πιο συχνά να πληρώνουν τους φόρους με δικά τους χρήματα, χάνοντας έτσι την περιουσία τους. Έτσι άρχισαν να εγκαταλείπουν τις πόλεις, για να μείνουν στην ύπαιθρο.

Οι μικροέμποροι και οι τεχνίτες που ανήκαν στα μεσαία και στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα έγιναν και αυτοί φτωχότεροι με την αύξηση των φόρων. Αρκετοί κατέφυγαν στην ύπαιθρο κι έτσι άρχισαν να παρακμάζουν οι πόλεις.

Τον 3ο αιώνα μ.Χ. ο χριστιανισμός είχε διαδοθεί στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η άρνηση όμως των χριστιανών να λατρεύουν σαν θεό το Ρωμαίο αυτοκράτορα τους έκανε αυτόματα αντιπάλους της ρωμαϊκής εξουσίας. Πολλοί αυτοκράτορες πίστευαν ότι οι χριστιανοί αμφισβητούσαν την εξουσία τους και απειλούσαν την ενότητα και την ασφάλεια της αυτοκρατορίας. Αρκετές φορές τον 3ο αιώνα μ.Χ. έκαναν με διατάγματα παράνομη τη χριστιανική θρησκεία και έγιναν μεγάλοι **διωγμοί** ενάντια στους χριστιανούς.

Ε. Από τη Ρωμαϊκή στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία

7.22

Μαρμάρινη προτομή του Διοκλητιανού, 3ος αιώνας μ.Χ. Κωνσταντινούπολη (Τουρκία), Αρχαιολογικό Μουσείο.

Για να ξεπεραστεί η κρίση του 3ου αιώνα μ.Χ. έπρεπε να αναδιοργανωθούν η διοίκηση, η άμυνα και η οικονομία. Για το σκοπό αυτό στα τέλη του 3ου αιώνα μ.Χ. ο Ρωμαίος αυτοκράτορας **Διοκλητιανός** (284–305 μ.Χ.) έκανε μεγάλες διοικητικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, τις οποίες συνέχισε ο Ρωμαίος αυτοκράτορας **Κωνσταντίνος Α΄** (306–337 μ.Χ.).

Με τη διακυβέρνηση του Διοκλητιανού άλλαξε ο ρόλος και μεγάλωσε η δύναμη του αυτοκράτορα. Δημιουργήθηκε ένα νέο πολίτευμα που ονομάστηκε από τους σύγχρονους ιστορικούς **δεσποτεία**. Ο αυτοκράτορας ονομάζεται πια **δεσπότης** (dominus), δηλαδή απόλυτος μονάρχης: θεωρείται ζωντανός θεός και η εξουσία του είναι απεριόριστη. Παράλληλα η Σύγκλητος χάνει τη δύναμή της.

Η αλλαγή του πολιτεύματος στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και ο νέος ρόλος του αυτοκράτορα επηρεάστηκαν σημαντικά από τα κράτη της Ανατολής και κυρίως από το περσικό Βασίλειο των Σασανιδών.

Επίσης για την καλύτερη διοίκηση ο Διοκλητιανός χώρισε τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία σε τέσσερα τμήματα και δημιούργησε το σύστημα της **Τετραρχίας**. Αύγουστος και καίσαρας ήταν δύο τίτλοι που χρησιμοποίησε ο Διοκλητιανός για τα μέλη της Τετραρχίας. Έτσι η Ρώμη έπαψε να αποτελεί αποκλειστικό κέντρο εξουσίας. Παράλληλα ο Διοκλητιανός έδωσε ιδιαίτερη σημασία στο ανατολικό τμήμα της Αυτοκρατορίας, αφού ο ίδιος εγκαταστάθηκε σε αυτό με έδρα τη Νικομήδεια. Ακόμη ο Διοκλητιανός αναδιοργάνωσε το στρατό, ενίσχυσε τα σύνορα του ρωμαϊκού κράτους και έκανε μεταρρυθμίσεις στο φορολογικό σύστημα.

7.23

Γλυπτό σύμπλεγμα από πορφυρίτη λίθο. Απεικονίζει τους δύο αυγούστους και τους δύο καίσαρες της Τετραρχίας. Το έργο μεταφέρθηκε από την Κωνσταντινούπολη στη Βενετία το 1204 και ενσωματώθηκε στο ναό του Αγίου Μάρκου, 305 μ.Χ. περίπου. Βενετία (Ιταλία).

Η βασιλεία του Μεγάλου Κωνσταντίνου (306–337 μ.Χ.)

Ο **Κωνσταντίνος Α΄** χώρισε την πολιτική από τη στρατιωτική εξουσία, έκοψε νέο νόμισμα, αναδιοργάνωσε το γραφειοκρατικό σύστημα και το φορολογικό μηχανισμό. Μετέφερε την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Ανατολή, σε μια νέα πόλη που ίδρυσε το 330, την **Κωνσταντινούπολη**. Υποστήριξε πολύ το χριστιανισμό και ασχολήθηκε με τις υποθέσεις της χριστιανικής Εκκλησίας. Οι ιστορικοί ονόμασαν τον Κωνσταντίνο Α΄ **Μέγα**, και η χριστιανική Εκκλησία τον ανακήρυξε **άγιο** και **ισαπόστολο**.

Ο Μέγας Κωνσταντίνος ανέβηκε στο θρόνο ως Αύγουστος το 306 μ.Χ. Αφού νίκησε τους άλλους διεκδικητές του θρόνου, το Μαξέντιο και το Λικίνιο, έμεινε μόνος αυτοκράτορας το 324 μ.Χ.

Ο Μέγας Κωνσταντίνος αναδιοργάνωσε τη διοίκηση του ρωμαϊκού κράτους και έκοψε **χρυσό νόμισμα**, που έμεινε σταθερό για πολλούς αιώνες. Έβαλε καινούργιους φόρους, για να αντιμετωπίσει τα μεγάλα κρατικά έξοδα. Προσπάθησε επίσης να αντιμετωπίσει την αύξηση της μεγάλης ιδιοκτησίας σε βάρος της μικρής για να μην αναγκάζονται οι πολίτες να εγκαταλείπουν το επάγγελμα ή τη γη τους.

Ο Κωνσταντίνος έκανε το χριστιανισμό νόμιμη θρησκεία το 313 μ.Χ. με το διάταγμα του Μεδιολάνου. Πίστευε επίσης ότι η χριστιανική Εκκλησία θα βοηθούσε την αυτοκρατορία να μείνει ενωμένη. Ο Μέγας Κωνσταντίνος βαφτίστηκε τελικά χριστιανός λίγο πριν πεθάνει (337 μ.Χ.).

7.24

Χρυσό φυλαχτό, 4ος αιώνας μ.Χ. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

Στο φυλαχτό, με τις μορφές του Μεγάλου Κωνσταντίνου και του Μεγάλου Αλεξάνδρου, υπάρχει στα λατινικά η επιγραφή «ανίκητος Κωνσταντίνος, μέγιστος αυτοκράτορας». Δεν είναι τυχαίο ότι ο Μέγας Κωνσταντίνος εμφανίζεται δίπλα στον ιδρυτή μιας αρχαιότερης οικουμενικής μοναρχίας, το Μέγα Αλέξανδρο. Στην προτομή ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος φοράει πανοπλία με χαραγμένο το σταυρό, σύμβολο του χριστιανισμού.

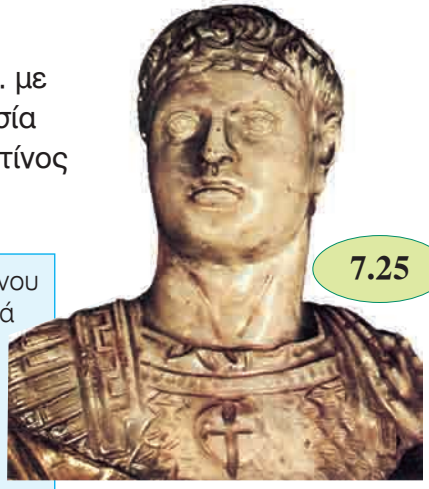

7.25

Μαρμάρινη προτομή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, αρχές 4ου αιώνα μ.Χ. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας.

Ο Κωνσταντίνος Α΄ χώρισε τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία σε τρεις μεγάλες διοικητικές περιφέρειες, τις **επαρχότητες**. Επικεφαλής στην καθεμιά από αυτές ήταν ο **έπαρχος του πραιτορίου,** που είχε μόνο πολιτική αρμοδιότητα. Κάθε επαρχότητα περιλάμβανε περισσότερες από μία **διοικήσεις** και κάθε διοίκηση πολλές **επαρχίες**. Με αυτό τον τρόπο διαμορφώθηκε ένα οργανωμένο και συγκεντρωτικό διοικητικό σύστημα.

7.26

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ (337 μ.Χ.)

7.27

Αψίδα του Μεγάλου Κωνσταντίνου, αρχές 4ου αιώνα μ.Χ. Σε ανάμνηση της νίκης ενάντια στο Μαξέντιο, ο Κωνσταντίνος έστησε μια θριαμβική αψίδα στη Ρώμη.

Μία από τις πρώτες αποφάσεις του Μεγάλου Κωνσταντίνου, αφού έμεινε μόνος αυτοκράτορας στο θρόνο, ήταν να μεταφέρει την πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στην Ανατολή, σε μια νέα πόλη που ίδρυσε στη θέση του αρχαίου Βυζαντίου, στο νότιο άκρο του Βόσπορου.

Ο Κωνσταντίνος διάλεξε τη θέση αυτή για πολιτικούς, στρατηγικούς αλλά και εμπορικούς λόγους. Η πόλη ονομάστηκε αρχικά Νέα Ρώμη, αλλά τελικά έγινε γνωστή με το όνομα του ιδρυτή της: **Κωνσταντινούπολη**.

Με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, το κέντρο βάρους της Αυτοκρατορίας μεταφέρθηκε από τη Δύση στην Ανατολή: η πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας έφυγε από το χώρο όπου κυριαρχούσε η λατινική γλώσσα και ήταν πια σε ένα χώρο όπου οι πιο πολλοί μιλούσαν ή καταλάβαιναν την ελληνική γλώσσα και πάρα πολλοί κάτοικοι ήταν χριστιανοί.

Με την επίσημη αναγνώριση του χριστιανισμού (313 μ.Χ.) και την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (330 μ.Χ.), αρχίζει συμβατικά μια νέα περίοδος στην ιστορία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η οποία ονομάστηκε από τους μεταγενέστερους ιστορικούς Βυζαντινή. Για τη Βυζαντινή Εποχή θα μάθουμε στη Β΄ Γυμνασίου.

7.28

Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ (1ος – 6ος ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ.)